

TRANSLATIO BEATI CHRYSOGONI MARTYRIS KAO NARATIVNO VRELO RANE HRVATSKE PROŠLOSTI

Zvezdan STRIKA
Augsburg, Njemačka

UDK 94(497.5)“06/07“
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 31. XII. 2008.

*Legendarni opis prijenosa relikvija sv. Krševana, koji je iz nekoga starijeg predloška prepisao monah Zoilo, sin Ivanov, 1498. godine pokazuje sve značajke srednjovjekovne hagiografske literature. Na temelju unutarnjih i vanjskih kritičkih zapažanja iznosi se pretpostavka da su svečeve relikvije prenesene u Zadar tijekom 7. ili samim početkom 8. stoljeća, ali je sam sadržaj translacije literarno i stilski prerađivan i dotjeravan tijekom minulih stoljeća; latinski jezik odgovara periodu 12./13. stoljeća. Premda pisan u tradicionalnom žanru *translatio ossis*, ipak tekst prenosi na sebi svojstven način povijesna zapažanja važna za ranu hrvatsku povijest: u Zadru je još tijekom ranoga srednjeg vijeka u Justinijanovoj tradiciji gradski biskup prvi čovjek grada, a lokalna aristokracija nije se još uspjela nametnuti gradu. Po kopnenom zaleđu koje autor podrugljivo naziva oblast Marab (provincia qui dicitur Marab), naselili su se novi narodi koji su djelomično kršćani, ali su još uvijek pod snažnim poganskim utjecajem svojih preda. Među njima nalazi se jedan biskup koji pak nema ono dostojanstvo, čast i ulogu kao što je to imao njegov kolega u susjednom Zadru. Spomenuti je biskup mogao biti samo biskup Nina jer niti jedno drugo mjesto u samom zaleđu Zadra nije imalo sve preduvjete za razvoj biskupske službe. Samim time Nin bi imao svojega gradskog biskupa još prije dolaska Franaka. Rodovsku je zajednicu predvodio „senio“ i predaja ga, kako bi ponizila stanovnike oblasti Marab, naziva stari Mirmidonac. Ovaj nije u izvornom smislu riječi „star“, nego predstavlja rodovskog starješinu, a nikako kneza kada se Hrvatska pod franačkim utjecajem transformira u kneževinu karolinškog tipa.*

Ključne riječi: sv. Krševan, prijenos relikvija, hagiografija, Zadar, Zadarska crkva, rani srednji vijek, rana hrvatska povijest

1. UVOD

U sklopu narativnih vrela rane hrvatske prošlosti osobito važno mjesto pripada srednjovjekovnoj hagiografskoj literaturi tipa *passio ossis*, *inventio* ili pak *translatio sancti NN*. Takvoj vrsti literature nije namjera prikazivati egzaktno i objektivno povijesnu stvarnost minulih stoljeća, pojedine događaje kronološki usklađivati ili pak donositi opširnije biografiju nekog sveca, nego na sebi svojstven način hvaliti, slaviti i prekomjerno naglašavati svečevu važnost. Ona je u svojoj biti „regionalno“ determinirana literatura služeći tako lokalnoj crkveno-političkoj pragmatici i uzdižući vlastito mjesto i svečevu opće značenje u crkvenom, općem društvenom i političko-gospodarskom okviru.¹ U tom se razvojnom procesu *translatio beati Chrysogoni*

¹ Opći kontekst i značenje donosi Martin HEINZELMANN, Art.: Translation (von Reliquien), *Lexikon des Mittelalters*, 8, Zürich - München, 1997., 947-949. Uobičajeno se srednjovjekovni hagiografski spisi

*martyris*² uz sve svoje specifičnosti ne razlikuje baš previše od drugih hagiografskih spisa diljem jadranske obale: *translatio sanctae Anastasiae* u Zadru,³ *translatio sancti Triphoni* u Kotoru⁴ ili pak mnogo poznatije *translatio sancti Marci* u Veneciji⁵ samo su najpoznatije i najvažnije svetačke predaje na obalama Jadrana. Oni su za našu temu interesantni iz više razloga: u prvom je redu prosudba lokalnog mentaliteta, zatim takvi i slični spisi pripomažu boljem upoznavanju političko-kulturološkog i ekonomsko-gospodarskog ambijenta komunalnih sredina jadranske obale. Današnjem je čovjeku njihov način prepričavanja povijesne zbilje neshvatljiv, posve stran i nerazumljiv, pa ipak se hagiografski spisi kao povijesna vrela ne mogu zaobilaziti i odbacivati te ih se ne smije odmah smatrati lažnim srednjovjekovnim falsifikatima koji bi donosili samo puke izmišljotine.⁶ Takva vrst literature i unatoč prekomjernom pretjerivanju i isticanju

dijele na zbirke životopisa (*vitae*), zbirke o čudima (*miracula*), izvještaje o prijenosu moći sveca (*translationes*) i popis mučenika (*martirologia*). Theofried BAUMEISTER, Art.: Hagiographie, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1995. (pretisak, 2006.), 1143-1147; *Mirakelberichte des frühen und hohen Mittelalters*, priredili Klaus HERBERS – Lenka JIROUŠKOVÁ – Bernhard VOGEL, Darmstadt, 2005., 1-14; Heinrich FICHTENAU, Zur Reliquien im frühen Mittelalter, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsschreibung*, 60, Wien, 1962., 60-89.

² Latinski je original već objavio Ćiril M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru. Hrvatska zadužbina iz X. stoljeća*, Djela JAZU, 30, Zagreb, 1931., 49-52; nešto skraćeni talijanski prijevod donosi Vitaliano BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1409 compilata sulle fonti e integrata da tre capitoli sugli usi e costumi*, Venezia, 1913. (pretisak Trieste, 1974.), 207-210. O razvoju samostana sv. Krševana i njegovu značenju opširnije Giuseppe PRAGA, Lo 'scriptorium' dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara, *Archivio Storico per la Dalmazia*, 7, Roma, 1929., Fasc. 39, 127-146; 40, 175-193; 42, 279-298; Vol. 8, Fasc. 43, 31-35; 45, 439-457; Vol. 8, Roma 1930, Fasc. 46, 481-495; 47, 542-52; 48, 590-611; Vol. 9, Fasc. 49, 18-23; Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, vol. II, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., 39-55, te razne članke u: *1000. godina samostana sv. Krševana*. Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice samostana svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, priredio Ivo PETRICIOLI, Zadar, 1990.

³ Priredio Daniele FARLATI – Jacobus COLLETI, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetiis, 1775., 34-35; Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquum illustrantia*, MSHSM, 7, Zagreb, 1877., 306-309; Constantine PORPHYROGENITUS, *De Administrando Imperio*, cap. 29, 136-139; Johannes A. GURATO, *De sanctis titularibus ac patronis civitatis ac archidioecesis Jadrensis*, Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 385, fol. 6-44^a; Gavro MANOJLOVIĆ, O godini 'prijenosa sv. Anastazije' u Zadar, *Viestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 3, Zagreb, 1901., 103-113; V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, 185-201; Nada KLAJČIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra, knj. 2, Zadar, 1976., 68-70; Trpimir VEDRIŠ, Nastanak kulta sv. Anastazije i njegov odraz u Zadru (9.-14. st.), *Historijski zbornik*, 55, Zagreb, 2002., 1-30.

⁴ Relikvije su sv. Trifuna prenesene u Kotor 809. godine. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom 2, obradio Božidar FERJANČIĆ, Beograd, 1959., 23.

⁵ Relikvije su sv. Marka evanđelista prenesene iz egipatske Aleksandrije u Veneciju već 828. godine. *Translatio S. Marci*, AA. SS. Boland. Apr. III (25), 352 i d.; Antonio NIERO, Questioni agiografiche su San Marco, *Studi veneziani*, XII, Venezia, 1970., 3-27.

⁶ Povijesna je kritika 19. stoljeća odbacivala srednjovjekovnu hagiografsku literaturu kao puke izmišljotine koje nemaju nikakve historijske vrijednosti; u prikazima čudesa i često s njima povezanih relikvija (njihova prijenosa) samo bi se prikazivale izmišljene scene koja bi zavaravale i zaslepljivale

važnosti samog sveca, sadržava poneke trunke povijesne istine, ona prenosi pojedine podatke povijesne stvarnosti kojih nema u drugim vrelima, nego su skriveni u kasnijim iskićenim prepričavanjima. Upravo iz takvih skoro fantastičnih sadržaja može se polagano, s puno opreza i kritički, pronaći neki ostatak povijesne zbilje; srednjovjekovni hagiograf ne iskrivljuje hotimice povijesnu stvarnost niti namjerno zavodi svojeg čitatelja na krivi put, nego na sebi svojstven način povezuje fikciju i povijesnost. Tako je za Radoslava Katičića posve “neobično ... što legenda o pronalaženju moći svetoga Krševana, njegova translacija, nije kao vrelo za srednjovjekovnu povijest Zadra pobudila do sada više pozornosti”.⁷ Ovaj je poticaj ozbiljnije shvatio Mate Suić (1915.-2002.), a svega dvije godine kasnije Mladen Ančić, te su jedan i drugi autor usmjerili svoj pogled prema translaciji kao pisanom vrelu ranosrednjovjekovne hrvatske prošlosti. Dok se Mate Suić posvetio posebno pitanju točnije lokacije pokrajine Marab (*provincia qui dicitur Marab*) smještajući je u samo zaleđe Zadra,⁸ dotle je Mladen Ančić upozorio na značajke koje su tipične za vrstu tekstova *inventio ossis*, *translatio* i *miracula*.⁹ Na važnost ovog spisa u sklopu hrvatske hagiografske literature upozorila je Ivanka Petrović smatrajući to djelo prvom zadarskom hagiografskom legendom, „koja, možda, pripada još starijoj dalmatinsko-

obični svijet. Takva i slična razmišljanja dugo su se održala i tek se u posljednje vrijeme probijaju novija gledišta koja pokušavaju hagiografsku literaturu smjestiti u povijesni i misaono-kulturološki kontekst srednjovjekovnog čovjeka. Francuski medijevist Jean-Claude Schmitt preporučuje senzibilniji pristup pojmu „istine“ u srednjovjekovnim vrelima. Prema njegovu mišljenju, analiza srednjovjekovnog poimanja „istine“ treba uzimati u obzir dimenziju „vjere“ (u smislu religioznog uvjerenja i isto tako u smislu „dobre vjere“, tj. iskrenost pisca) i s njom povezanu dimenziju „autoriteta“ u njegovu sveukupnom spektrumu značenja. Jedan srednjovjekovni autor najprije je netko tko se u svojoj argumentaciji poziva na općenito prihvaćene „autoritete“ i osobno posjeduje prijeko potrebni autoritet da bi mogao zastupati neki iskaz, odnosno neku tvrdnju. Njegovo djelo nije nikada samo jedna individualna tvorevina, djelo jedne jedine osobe, nego ono sjedinjuje mnogostruke utjecaje tradicije: kroz biblijske tekstove i spise crkvenih otaca koji su na autora sadržajno utjecali i na njegovu predaju legitimacije kada vlastito djelo postaje produkt „kolektivnog stvaralaštva“. Jean-Claude SCHMITT, *Die Bekehrung Hermanns des Juden: Autobiographie, Geschichte und Fiktion*, Stuttgart, 2006., 273; Arnold ANGENENDT, *Heilige und Reliquien. Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, drugo izdanje, München, 1997., 337-344; ISTI, *Das Wunder. Religionsgeschichtlich und christlich, Mirakel im Mittelalter. Konzeption, Erscheinungsformen, Deutungen*, priredio Martin HEINZELMANN, Stuttgart, 2002., 95-113.

⁷ Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Biblioteka znanstvenih djela, 70, Split, 1993., 191. Isti je autor, u sklopu obrade ranosrednjovjekovne pismenosti na hrvatskom prostoru, ukratko dodirnuo pitanje prijenosa relikvija sv. Krševana. Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, drugo izdanje, Zagreb, 2007., 274-275, 370-375.

⁸ Mate SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidoncei, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 38, Zadar, 1996., 11-33.

⁹ Mladen ANČIĆ, *Translatio beati Grisogoni martyris* kao povijesno vrelo, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 25, Split, 1998., 127-138. Autor je uputio na tekst translacije „okvirno datiran u kraj 9. ili 10. st.“ *ISTI*, *Imperij na zalasku. Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41, Zagreb - Zadar, 1999., 1-19, ovdje: 18.

hrvatskoj tradiciji sveca, čiji kult, prema potvrdama koje posjedujemo, u Dalmaciji seže barem do početka 10. stoljeća.¹⁰

Ovim kratkim prilogom ne želimo ponavljati pojedinosti koje su već prije iznijeli Radoslav Katičić, Mate Suić, Mladen Ančić i Ivanka Petrović, nego samo upozoriti na važnost narativnog vrela translacije svetog Krševana u sklopu ninske i zadarske prošlosti, a samim time i ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti. Osobito je zanimljivo pitanje prenosi li *translatio beati Grisogoni martyris* na sebi svojstven način koje zrnce povijesne stvarnosti i povijesne zbilje relevantne za ranosrednjovjekovnu povijest Hrvata tzv. „tamnog razdoblja“, koje seže od sredine 7. do samih početaka 9. stoljeća? Dakako da njezina tekstovna i sadržajna višeslojnost sadrži „zamke“, koje u sebi donosi svako hagiografsko vrelo i njegov se sadržaj treba osvijetliti iz različitih aspekata.¹¹ Pismena je predaja nastajala znatno kasnije, ona je iskićena i preuveličana, u mnogim detaljima fantastična, te obavijena bujnom maštom koja pokazuje mentalitet srednjovjekovnog čovjeka, osjećaj srednjovjekovne kršćanske duše i njezin odnos prema nadnaravnom, prema Bogu, a iz te perspektive rezultira njegov odnos prema konkretnom svijetu. Posve sažeto rečeno: ne namjerava hagiografski spis budućim generacijama prenositi egzaktno povijesne događaje, nego samo proširivati i učvršćivati svečev kult.¹² Taj je aspekt primaran za literaturu tipa *translatio*, dok je historijska istina u smislu empirijsko-egzaktnih povijesnih činjenica vrlo teško dokučljiva: svaki historijski tekst (kao tradicionalni izvor: povijest) i svaki tekst o povijesnim događajima (povijest povjesničara: historije) istodobno je istina i fikcija.¹³ Tako skladno komponirana „višeslojnost“ jednoga hagiografskog spisa ostaje djelomično skrivena i mogu se naglasiti samo pojedini aspekti.

2. PREDAJE O PRIJENOSU MOĆI SV. KRŠEVANA U ZADAR

Prijenos relikvija sv. Krševana iz Akvileje u dalmatinsku metropolu Zadar, koja je danas sačuvana u nekoliko međusobno različitih predaja, pokazuje koju i koliku je ulogu, važnost i osobito štovanje tijekom minulih stoljeća uživao ovaj svetac u gradu

¹⁰ Ivanka PETROVIĆ, Latinska i glagoljska tradicija sv. Krizogona (Krševana) i sv. Anastazije u hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka. Ponovno otkriveni zadarski latinski rukopis iz 12./13. st. (*Cod. Lat. Iaderensis Filippi*), *Slovo*, 56-57 (2006-07), Zagreb, 2008., 451-475, ovdje: 460.

¹¹ Pojedinosti donosi Friedrich LOTTER, *Methodisches zur Gewinnung historischer Erkenntnisse aus hagiographischen Quellen*, *Historische Zeitschrift*, 229, München, 1979., 298-356.

¹² F. LOTTER, *Methodisches...*, 307.

¹³ J.-C. SCHMITT, *Die Bekehrung...*, 275; Arnold ANGENENDT, *Toleranz und Gewalt. Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*, Münster, 2007., 352.

Zadru i njegovoj široj okolici. Njegov se spomendan svake godine dolično slavi 24. studenog u crkvi sv. Krševana.¹⁴

Prva je verzija prijenosa svečevih relikvija iz Akvileje u Zadar najstarija i smješta ga već u sredinu 7. stoljeća.¹⁵ Odlučnu je ulogu imao Maksim (649.-670.),¹⁶ podrijetlom Dalmatinac (*natione Dalmata*), koji je poslije izbora za akvilejskog patrijarha 649. godine dao prenijeti svečeve relikvije u Zadar. Ova predaja ne pripovijeda o prijenosu Krševanova tijela, nego samo njegovih relikvija, a o kojima se zapravo radi, nije ništa detaljnije poznato. Maksimov nasljednik u Akvileji Stjepan iz Poreča dao je prenijeti „neke druge relikvije svetaca“ u Zadar.¹⁷ Ovaj se aspekt prijenosa moći sv. Krševana ne može nikako predvidjeti jer je tek tijekom 11. stoljeća posve slučajno otkriveno tijelo blaženoga Krševana u njemu posvećenoj crkvi pod glavnim oltarom i ovom su se prilikom zadarski ribari obvezali davati udio od ulova samostanu sv. Krševana.¹⁸

Druga je verzija prijenosa moći sv. Krševana znatno mlađa i na nju se osvrnuo već Daniele Farlati (1690.-1773.) u svojoj povijesti Ilirika. Odlučnu je ulogu prema njoj odigrao zadarski biskup Donat, koji je poslije misije na dvoru rimsko-franačkog

¹⁴ Marijan Grgić (1929.-1980.) sažima na temelju zadarskog kalendara iz 15. stoljeća liturgijsko slavljenje sv. Krševana: „U rimskom kalendaru on (tj. sv. Krševan, bilj. ZS) se slavi veoma skromno na dan 24. studenoga. U Zadru se on, taj isti dan, slavi veoma svečano: bilježi se u kalendaru crvenom bojom, ima visoku liturgijsku kvalifikaciju (‘duplex minus’) i slavi se osam dana (‘cum octava’)“. Marijan GRGIĆ, *Kalendar zadarske stolne crkve iz 15. stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20, Zadar, 1973., 119-174, ovdje: 137.

¹⁵ I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj...*, II, 39; N. KLAJIĆ – I. PETRICIOLI, *Zadar...*, 66, pozivajući se na D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, 37.

¹⁶ Prema navodu Daniela Farlatija, kojeg slijedi i Pio B. Gams, Maksim je bio između 649. i 670. godine biskup Akvileje. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, vol. II, Venetiis, 1753., 213; Pius B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Regensburg, 1873.-1886. (pretisak Graz, 1957.), 773. Na istom mjestu uz istu godinu spominje Pio B. Gams još i „Felix schismaticus“.

¹⁷ Iz do danas zagubljene kronike Bonifacija Carlo F. Bianchi donosi sljedeći tekst: „Anno 579 Paulinus patriarcha Aquileiae, metu Langobardorum apud Gradum insulam se recepit cum thesauris ecclesiae et sanctorum reliquiis, et anno circiter 649, extinctis Cypriano et Primogenito, patriarchis catholicis Gradensibus, Fortunatus haereticus favore Langobardorum sedem intrusus occupavit. Sed indignatis Gradensibus, fugam suscepit, et per quantum potuit, expoliavit basilicam gradensem ac xenodochia, et cum sacrilega praeda ad suos Langobardos se recepit. Ex quo loco circa haec tempora datae fuerunt nullae sanctorum reliquiae amicis Jadertinis, et inter caetera, ossa S. Chrysogoni et S. Zoili, scilicet anno 649 tempore Maximi patriarchae Gradensis, natione Dalmatae, qui a die 24 Novembris 649 sedit, ut catholicus in patriarchali stallo pot intrusum Fortunatum usque ad diem 14 Decembris 670, cui successit Stephanus de Parentio, quibus annis et aliae sanctorum reliquiae Jadrae at alibi translatae fuerunt, ut antiqua monumenta Aquileiensis ecclesiae ostendunt...“ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 297.

¹⁸ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I: *Diplomata annorum 743.-1100. continens*, collegerunt et digesserunt Josip STIPIŠIĆ et Miljen ŠAMŠALOVIĆ, redegit Marko KOSTRENCIĆ, Zagrabiae, 1967., 99-100, n. 71; Zvezdan STRIKA, *Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae, arhidakona Valerija Ponteae, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb - Zadar, 2006., 81-185, ovdje: 144.

cara Karla (768.-814.) u Diedenhofenu posjetio 805. godine Akvileju i tom je prilikom donio svećeve moći u svoj grad.¹⁹ Dobar poznavatelj prošlosti svetokrševanskog samostana u Zadru, Ćiril Metod Iveković (1864.-1933.), samo ukratko dodaje da je „ova predaja malo raširena i skoro nepoznata.“²⁰

Treća je predaja o prijenosu moći sv. Krševana – o kojoj je zapravo ovdje riječ – najraširenija i daleko najpoznatija, ali isto tako sadržajno i stilski najmlađa. Sam tekst potječe iz pera svetokrševanskog monaha Zoila, sina Ivanova, koji ju je 1498. godine prepisao iz nekoga starijeg pergamentnog kodeksa. Njegov predložak pisan goticom 12./13. stoljeća²¹ nalazio se u jako lošem stanju, djelomično nagrizen i nečitljiv, te je monah bio prisiljen neke podatke malo pomalo prema smislu vlastoručno nadopuniti.²² Vitaliano Brunelli imao je jedan prijepis u rukama i načinio je talijanski prijevod koji je prema mišljenju Radoslava Katičića „vrlo slobodan, skraćen i nepotpun.“²³ Latinski je original priredio, kako je to već prije spomenuto, Ćiril M. Iveković u svojem prikazu crkve i samostana sv. Krševana.²⁴ Pošto je samostan sv. Krševana dokinuo 30. kolovoza 1807. godine generalni providur za Dalmaciju Vicko Dandolo, kodeks je dospio u posjed zadarske obitelji Filipi i kasnije mu se zametnuo svaki trag; najvjerojatnije je prenesen nekamo u susjednu Italiju. Godine 1997. pojavio se manuskript na tržištu u Londonu te su ga uspjele otkupiti benediktinke samostana sv. Marije iz Zadra.²⁵ Danas je poslije prijeko potrebnoga konzervatorskog zahvata smješten u samostanskom arhivu i njegova signatura glasi R-82, ms, n. 2.²⁶ Manuskript

¹⁹ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, 37; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 371. O biskupu Donatu i njegovoj misiji ukratko Marko S. DABINOVIĆ, Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije?, *Rad JAZU*, 239, Zagreb, 1930., 151-244, ovdje: 229-232; Z. STRIKA, *Catalogus*, 136-138.

²⁰ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 13b.

²¹ U svojoj iscrpnoj studiji *Litterarum studia* Radoslav Katičić donosi usmeno mišljenje prof. Kurta Smolaka, koji na temelju stilističkih obilježja smatra da je dostupni tekst legende o prijenosu relikvija sv. Krševana prerađen tijekom 13. stoljeća. Ivanka Petrović priklanja se mišljenju da je tekst nastao okvirno tijekom 12./13. stoljeća. R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 374; I. PETROVIĆ, *Latinska i glagoljska...*, 459.

²² Na samom svršetku signirao je monah svoj prijepis: „Ego Zoylus Joannis monachus coenobi gloriosi martyris Chrysogoni motus devotione hanc sui corporis translationem vestutate deletam et totaliter cassam. Illuminavi, litteras omnino deletas iterum ceu e novo rescripti manu propria anno salutis 1498.“ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 52a.

²³ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 191, bilj. 2.

²⁴ Usp. ovdje bilj. 2.

²⁵ Zahvaljujem voditelju Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, dr. sc. Pavlu Keri, koji mi je ustupio jednu snimku ovog rukopisa. Kratki pregled pronalaska rukopisa i njegova opisa donosi I. PETROVIĆ, *Latinska i glagoljska...*, 459-460.

²⁶ Ovaj manuskript zasigurno nije bio jedan jedini primjerak nego je u Zadru postojalo još više njegovih prijepisa. Zadarski kanonik Ivan A. Gurato (1804.-1874.) donosi u svojem djelu *De sanctis titularibus ac patronis civitatis et archidioecesis Jadrensis*, dovršenom na Rabu 1848. godine, (Znanstvena knjižnica u Zadru, ms 385, fol. 210^f) podatak o jednom prijepisu translacije 1658. godine koji je priredio Jeronim Grizogon (Hieronymus Chrysogonus). Gurato je u spomenutom djelu na fol. 101^r-113^f

sadrži tekstove mučenika koji su se slavili u gradu Zadru: u prvom redu to je bila translacija sv. Krševana s opisom smrti sv. Zoila, koji je pokopao svečevo tijelo, te triju sestara, Chionije, Agape i Irene (Ljube, Drage i Mire), koje su prema istoj predaji isto tako bile mučenice. Naposljetku donosi pasiju sirmijske mučenice Anastazije iz koje slijedi legendarni opis prijenosa relikvija sv. Krševana u Zadar.

Translacija moći s. Krševana, čiji je sadržaj u svojoj biti već prije najopširnije prepričao Radoslav Katičić donoseći uz to poduže citate u hrvatskom prijevodu i originalu, pobudila je interes kod Mate Suića i Mladena Ančića, koji se u ocjeni teksta doduše razlikuju, ali pak svaki na svoj način produbljuje njezino značenje i upućuje na njezinu važnost kao izvor rane hrvatske prošlosti. Njezin se sadržaj može podijeliti na nekoliko pripovjedalačkih elemenata, koji sada sačinjavaju jednu cjelinu, ali se ipak sadržajno po svojoj namjeri znatno razlikuju. Jedan je nepoznati autor načinio jezičnu redakciju, najvjerojatnije tijekom 12./13. stoljeća, tako da je već postojeće tekstove ugradio u literarni okvir jedne translacije. Kako bi današnji čitatelj dobio što jasniji uvid u izvorni sadržaj i namjeru teksta, donosim samo ukratko najbitnije točke:

1. Na samom se početku pripovijeda kako su građani Zadra započeli s gradnjom crkve u čast sv. Krševana i upravo s njom se povezuje pronalaženje svečevih relikvija na groblju uz koje se teren nazivao *Abraivitium* (Obrovica). One su počivale izvan grada u grobnici, kamo nisu dospjele ljudskim, nego anđeoskim posluhom, a pobožna žena Dionita na tom je mjestu čula svečev glas iz jedne mramorne grobnice.²⁷

2. Poslije otkrića relikvija sv. Krševana one su svečano, uz sudjelovanje mjesnog biskupa, gradske uprave i pobožnog puka, prenesene iz Obrovice u Zadar. Pred gradskim su vratima postale vrijedne relikvije preteške tako da ih nikakva sila nije mogla s mjesta pomaknuti. Tek kada je gradska uprava položila svečanu prisegu o darivanju bazilike, one su postale tako lagane da su ih mogla nositi čak i sedmogodišnja djeca.²⁸

3. Sljedeći dio teksta pripovijeda da su tri monaha iz samostanske crkve sv. Rufine²⁹ uspjela bez ičijeg znanja posve potajno uzeti svečeve relikvije i odnijeti ih izvan Zadra. S ukradenim moćima prebjegli su monasi litalice u neku tajanstvenu i nepoznatu pokrajinu Marab, gdje su očekivali da će se nauživati svečeva zagovora.³⁰

4. Na prijašnji se tekst nadovezuje sljedeći dio translacije koji se ne odvija više u gradu Zadru, nego u tajanstvenoj „oblasti Marab“, gdje se detaljnije pripovijeda o

prepisao tekst translacije, a ovjerio ga je na fol. 113^r javni notar Šime Brajčić (Simeon Braycich). U popratnoj je bilješci na fol. 101^r autor pribilježio crvenom bojom da je primicerij stolnog kaptola dr. Francisco Segnanovich (Franjo Senjanović [službu je obnašao između 1806. i 1822. godine]) posjedovao jedan prijepis teksta translacije.

²⁷ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 49a-50a.

²⁸ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a.

²⁹ Ova se građevina nalazila u predjelu antičkog kaštela i danas joj se zameo svaki trag. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 457.

³⁰ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a-b.

dogadajima koji su zahvatili njezine stanovnike poslije dolaska monaha s relikvijama sv. Krševana. Umjesto da se nauživaju svečeva blagoslova, njegovih darova i njegove nebeske zaštite, zadesila je monahe i stanovnike oblasti Marab strašna bolest. Uznemireni se građani pak pitaju, što je zapravo njezin povod i kakvo bi zlodjelo moglo prouzrokovati tako strašnu kaznu?³¹

5. Ovaj dio pripovijesti predstavlja konkluziju događaja u tajanstvenoj oblasti Marab i ovdje se susreće stari Mirmidonac, koji daje savjet svojim sugrađanima neka se relikvijske vrte na prijašnje mjesto, dakle, neka se svečeve moći vrte Zadranima. Predaja opisuje povratak svečevih relikvija koje su u svečanoj povorci pratili stanovnici oblasti Marab.³² Izenađeni su Zadrani shvatili ovaj pohod kao jedan neočekivani napad pa su odmah poslali izviđače neka pomno promotre i ispitaju tko se približava njihovu gradu.

6. U dostupni je tekst unesena jedna kratka vijest koja jasno upućuje na laičku investituru u Zadru, odnosno, bolje rečeno, njezino suzbijanje.³³ Nasljednici monaha Cetusa pokušali su oduzeti opatiji njezina dobra i imanja koja je spomenuti Cetus svojim ulaskom u samostan darovao monaškoj zajednici.³⁴

7. Posljednji dio translacije moći sv. Krševana ne pripada sadržajno izvornoj predaji, nego je najvjerojatnije naknadno nastao i pridodan je sadašnjem tekstu tek kada je građena nova crkva sv. Krševana (negdje sredinom 12. stoljeća). U ovom se odlomku pripovijeda o jednom putujućem akvilejskom trgovcu Iliji koji je poslije preživljene oluje kod Raba došao u zadarsku luku. Iz poštovanja prema sv. Krševanu i zahvalnosti za svoj spas poklonio je veliku svotu novca za gradnju bazilike u svečevu čast.³⁵

Tako tematski i sadržajno priređeni tekst upućuje na raznolikost pojedinih tekstovnih cjelina koje su nastajale u dužem razdoblju odvojeno jedne od drugih. Iz tog razloga ne može se nikako zaobići jedno jednostavno pitanje, naime, kojoj je svrsi namijenjen tekst translacije sv. Krševana? Odgovor nije baš tako jednostavan, nego je, kao i kod svih drugih srednjovjekovnih translacija, literarni sadržaj najprije podupirao širenje svečeva kulta, zatim je služio liturgijskoj namjeri. Tekst je najvjerojatnije glasno čitan kada su monasi molili časoslov na svečev blagdan ili je možda na sam dan njegove svetkovine čitan pobožnom puku. Na kraju pojedinih cjelina završava tekst zaključnom formulom „koji živi i vlada u vijeke vjekova“,³⁶ poslije koje je uobičajeno slijedila aklamacija: Amen. Uz to je njegov sadržaj posluživao kao predložak crkvenim skazanijama koja su bila omiljena literatura tijekom srednjeg vijeka. Iz teksta kao cjeline

³¹ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50b.

³² Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51a-b.

³³ O laičkoj investituri i njezinu suzbijanju u hrvatskim zemljama usp. Ferdo ŠTIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak, Zagreb, 1990.), 540 i d.

³⁴ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51b.

³⁵ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 52a.

³⁶ „... qui vivit et regnat in secula seculorum“. Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51b, 52a.

ispuštene su sve kronološke pojedinosti koje bi ga mogle povezati s određenim vremenom, epohom, događajem ili pak prostorom. Takav redakcijski zahvat nije učinjen s namjerom da se njegov sadržaj iskvari ili pak da se hotimice zanemare povijesni događaji nego iz jednog posve drugog razloga, naime da bi se njegov sadržaj mogao jednako promatrati i čitati tijekom 10., 12. ili pak 13. stoljeća. U tom kontekstu nije sv. Krševan promatran statično u pozitivističko-racionalističkom i empirijskom smislu prosvjetiteljskog doba, kao mučenik koji je za cara Dioklecijana (oko 303. godine) podnio mučeništvo u Akvileji, nego kao od Boga poslana osoba, koja je, doduše, davno podnijela mučeništvo, ali kao svetac upravo sada djeluje, upravo je sada važan za čovjeka koji pomno sluša pobožnu predaju o prijenosu njegova tijela. To je posve druga dimenzija, dimenzija vjere koja posadašnjuje sadržaj i smješta svečevo djelovanje u konkretnu situaciju samog slušatelja. Iz toga kuta gledano, taj se prijenos može promatrati samo kao akt čovjeka vjernika, a ne kao neki povijesni događaj ili pak neka davna historijska pripovijest. Literarni sadržaj inspirira slušatelja svojim sadržajem, svojom porukom, i samim time postaje aktivan u njegovu konkretnom životu. Sadržaj potiče slušatelja neka slijedi sveca, neka ga pokušava oponašati u dnevnom životu. Nadnaravni je aspekt pretpostavka od koje polazi srednjovjekovni čovjek i iz te perspektive promatra svečevo djelovanje u konkretnoj situaciji pomnog slušatelja.

3. KRŠEVAN: POVIJESNA OSOBA ILI PAK SAMO SREDNJOVJEKOVNA LEGENDA?

Ako želimo detaljnije prikazati translaciju relikvija sv. Krševana, potrebno je zapitati se, tko je zapravo bio Chrysogonus, Grisogonus, Krizogon ili pak hrvatski Krševan? Filološki je vrlo lako objasniti njegovo ime jer se ono izvodi iz grčkog pojma χρυσόγονος,³⁷ ali sadržajno otkriti povijesnu bit nije baš tako jednostavno. Krije li se pak iza ovog imena jedna ili dvije povijesne osobe, ili pak samo legendarno prepričavanje srednjovjekovne hagiografije, o tome na temelju dostupnih vrela danas nije moguće donijeti objektivni historijski sud. Miroslav Granić opredijelio se u novijoj literaturi za najlakše rješenje kada je na pitanje je li sv. Krševan povijesna ili pak legendarna osoba, odgovorio posve jednostavno: „Svakako da će crkveni povjesničari uznastojati u svojim tvrdnjama da se radi o povijesno utvrđenoj ličnosti. Međutim, po našem sudu, kako i sve svece, Krševana se mora prepustiti svijetu legendi. Ni jedan onovremeni izvor ne može posvjedočiti njegovo postojanje, a nema niti jednog natpisa koji bi ga potvrdio u vrijeme kada ga legende smještaju, a to je doba

³⁷ χρυσόγονος, ον, „born or begotten of gold“. Robert SCOTT, *Greek-English Lexicon*, priredio Roderick McKENZIE, Oxford, 1968., 2010; „χρυσόγονος = goldensprossen“. *Langenscheidts Grosswörterbuch Griechisch-Deutsch*, priredio Hermann MENGE, Berlin – München – Wien – Zürich, ²⁵1984., 753.

vladavine cara Dioklecijana.³⁸ U istoj je studiji već prije Miroslav Granić upozorio na mišljenje zadarskoga crkvenog povjesničara Valerija Ponte (1603.-1679.) da „su gotovo sve zadarske legende o mučeništvu gradskih svetaca obični apokrif“.³⁹ Granićeva je formulacija posve nezgrapna i nedorečena u stilu bivše „jugoslavenske historiografije“, ali ipak, ako nema dovoljno izvora koji bi mogli posvjedočiti Krševanovu povijesnu opstojnost, tada je neminovno da je prihvate i crkveni povjesničari, ako žele ostati na razini povijesne argumentacije, ako i oni žele ostati povjesničari. S pravom se Mladen Ančić, koji, koliko mi je poznato, nije crkveni povjesničar (možda se i varam), čudi kako to Miroslav Granić smatra da bi Zoilov prijepis donosio obične izmišljotine i da se u vezi sa zadarskom prošlosti ugledni autori, Nada Klaić i Ivo Petricioli, ne služe originalnim tekstom, nego samo Brunellijevim prijevodom.⁴⁰ Čudna je to pojava doktrinarno obojene historiografije, koja ne smije zanemariti objektivnost modernog povjesničara, nego se mora zapitati, ako je sv. Krševan stvarno legendarna osoba, kako se njegovo žiće moglo tako brzo proširiti po cijelom Mediteranu. Njegovo se štovanje povezuje s datumom 24. studenog i ušlo je samim početkom 6. stoljeća u rimsku i ambrozijansku liturgiju. Već 505. godine uvršten je njegov spomendan u liturgijske knjige i kalendare Crkve u Kartagi, što pokazuje da je njegov kult bio proširen po afričkoj Crkvi već tijekom 5. stoljeća. Kartaga nije bila neka malena i neznatna biskupija, nego najvažniji kršćanski centar u tom dijelu afričke Crkve.⁴¹ Zatim se tijekom 9. stoljeća proširilo Krševanovo čašćenje u Napulju (*Calendarium Marmoreum*) te je naposljetku njegovo štovanje ušlo i u bizantski *Synaxarion*.⁴²

Ipak danas moderna crkvena historiografija zapaža na temelju dostupnih izvještaja o sv. Krševanu kako je vrlo teško govoriti samo o jednoj jedinjoj osobi. Već se na temelju Jeronimova martirologija (*Martyrologium Hieronymianum*)⁴³ naslućuje

³⁸ Miroslav GRANIĆ, O kultu sv. Krševana zadarskog zaštitnika, *1000. godina samostana sv. Krševana*, 35-58, ovdje: 36.

³⁹ M. GRANIĆ, O kultu sv. Krševana..., 36. Na žalost, Granić je propustio navesti mjesto gdje bi Valerije Ponte, koji je bio oštroumni povjesnik barokne historiografije, izrekao takvu tvrdnju. Bilo bi i te kako interesantno u originalu pročitati što je stvarno zapisao Ponte, a što je zapravo iz njegova teksta interpretirao Granić.

⁴⁰ M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 127.

⁴¹ Werner MARSCHALL, *Karthago und Rom. Die Stellung der nordafrikanischen Kirche zum apostolischen Stuhl in Rom* (= Geschichte der Päpste, 1), Stuttgart, 1971.; najnoviji sažetak s bogatom literaturom donosi Wilhelm M. GESSEL, Art.: Karthago, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 5, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1996. (pretisak, 2006.), 1272-1275.

⁴² *Propylaeum ad acta Sanctorum Novembris: Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, priredio Hippolyte DELEHAYE, Bruxellis, 1902., 255.

⁴³ *Martyrologium Hieronymianum*, koji je nastao sredinom 5. stoljeća, pripisuje se uobičajeno sv. Jeronimu, premda se ne može dokazati da ga je ovaj svetac stvarno i napisao, nego je sadašnji tekst nastao u jednom podužem razdoblju spajanjem različitih tradicija. U tekstu se spominje šest puta ime Krševan i skoro se uvijek povezuje s Akvilejom.

da se štovanje sv. Krševana povezuje s različitim gradovima, Rimom i s Akvilejom, a samim time s posve različitim tradicijama,⁴⁴ pa bi ovaj navod upućivao na povijesnu opstojnost dviju osoba, jedne koja bi živjela u Rimu i druge koja bi podnijela mučeništvo u Akvileji. Kršćanska je predaja kasnijih stoljeća, sjedinjujući rimsku i akvilejsku tradiciju, prenijela samo nekoliko najvažnijih biografskih podataka: Krševan je rimski vitez plemićkog podrijetla, koji je bio odgojen već kao kršćanin. Svojim bi apostolskim marom uspio privesti namjesnika Rufa i njegovu obitelj kršćanskoj vjeri te ga je car Dioklecijan (284.-305.) bacio u tamnicu. Iz nje je – najvjerojatnije prema rimskoj tradiciji – pismima hrabrio Anastaziju koju je muž Publije, inače rimski senator, ali poganin, držao u kućnom zatvoru.⁴⁵ Krševan je odveden pred carski sud u Akvileju, gdje mu je ponuđena velika državna služba i čast ako se javno odrekne kršćanske vjere. Kada je odbio carsku ponudu, sud je naložio da mu se sjekirom odsiječe glava a tijelo baci u more. Smrtna je kazna izvršena i upravo sada hagiografija na sebi svojstven način pokazuje nadnaravno Božje djelovanje i mučeničkovu važnost: u gradu Akvileji je pak upravo u to vrijeme živio pobožni i stari svećenik Zoilo kojem se u noćnoj viziji ukazao svetac. Ovaj je svečevo tijelo izvukao iz mora pokopavši ga u svojoj kući skupa s odrubljenom glavom, koja se na čudesan način spojila s mrtvim tijelom. Zoilo je kratko vrijeme nakon Krševanove mučeničke smrti preminuo, a njegove štićenice (tri sestre: Agapa, Kionija i Irena) pridružile su se Anastaziji na njezinu putu prema Sirmiju i Solunu.⁴⁶

I na prvi je pogled potpuno jasno da hagiografsko pripovijedanje o mučeničkoj smrti sv. Krševana ne donosi iscrpnu svečevu biografiju, njegov životopis u modernom smislu riječi, nego samo jedan isječak, samo najbitniji detalj, njegovo mučeništvo, želeći time naglasiti njegovu čvrstoću i postojanost vjere. Ona u današnjem obliku predstavlja spoj dviju međusobno odvojeno nastalih tradicija, rimske i akvilejske. Isto je tako očigledno na temelju dostupnog teksta da se predaja tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka sadržajno dotjerivala i sustavno dorađivala kako bi se prekrrio

⁴⁴ Hypolyte DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum ad recensionem Henrici Quentin, AASS, Novembris II*, pars posterior, Bruxellis, 1931., 618-619; Giuseppe CUSCITO, *Martiri cristiani ad Aquileia e in Istria. Documenti archeologici e questioni agiografiche*, Udine, 1992., 69-70.

⁴⁵ Hagiografija spominje čak četiri pisma koja bi Anastazija uputila Krševanu iz kućnog zatvora. Ivan A. Gurato donosi u svojem spisu *De sanctis titularibus ac patronis civitatis ac archidioecesis Jadrensis* dva pisma sv. Anastazije Krševanu i njegov odgovor. (Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 385, fol. 35-38). Na temelju dostupnih vrela može se ovaj dio predaje označiti pojmom „rimska tradicija“ koja je nastala u 6. stoljeću, a tijekom 10. stoljeća prenosi je Simeon Logothet. Ona nema, prema mišljenju Waltera Buchowieckog, baš nikakve historijske utemeljenosti. Walther BUCHOWIECKI, *Handbuch der Kirchen Roms*, vol. I: *Die vier Patriarchalbasiliken und die Kirchen innerhalb der Mauern Roms*, Wien, 1967., 314.

⁴⁶ *Passio sanctae Anastasiae*, ed. H. DELEHAYE, *Étude*, 221-249 (latinski tekst), 250-258 (grčki tekst). Kratki sažetak s najvažnijim informacijama na hrvatskom jeziku donosi Marijan GRGIĆ, Art.: Krizogon (Krševan), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko BADURINA, drugo izdanje, Zagreb, 1985., 355-356.

sadržaj dviju tradicija i moguća pretpostavka o dvije osobe s istim imenom. Osnovni su biografski podatci za takvu vrst literature drugorazredni, a samu zagonetku gdje je živio i radio Krševan, uspjela je srednjovjekovna hagiografija prikazati na sebi svojstven način tako da bi svetac po zapovijedi cara Dioklecijana bio odveden iz Rima u Akvileju, gdje mu je 24. studenog „ad Aquas Gradatas“ odrubljena glava kod imanja *Ad Saltus*.⁴⁷ Na taj je način odgonetnuta zagonetka odakle je potjecao i kojim je putem dospio u Akvileju. Guiseppe Cuscito je detaljnije obradio kult sv. Krševana u Akvileji i Rimu⁴⁸ a na temelju općih spoznaja Victor Saxer zaključuje da su u ovom svecu i njegovoj tradiciji spojeni podatci dviju istoimenih osoba, jedne u Rimu i druge u Akvileji.⁴⁹ Spoj različitih tradicija već je pronašao mjesto u standardnim leksikonima, *Lexikon für Theologie und Kirche*,⁵⁰ *Enciclopedia Cattolica*,⁵¹ *Lexikon des Mittelalters*⁵² ili pak u *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*.⁵³

Za rimsku je tradiciju primijetio već odavna Hippolyte Delehaye (1859.-1941.) kako je zapravo datum 24. studenog bio dan posvećenja rimskog titulara koji je tek naknadno – tijekom 6. stoljeća – promijenjen u „dies natalis“.⁵⁴ U akvilejskoj je tradiciji svetac označen kroz mučeništvo, pa se nameće pretpostavka, ako akvilejski biskupi Chrysostomus I. i Chrysostomus II nisu povijesne osobe, tada se ravenatske slike u San Apollinare Nuovo i u nadbiskupskoj kapeli sv. Andrije mogu odnositi samo na akvilejskog mučenika Krševana.⁵⁵ Jedna je jedina iznimka Paolo Paschini, koji je iznio pretpostavku da bi zapravo Chrysostomus bio prethodnik biskupa Teodora i da je obnašao biskupsku službu u Akvileji prije 314. godine.⁵⁶ Tako se bez ikakvih poteškoća Krševanovo mučeništvo povezuje s Dioklecijanovim progonima i smješta se

⁴⁷ H. DELEHAYE, *Étude*, 152, 227. S Krševanom su prema lokalnoj tradiciji podnijela mučeništvo još trojica kršćana: Canzio, Canziano i Canzianilla. Sergio TAVANO, *Testimonianze epigrafiche del culto dei martiri Proto e Crisogono a San Canciano*, *Studi Goriziani*, 28, Gorizia, 1960., 151-164; Giuseppe CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977., 89-93; *ISTI, Martiri cristiani*, 55-56.

⁴⁸ G. CUSCITO, *Martiri cristiani*, 65-80.

⁴⁹ Autor navodi doslovno: „In der Figur des Heiligen sind Daten zweier gleichnamiger, in Rom und in Aquileia verehrter Personen, verbunden worden.“ Victor SAXER, Art.: Chrysostomus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1994. (pretisak, 2006.), 1190-1191, ovdje: 1190.

⁵⁰ Johannes P. KIRSCH, Art.: Chrysogonus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau, 1931., 948-949; Amato P. FRUTAZ, Art.: Chrysogonus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg – Basel – Wein, 1958., 1194

⁵¹ Carlo CECHELLO, Art.: Crisogono, *Enciclopedia cattolica*, 4, Città del Vaticano, 1950., 882-883.

⁵² A. PASZTOR, Art.: Chrysostomus, *Lexikon des Mittelalters*, 2, München - Zürich, 1983., 2050-2051.

⁵³ Ekkart SAUSER, Art.: Chrysostomus, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, 15 (Ergänzungsband), Herzberg, 1999., 414-415.

⁵⁴ H. DELEHAYE, *Commentarius*, 619.

⁵⁵ G. CUSCITO, *Martiri cristiani*, 73-74.

⁵⁶ Pio PASCHINI, *La Chiesa Aquileiese e il periodo delle origini*, Udine, 1919., 60.

u opće okvire početkom 4. stoljeća. Navedena svjedočanstva nisu još dokazi koji bi jednodušno i bez ikakvih sumnji dokazivali Krševanovo mučeništvo u Akvileji, nego oni pokazuju samo kontinuitet njegova kulta i moguće povijesne opstojnosti. Iz kojeg bi razloga kršćanska zajednica Akvileje krajem 4. ili samim početkom 5. stoljeća izmišljala jednu osobu s imenom Krševan kada se njihova crkva mogla pohvaliti s velikim brojem kršćanskih mučenika? Na to pitanje ne može se pronaći adekvatni odgovor koji bi govorio protiv opstojnosti povijesne osobe s imenom Krševan. S rimskom je crkvom ipak nešto drugačije, moguće je da se ovdje radi samo o jednom utemeljitelju (donatoru i graditelju) crkve i stoga se naziva samo „titulus Chrysogoni“, a ne, kako je uobičajeno kod mučenika, „martyri Chrisogoni“. Dokaz „ex silentio“ – čini mi se, a možda i griješim – govori više u prilog opstojnosti i povijesne autentičnosti dviju istoimenih osoba (Krševana) negoli pak protiv njih, premda jedan od njih nije mogao biti mučenik, nego samo utemeljitelj crkve.

Rimska tradicija spominje godine 499. (ili pak 501.) prvi put njegovo ime i to na sinodi koju je sazvao papa Simah (498.-514.).⁵⁷ Na ovom se saboru potpisao neki po imenu „Petrus presbyter tituli Chrysogoni“,⁵⁸ dakle, sam se naslov ne odnosi na nekog sveca koji bi nosio ime Krševan, nego je moguće da se naslov odnosi na onoga tko je dao sagraditi crkvu. Ta se osoba zvala Krševan.⁵⁹ Sličan se primjer pokazuje i s crkvom sv. Anastazije, koja se izvorno ne odnosi na srijemsku mučenicu, nego na Anastaziju, kćer Konstancija i Teodore Maksimine, koja je bila polusestra cara Konstantina Velikog. Crkva je označena s „titulus Anastasiae“ i ona je ujedno bila na Palatinu kapela službenika carske palače.⁶⁰ Tek naknadno je označena s „titulus sanctae Anastasiae“. Na temelju arheoloških iskapanja pretpostavlja se da je na mjestu

⁵⁷ Kratke biografske podatke o ovom papi donosi Georg SCHWAIGER, Art.: Symmachus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 2000. (pretisak, 2006.), 1166-1167. Točna godina održavanja rimske sinode ne može se posve točno utvrditi jer postoje dvije kronologije. Prva koju zastupa Pagi povezujući njezino zasjedanje s godinom 499., i druga, kojoj je autor Ivan Krstitelj Salerius, koji je datirao sinodalno zasjedanje 501. godine. Carl Joseph von HEFELE, *Conciliengeschichte*, vol. 2, drugo prerađeno izdanje, Freiburg in Breisgau, 1873., 633.

⁵⁸ Johannes D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. 8, Firenze, 1763. (pretisak Paris, 1901.; Graz, 1960./ 61.), 236a; *Acta synodorum habitorum Romae A. CCCXCVIII. DI. DII*, edidit Thomas MOMMSEN, *Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimum*, tom. XII, Berolini, 1896., (pretisak Dublin - Zürich, 1972.), 411; B. M. APOLLONJ GHETTI, 9.

⁵⁹ Štovanje sv. Krševana u Rimu je povezano s *via salaria* i tu je izgrađena jedna crkva. Ona je tijekom 5. stoljeća preuređena u baziliku, a papa Grgur III. (731.-741.) dao je izgraditi polukružnu kriptu izdignuvši prezbiterij sa sjedištem za klerike. Najobuhvatniji je građevinski zahvat poduzeo između 1123. i 1127. godine kardinal Ivan iz Cremona, koji je dao crkvu proširiti u trobrodnu baziliku. Obnovljenu je baziliku kardinal posvetio 7. kolovoza 1127. Posljednji je veliki građevinski zahvat poduzet 1626. godine po nalogu kardinala Scipija Borghesea, koji je dao izgraditi današnju fasadu. Usp. Brigitte KUHN-FORTE, *Handbuch der Kirchen Roms*, sv. 4: *Die Kirchen innerhalb der Mauern Roms S. Teodoro bis Ss. Vito, Modesto e Crescenzia. Die Kirchen von Trastevere*, Wien, 1997., 365-401.

⁶⁰ W. BUCHOWIECKI, *Handbuch der...*, 324.

današnje crkve sv. Krševana postojao *domus ecclesiae*⁶¹ i samo su ista imena dovela do identifikacije graditelja rimske crkve s akvilejskim mučenikom. Pridjev „svetac“ nije još pridjenut uz Krševanovo ime, nego tek na jednom grobnom natpisu 595. godine, što jasno pokazuje da su groblje sv. Pankracija vodili svećenici titulari Krševana.⁶² Taj podatak upućuje na zaključak da rimska crkva sv. Krševana nije imala nikakvih dodira s akvilejskim mučenikom, nego je tek naknadno tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka bila s njim povezana. Kao i u slučaju drugih kršćanskih mučenika, on se spominje tijekom 6. stoljeća kao utemeljitelj crkve i tako ulazi u rimski i ambrozijanski misni kanon.⁶³ Istodobno se proširilo njegovo štovanje u Južnoj Italiji (Napulju) i u afričkoj Kartagi (505. godine). Ovaj se razvojni proces ne može usamljeno promatrati, nego je shvatljiviji u kontekstu cijelog Sredozemlja i upućuje samo na već dobro poznate činjenice da su veze Akvileje, Ravene, Dalmacije i sjeverne Afrike na crkvenojurisdikcijskom planu pripadnosti istom patrijarhatu⁶⁴ morale biti posve intenzivno izgrađene. One dosežu vrhunac za vladavine Justinijana I. (527.-565.) sredinom 6. stoljeća, kada je car uspio još jednom obnoviti jakost Carstva.⁶⁵ Kršćanstvo u Dalmaciji za gotske vladavine ne zamire i ne postoje nikakvi znakovi slabljenja njihova utjecaja, nego se ono prilagođava novim prilikama, kako to pokazuju salonitanske sinode 530. i 533. godine, kada se čak osnivaju nova biskupska središta.⁶⁶ U Zadru je pak zapažena iznimno bogata graditeljska djelatnost u čast novih svečara (sv. Tome, sv. Stjepana, sv. Silvestra i sv. Andrije),⁶⁷ a i u susjednom je Ninu gradska bazilika Presvetog Trojstva postala čak premalena, pa je znatno proširena za potrebe

⁶¹ *Domus ecclesiae* je na mjestu crkve sv. Krševana postojao još u 4. stoljeću, a možda još i prije. J. P. KIRSCH, Art.: Chrysogonus, *Lexikon...*, 949; Richard KRAUTHEIMER, *Corpus basilicarum christianarum Romae*, sv. I, Città del Vaticano, 1937., 144-164, sliku njegove rekonstrukcije donosi B. KUHN-FORTE, *Handbuch der...*, 398, Abb. 22.

⁶² „Joannes presbyter tituli sancti Chrysogoni“. *Gregorii I. papae registrum epistularum* V, 57, Monumenta Germaniae Historica, vol. I: Epistulae, priredio Paulus EWALD – Ludovicus M. HARTMANN, Berolini, 1857., 367; B. M. APOLLONJ GHETTI, 9; B. KUHN-FORTE, *Handbuch der...*, 368.

⁶³ G. CUSCITO, *Martiri cristiani*, 78.

⁶⁴ Patrijarhat kao vrlo važna kasnoantička i ranosrednjovjekovna institucija skoro je posve zanemaren u modernoj crkvenoj historiografiji, pa sam samo ukratko upozorio na ovaj problem u sklopu katoličke teološke misli. Zvezdan STRIKA, Der päpstliche Primat und die Pentarchie. Die west-östliche Debatte im Vorfeld und auf dem Zweiten Konzil von Lyon, *Forum Katholische Theologie*, 24, Rothenburg, 2008., 161-204, ovdje: 176-177.

⁶⁵ Yves-Marie DUVAL, Aquilée et la Palestine entre 370-420, *Aquileia e l'Oriente mediterraneo*, Antichità Altoadriatiche, 12, Udine, 1977., 263-322, ovdje: 288.

⁶⁶ Koncilske odluke donosi Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, sv. I/1, Zagreb, 1914., 157-164; *Historia Salonitana maior*, priredila Nada KLAJIĆ, Monographies, 399, Beograd, 1967., 77-85.

⁶⁷ Pavuša VEŽIĆ, Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 12, Zagreb, 1986., 161-177; ISTI, Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 323-343; ISTI, Zadar na pragu kršćanstva, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 29-54.

mjesne zajednice.⁶⁸ Možda je upravo pri ovom opsežnijem građevinskom zahvatu došlo do preimenovanja u crkvu sv. Asela (Anselma).

4. TRANSLACIJA U OPĆEM KONTEKSTU CRKVENO-POLITIČKIH PRILIKA

Već prije spomenuti različiti elementi u tekstovima translacije sv. Krševana upućuju na njezino polagano nastajanje, a u daljnjem tekstu želimo ukratko kritički osvjetliti pojedine dijelove te ih smjestiti, koliko je to moguće, iz današnje perspektive u njihov povijesno-kronološki kontekst. Nije nam namjera a priori dokazivati nastanak tradicije sv. Krševana u Zadru, nego nju i pojedine dijelove teksta osvjetliti u konkretnim povijesnim prilikama. Općenito gledano, prijenos relikvija iz jednog mjesta u drugo, iz jedne pokrajine u drugu, ili pak iz udaljenih dijelova Carstva, to je trend koji je zahvatio Rimsko Carstvo još tijekom 4. stoljeća i odvijao se u oba smjera,⁶⁹ premda je bilo znatno više prijenosa s Istoka na Zapad nego li u obrnutom smjeru.⁶⁹ Sredozemlje je odigralo najvažniju ulogu povezujući udaljene dijelove Carstva, a samim time i kršćanskih zajednica Istoka i Zapada.

Crkva je u ovom povijesnom trenutku osobito poslije edikta cara Teodozija I. (379.-395.) poimana kao zajednica vjernika inkorporirana u *corpus romanus*, a sama kristijanizacija utjecajnijih gradskih naselja već je bila u punom jeku. Jadran je integriran u sveopći kontekst na razmeđu Istoka i Zapada, Zadar kao vrlo važna kolonija u provinciji Dalmaciji prosperirao je od istočnih, ali isto tako i od zapadnih teoloških strujanja. Tako Zadarska crkva ne ostaje malena i nepoznata biskupija na samoj periferiji Carstva, nego preko svojeg biskupa Feliksa aktivno sudjeluje na sinodama 381. i 391. godine – gdje je pod Ambrozijevim predsjedanjem osuđena Jovinijanova sljedba.⁷⁰ Sudjelovanje biskupa Feliksa na sinodama upućuje na veliku važnost Zadarske crkve pri rješavanju općejadranskih teoloških diskusija.⁷¹ Povezanost provincije Dalmacije sa Zapadom bila je politički uvjetovana, ali s Justinijanovom obnovom ona postaje poslije višegodišnjih ratova integralni dio Carstva, izgrađujući

⁶⁸ P. VEŽIĆ, Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 15, Split, 1986., 201-215.

⁶⁹ Joseph LEMARIÉ, La Liturgie d'Aquilée et de Milan au temps de Chromace et d'Ambrose, *Aquileia Cristiana*, Antichità Altoadriatiche, 4, Udine, 1973., 249-270, ovdje: 268 i d.; Y.-M. DUVAL, Aquilée et la Palestine, 205; Louis BRÉHIER, *Vizantijska civilizacija*, prev. Ivanka NIKOLAJEVIĆ, Beograd, 1976., 248.

⁷⁰ J. D. MANSI, vol. 3, 600 (sinoda u Akvileji 391. godine). Jovinian († 406.) je bio najprije osuđen na jednoj sinodi u Rimu, zatim je iznova odbačeno njegovo učenje na milanskoj sinodi 381. godine. Poslije ga je car Honorije (395.-423.) protjerao na neki otok u provinciji Dalmaciji. Leo SCHEFFCZYK, Art.: Jovinian, *Marienlexikon*, vol. 3, priredili Regimius BAÜMER – Leo SCHEFFCZYK, St. Ottilien, 1991., 445.

⁷¹ Z. STRIKA, Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup?, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zadar, 2004., 31-64, ovdje: 36; *ISTI*, Catalogus, 124.

dobre veze sa susjednom Italijom tijekom 6. i 7. stoljeća. Spretni su Bizantinci, kako bi osigurali sigurnu i mirnu plovidbu, izgradili *limes maritimus* koji se protezao od Carigrada preko Egejskog i Jonskog mora sve do Venecije i Ravene.⁷² Grad Zadar u ovom povijesnom trenutku ne gubi svoj civitet kao što je to bio slučaj sa Salonom, on dapače ne gubi ni svoje kopneno niti otočno područje,⁷³ nego ulazi tako u rani srednji vijek kao sigurna zajednica građana pod vodstvom municipijalnog biskupa koji je pak reformom cara Justinijana I. postao prvi čovjek grada.⁷⁴ U svojoj osobi gradski biskup sjedinjuje duhovnu i civilnu vlast te se tako sjedinjena vlast uklapala u Justinijanovu viziju kršćanskog svijeta.⁷⁵ U Zadru se osjećaju graditeljska strujanja slična onima u susjednoj Italiji, širenje kulta „novih svetaca“ i gradnja crkava njima u čast. Taj razvoj pokazuje kompaktnu gospodarsku snagu Zadra i njegovu sposobnost prihvaćanja novog u sklopu novih političkih prilika, osobito na samom koncu 6. i u prvoj polovici 7. stoljeća, kada se u njegovu zaleđu trajno naseljava novi narod.⁷⁶

Iz takve duhovno-religiozne perspektive pojedini dijelovi teksta translacije sv. Krševana upućuju na situaciju u Zadru i njegovoj bližoj okolici tijekom ranoga srednjeg vijeka. Na samom početku pripovijeda se: „Doprlo do ušiju zadarskih građana te su čuli svete glasine što ih je uzrokovao preblaženi Krševan, i njegove vrline, jer on

⁷² M. SUIĆ, *Zadar*, 342 i d.; Ivo GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, str. 32-59; *ISTI, Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., 31.

⁷³ Teritorijalni je opseg zadarske općine (kopnenog i otočnog djela) krajem antike i samim početkom srednjeg vijeka prvi prikazao Mate Suić, zatim su Nikola Jakšić i Dražen Maršić pokušali korigirati njegovo mišljenje. Mate SUIĆ, *Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, Zadar, 1955., 1-36, sada pretisak u: *ISTI, Odabrani radovi iz stare hrvatske povijesti. Opera selecta*, priredio Šime BATOVIĆ, Zadar, 1996., 349-385, ovdje: 362; Nikola JAKŠIĆ, *Draga Svetoga Krševana u Diklu. O tisućljetnoj obljetnici osnutka samostana, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25 (12), Zadar, 1986., 205-228, ovdje: 216 i d.; *ISTI, Zemunik. Srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*, Split, 1997., 9; Dražen MARŠIĆ, *Prilog poznavanju limitacije agera antičkoga Zadra, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32 (19), Zadar, 1993., 105-116, ovdje: 113-114.

⁷⁴ Car je Justinijan odredio u *Novelli 15* godine 535. da svako naselje koje posjeduje status grada treba imati svojeg vlastitog biskupa. Njegovu je službu car uzdigao iznad gradskog defenzora (*defensor civitatis*). Usp. *Corpus Iuris Civilis*, vol. 3, *Novellae*, recognovit Rudolfus SCHOELL; opus Schoellii morte interceptum absolvit Guilelmus KROLL, Hildesheim, 1988., 109-115; Otto MAZAL, *Justinian I. und seine Zeit: Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien, 2001., 302.

⁷⁵ John MEYENDORFF, *Unité de l'empire et division des chrétiens*, Paris, 1993., 228 i d.; Alexander DEMANDT, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, Handbuch der Altertumswissenschaft, III/6, vollständig bearbeitete und erweiterte Neuauflage, München, 2007., 465.

⁷⁶ O Avarima i osobito o doseljenu Hrvata postoji obilje literature pa navodim samo nekoliko standardnih priručnika i studija: Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1981., 41 i d.; F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, 103-153; Vladimir KOŠČAK, *Dolazak Hrvata, Historijski zbornik*, 40, Zagreb, 1987., 339-383; Walter POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München, 2002.; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 163 i d.

je iz žarke vjere u jedinoga sina živoga Boga rado podnio rubljenje glave, pa je zbog toga zaslužio da se popne onamo gdje boravi skupa sa svakoga poštovanja dostojnom slavom onoga koji veli: 'Oče, hoću da gdje sam ja, tamo da budu i sluga moj'. Počeli su graditi baziliku da je posvete njegovu imenu i kad su se skupili na vijeće, rekli su: 'Doista imamo svete moći blažene Stošije, koja ga je pratila u mukama, pa dajte da od njezina svetog tijela posvetimo svakoga poštovanja dostojan oltar njegovu imenu'. Dok su oni o tome raspravljali, dogodilo se po Božjem migu da je neka čestita žena po imenu Dionita pošla brati zelje od trava po predjelima u kojima su bila polja. Anđeoskom je naime odanošću došla na mjesto koje se zvalo stari Zadar. Ondje su se pak nalazili bezbrojni mramorni grobovi u kojima su bila sahranjena mnoga tijela svetaca, a jedan je od njih bio kuća tijelu svetog Krševana. Među tima je naime grobnim stanovima već spomenuta žena brala zelje. I doista je ta žena iz jednoga mramornoga groba čula glas koji joj je govorio: 'O ženo, učini brzo što ti zapovijedam'. Ona je pak pogledala ovamo i onamo, nikoga nije vidjela i ostala je stoga sva izvan sebe. A preblaženi ju je božji novak blago nagovorio i rekao ovako: 'Sretna ženo, budi bez straha. I žurno pođi s povoljnom vijesti do njihova biskupa i do Zadrana što su u gradu i reci im da je Krševan koji je primio zaklanje od cara Dioklecijana i sahranio me je sveti Zoilo svećenik, ali sam sada prenesen u ovu pokrajinu iz ljubavi prema stanovnicima ovoga grada, i ponukaj ih da ponovo sprema moje tijelo na mjestu na kojem oni žele'.⁷⁷

Okvirno vremensko datiranje nije baš tako jednostavno kako na prvi pogled izgleda: osnovna je misao navedenog teksta da je tijelo sv. Krševana otkriveno upravo tada kada je započeta gradnja bazilike u svečevu čast. Uz to se samo usputno nadodaje da su Zadran bili već u posjedu relikvija srijemske mučenice Anastazije. Kada je pak crkva u čast sv. Krševana građena, ne zna se ništa detaljnije, nego se odmah pomišlja na crkvu koja je prije bila na mjestu današnje romaničke bazilike. Ulomci oltarne ograde (septuma) koji su dospjeli u muzej sv. Donata pri obnovi poda 1888. godine „pokazuju po ornamentalnim motivima i načinu klesanja sličnosti s gredama na kojima se čita ime kneza Branimira (Muć, Nin)“.⁷⁸ Na spomenutom natpisu bilo je pribilježeno ime donatora koji je morao za gradnju crkve sv. Krševana pokloniti poveću svotu novca da bi čak na oltarnoj pregradi bilo navedeno njegovo ime i ime njegove supruge Marije.⁷⁹ To svakako nije bio akvilejski trgovac Ilija niti Cetus, čija imena izričito

⁷⁷ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 49a-b, hrvatski prijevod R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 192.

⁷⁸ Ivo PETRICIOLI, Umjetnička baština samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća, *1000 godina samostana svetog Krševana*, 197-219, ovdje: 198; *ISTI*, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 251-270, ovdje: 256-257.

⁷⁹ Tekst oltarne pregrade glasi „... qui legitis p(ro) me peccatores similiter et p(ro) coniuge mea Maria.“ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi, 256-257; *ISTI*, Umjetnička baština, 198; Pavao KNEZOVIĆ, Ranosrednjovjekovni latinitet, *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine, priredio Šime BATOVIĆ, Zadar, 2002., 173-194, ovdje: 179.

spominje tekst translacije, nego neka potpuno druga nepoznata osoba. Ovaj navod upućuje da bi se mogao datirati tijekom posljednje četvrtine 9. stoljeća i poklapao bi se bar donekle s donacijom priora Andrije 918. godine,⁸⁰ premda se nikako ne smije zanemariti vremenska razlika od nekih četrdesetak godina. U već prije spomenutoj donaciji iz godine 986. navodi se da su crkvu sv. Krševana, gdje počiva mučenikovo tijelo, sagradili gospodin Fuskulo i Andrija prior.⁸¹ Ovaj Andrija je, dakle, ona osoba koja se spominje u donaciji iz 918. godine. Ipak, sama se predaja ne odnosi na crkvu sv. Krševana, nego tekst translacije izričito govori da su svečeve relikvije prenesene u svečanoj procesiji u grad Zadar. One su bile pohranjene u samostanskoj crkvi sv. Rufine. Ova se građevina nalazila kod antičkog kaštela. Arheološka iskapanja iznijela su na vidjelo da su u vezi sa zadarskom prošlošću u tom predjelu Zadra bila izgrađena lučka skladišta (*horrea*) koja su se uobičajeno gradila u pomorskim gradovima. Uz zid pristaništa otkriveni su ostatci jedne crkve koja je bila naknadno nadograđena i imala je polukružnu apsidu. Ona je bila prema mišljenju Mate Suića crkva sv. Foska.⁸²

Lokacija mjesta gdje bi moglo počivati tijelo svetog Krševana ne može se baš tako lako pronaći, premda tekst translacije izričito govori da je to *Iadera vetula*, odnosno, prevedeno na hrvatski, *stari Zadar*. Odmah se može pomisliti na Biograd, koji se pak u talijanskom prijevodu naziva *Zara vecchia*, ali koja bi žena išla tako daleko brati zelje? Na razlog prostorne udaljenosti Biograda upozorio je već Radoslav Katičić,⁸³ s njegovim mišljenjem složio se Mate Suić dodajući k tome svoje vremensko objašnjenje. Naime, tek poslije kobne četvrte križarske vojne 1202. godine,⁸⁴ tek kada su se zadarske izbjeglice vratile u svoj grad, stekao je Biograd talijansko ime *Zara vecchia*. U tom slučaju tek su zadarske izbjeglice poslije povratka iz Biograda nazivale svoj grad „stari Zadar“, jer „još uvijek cvatući Zadar, svojim ruhom i izgledom nesumnjivo je izgledao kao 'nov' u odnosu na Biograd iz tog vremena“.⁸⁵

⁸⁰ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 25-28, n. 21.

⁸¹ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 45, n. 31, hrvatski prijevod donosi I. MUSTAČ, 33.

⁸² Ova se crkva prvi put spominje tek 1289. godine. Mate SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, knj. 1, Zadar, 1981., 201, slijedeći već prije izneseno mišljenje kojega je iznio Vitaliano BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, 128. Radomir Jurić nije siguran u Suićevu tvrdnju pa samo ukratko navodi mogućnost da je Crkva „možda [bila] sv. Foska“. Radomir JURIĆ, O mogućem muzeju samostana sv. Krševana, *1000 godina samostana svetog Krševana*, 269-289, ovdje: 270.

⁸³ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 192.

⁸⁴ Pojednosti donosi Petar SKOK, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, Zagreb, 1951, 8-44 (opći podatci o kronici), a na str. 46-111 opisani su događaji pripreme i osvajanja Zadra. Vrijedno je konzultirati još i N. KLAJČ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem...*, 175-184; Othmar HAGENEDER, Innozenz III. und die Eroberung Zadars (1202). Eine Neuinterpretation des Br. V 160 (161), *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte*, 100, Wien, 1992., 197-213; Petar VRANKIĆ, Innocenz III., der vierte Krezzug und die Eroberung Zadars, *Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054-1204*, priredili Peter BRUNS – Georg GRESSER, Paderborn, 2005., 235-271.

⁸⁵ M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidonci*, 16.

Gdje se pak nalazio posjed *Abravitium* (Obrovica) na kojem su prvotno počivale relikvije sv. Krševana? Zasigurno to nije zbog prostorne udaljenosti moglo biti današnje mjesto Obrovac na Zrmanji, nego neki drugi lokalitet negdje uz obalu u samoj blizini Zadra. Takav toponim u najbližoj okolini Zadra nije danas poznat. Prvi se put spominje *Abravitium* u oporuci zadarskog priora Andrije, koja je datirana mjeseca prosinca 918. godine.⁸⁶ Godine 1072. u gradu Ninu petorica braće (Zovina, Desimir, Petar, Grumel i Slavić) daruju samostanu sv. Krševana zemlju u Obrovici u samoj blizini mora, a i čitav je posjed ograđen starim suhozidom, na njemu se nalaze stari grobovi.⁸⁷ U spomenutom se dokumentu samo usputno nadodaje da se posjed nalazi „kod zemljice crkve svetoga Krševana, gdje je prvobitno bio isti mučenik sahranjen“.⁸⁸ Ova povelja pisana karolinom goticom krajem 12. ili samim početkom 13. stoljeća nalazio se prema navodu Ferde Šišića u zagubljenom kartularu samostana sv. Krševana,⁸⁹ a danas postoje čak njegova četiri prijepisa.⁹⁰ Upravo spomenuti navodi – o zemljici gdje je počivao sv. Krševan – prema mišljenju Luje Margetića naknadno su uneseni u tekst.⁹¹ Prihvate li se ili ne prihvate Margetićeva zapažanja, ipak je posve jasno da je već u drugoj polovici 11. stoljeća bila raširena predaja o pronalasku relikvija sv. Krševana izvan Zadra.

Lokalitet se imenom *Abravitium* spominje još nekoliko puta,⁹² ali to nije relevantno za našu temu, nego sama činjenica da je mjesto bilo u samoj blizini Zadra, a možda „se radi o konfiguraciji terena koji je vrlo povoljna za naselja s takvim imenom“.⁹³ Ako se ovaj navod poveže sadržajno s translacijom relikvija sv. Krševana, tada se nameće posve jednostavan zaključak da je lokalitet Obrovica morao biti ono isto mjesto gdje je i pobožna Dionita po poljima brala zelje te je iz jednog groba čula

⁸⁶ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 27, n. 21.

⁸⁷ „... possessionem in Brauizo a mare infra et supra,... septam antiquis maceris...“ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 127, n. 93.

⁸⁸ „... ad terrulam ecclesiae sancti Chrisogoni, ubi primus idem martyr sepultus fuerat...“ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 126-127, n. 93.

⁸⁹ Ferdo ŠIŠIĆ, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, 13, Zagreb, 1913., 67.

⁹⁰ Jedan prijepis beneventanom (negdje krajem 12. ili početkom 13. stoljeća, njegov je faksimil objavio Giuseppe Praga, zatim jedan prijepis iz 17. stoljeća (pohranjen u Povijesnom arhivu u Zadru, Spisi sv. Krševana, kaps. I ms. H) i još jedan prijepis koji je sastavio Ivan Lucius (Lučić). Johannes LUCIUS, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami, 1666., 100.

⁹¹ Lujo MARGETIĆ, O kartularu samostana sv. Krševana u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, Zadar, 1995., 147-181, ovdje: 161-163, sada pretpisak u: *ISTI, Hrvatska i crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*, Rijeka, 2000., 399-401.

⁹² U jednoj donaciji iz 1072. (?) godine kojom Petar, župan Sidrage, i njegov brat Slavić poklanjaju samostanu sv. Krševana zemljište u Obrovcu (M. KOSTRENIĆ, I, 130, n. 96). Petar, sin Semivitov, poklanja samostanu sv. Marije crkvu sv. Petra i Pavla u Obrovcu (M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 131, n. 97). Godine 1090. vodio se spor između Petra Crnog i Ludina, sina Miroszlava, zbog nekih posjeda, među ovima je bio i spor oko posjeda u Obrovcu (M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 192, n. 152).

⁹³ M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidonci*, 16.

svečev glas. Mjesto je bilo jedna nekropola u samoj blizini Zadra, na moru, uz neku crkvu koja je mogla biti čak i cemeterijalna bazilika.

Kako bi se izbjegao prerani zaključak, potrebno je samo naglasiti kako tekst translacije govori da su tamo pokopana „mnoga tijela svetaca“. Ta se činjenica može interpretirati na više načina. Najprije u starorimskom smislu kao „locus religiosus“, naime da je groblje jedno posebno časno mjesto, tzv. grad mrtvih.⁹⁴ S druge strane može ga se isto tako smatrati kršćanskim grobljem, gdje su pokopani mnogi kršćani, pa čak i oni koji su podnijeli mučeništvo. Jedna pak tvrdnja ne bi smjela isključivati drugu, kako to pokazuje Mate Suić tvrdeći da je stari Zadar imao svojih kršćanskih mučenika, premda o njima danas nisu sačuvana baš nikakva vrela.⁹⁵ Nasuprot njegovoj argumentaciji, Nenad Cambi smatra kako Zadar nije mogao imati svojih ranokršćanskih mučenika.⁹⁶ O tom pitanju mogu se iznositi svekolike teze i pretpostavke, za i protiv, ali ta činjenica nije odlučujuća za sadržaj naše teme, nego je samo interesantna jedna posve druga vijest translacije, naime da je svečevo tijelo počivalo na jednom groblju uz more gdje su počivala tijela mnogih svetaca.

Najprostranija se antička nekropola Zadra prostirala na lokaciji „Relja“, uz današnju crkvu sv. Ivana Krstitelja, koja je izgrađena tijekom 5. stoljeća na zapadnom dijelu nekropole.⁹⁷ Ova činjenica možda bi mogla upućivati na pretpostavku „da bi ona trebala biti cemeterijalna. Valja ipak naglasiti da do sada nisu pronađeni nalazi koji bi tu pretpostavku sa sigurnošću i potvrdili.“⁹⁸ Izvorna bazilika čiji su ostatci još i danas vidljivi, nije bila baš neka neznatna građevina skromnih oblika: dužina 42 m, širina 18 m s tri lađe, a na istočnoj se strani nalazila apsida promjera 7 m.⁹⁹ Njezina se gradnja poklapa s općim širenjem kulta ovog sveca. Takvo vremensko podudaranje nije posve slučajna pojava, nego samo upućuje na participaciju Zadra na općemediteranskom razvoju i njegovo sudjelovanje na općecrkvenim prilikama tog vremena.

⁹⁴ U antici se strogo razlikovalo između „grada živih“ i „grada mrtvih“. Tek je s razvojem slavljenja kršćanskih mučenika otpočelo pokapanje „intra muros“. Peter R. BROWN, *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago, 1982., 27.

⁹⁵ M. SUIĆ, *Zadar*, 327-328.

⁹⁶ Nenad CAMBI, Počeci kršćanstva u Dalmaciji s posebnim osvrtom na Jader, *Sedamnaest stoljeća Zadarske crkve. Znanstveni skup o povijesti Zadarske nadbiskupije na Sveučilištu u Zadru, 16.-18. studenoga 2004. Program i sažeci izlaganja*, priređuje Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2004., 9.

⁹⁷ Pojedini donosi Pavuša VEŽIĆ, Crkva Sv. Ivana ispred grada u Zadru, *Diadora*, 18-19, Zadar, 1997., 275-295.

⁹⁸ Ante UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 29.

⁹⁹ P. VEŽIĆ, Crkva sv. Ivana, 275 i d. Samo ukratko mora se napomenuti da je čašćenje sv. Ivana Krstitelja bilo povezano s benediktinskim redom i misionarskom ulogom koju je ovaj red imao diljem zapadne Europe tijekom ranoga srednjeg vijeka. Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, vol. I, Split, 1963., 39.

Sondažnim su istraživanjem otkriveni rimski grobovi, i to po kojih stotinjak metara udaljeni od ranokršćanske bazilike sv. Ivana Krstitelja.¹⁰⁰ Tijekom arheoloških iskapanja na križanju današnje Benkovačke i Murvičke ulice otkriveni su olovni sarkofazi (uz Benkovačku cestu), koji bi mogli „biti sarkofazi iz kasno antičkih ili starokršćanskih nekropola što su se nalazile oko grada, a i sama legenda donosi da je u jednom mramornom sarkofagu svečevo tijelo preneseno u grad“.¹⁰¹

Svi ti navodi upućuju na pretpostavku da crkva sv. Ivana nije mogla biti ona crkva uz koju je bio grob s pohranjenim svečevim tijelom. Ako pak svečevo tijelo nije bilo pokopano na tom groblju, gdje se ono onda nalazilo, uz koje mjesto gdje je bila i crkva? Predaja govori samo da je ona smještena uz more. To je, dakle, bilo neko drugo groblje u samoj blizini mora, odobosno neka druga nekropola.¹⁰² Istočnije od Zadra u predjelu današnjih Kolovara bile su izgrađene dvije crkve, jedna je bila posvećena zaštitniku grada Zadra sv. Krševanu, a druga patronu Mletačke Republike, sv. Marku.¹⁰³ Na crkvu sv. Marka ne može se nikako odnositi jer su je Mlečani izgradili jako kasno,¹⁰⁴ nego samo na predromaničku crkvu šesterolisna tlocrta koja je bila izgrađena na rimskom groblju i posvećena sv. Krševanu. Njezina je lokacija posve točno utvrđena: Crkva se nalazila na jugoistočnom djelu i iskopani su sondažnim istraživanjem samo ostatci ulaznog zida i jedan ulomak predromaničkog reljefa.¹⁰⁵ Na toj su se lokaciji nalazili razasuti antički ostatci; skoro zaboravljeni zadarski povjesničar Giuseppe Ferarri Cupilli (1809.-1865.), koji je uspio dokazati da krstionica s imenom vojvode Višeslava potječe iz grada Nina,¹⁰⁶ navodi još sredinom 19. stoljeća kako su u nekoliko navrata uz fontanu pronađeni rimski novci, urne, vaze, pa čak i

¹⁰⁰ Pojedini donosi Smiljan GLUŠČEVIĆ, *Rimska nekropola u Kaljskoj ulici, Diadora*, 12, Zadar, 1990., 107-162.

¹⁰¹ M. SUIĆ, *Zadar*, 332.

¹⁰² Smiljan GLUŠČEVIĆ, *Zadarske nekropole od 1. do 4. stoljeća. Organizacija groblja, pogrebni obredi, podrijetlo, kultura, status i standard pokojnika*, Disertacija, Zadar, 2005., 91.

¹⁰³ Ivo PETRICIOLI, *Neki predromanički spomenici Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja, Zbornik Instituta za historijske nauke Zadar*, 2, 1956.-57., Zadar, 1958., 63-64; *ISTI*, *Crkve sv. Krševana i sv. Marka „ad fontem“ kod Zadra, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 1995., 237-248; S. GLUŠČEVIĆ, *Zadarske nekropole*, 91.

¹⁰⁴ Ivo Petricioli smatra da je crkva sv. Marka podignuta tek poslije 1346. godine, kada su Mlečani opsjedali Zadar. Oni su u predjelu današnjih Kolovara podigli veliki logor s drvenim kulama i najvjerojatnije su izgradili na tom mjestu jednu crkvu u čast zaštitnika svoje Republike. I. PETRICIOLI, *Crkve sv. Krševana i sv. Marka*, 241-242.

¹⁰⁵ I. PETRICIOLI, *Crkva sv. Krševana i sv. Marka*, 237-238.

¹⁰⁶ Giuseppe FERARRI CUPILLI, *Osservatore Dalmatico*, Zara, 1853., br. 135; *ISTI*, *Su d'un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia, La voce Dalmatica*, Zara, 1860., br. 22. Njegovo je mišljenje najprije prihvatio Franjo Rački, zatim Luka Jelić i utjecajni Ferdo Šišić te je danas s malim iznimkama općenito prihvaćeno. I. PETRICIOLI, *Osvrt na ninske građevine, Povijest Grada Nina*, priredili Grga NOVAK – Vjekoslav MAŠTROVIĆ, Zadar, 1969., 299-356; Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, knjiga druga, Zagreb, 1992., 248; Stjepan PANTELIĆ, *Hrvatska krstionica*, Split - Mainz, 2000.

grobovi prekriveni tegulama.¹⁰⁷ Pedesetih godina prošlog stoljeća, kada je građena tvornica duhana, vođena su istraživanja i pri samoj sanaciji terena otkriveni su antički grobovi. Ova je rimska nekropola bila prostorno skromnijih oblika od nekropole na Relji, pa je dapače moguće da bi to bilo groblje siromašnijeg sloja jadertinskog društva koje je postalo izvorno kršćansko groblje izvan Zadra, gdje su kršćani pokapali svoje pokojnike. To je zapravo moglo biti mjesto Obrovica, gdje se uz more nalazio posjed koji je gradski prior Andrija poklonio samostanu sv. Krševana kako to pokazuje Ivo Petricioli: „Povezao bih nekropolu i crkvu sa zadarskom legendom o našašću tijela sv. Krševana na nekom starom groblju ‘sa sarkofazima’ istočno od Zadra gdje je iz jednog sarkofaga ‘progovorio’ sv. Krševan.“¹⁰⁸ Doduše, Petricioli ne navodi razloge zbog kojih se odlučio na takvo razmišljanje, ali mi se čini da je njegov zaključak posve ispravan. Na takvu pretpostavku upućuje kršćanska praksa koja uobičajeno čuva tradiciju kulturnog mjesta, pa bi tako na tom mjestu izvorno bile smještene relikvije svetog Krševana, a one su tek naknadno prenesene u crkvu sv. Rufine.

Sljedeći vrlo važni podatak teksta translacije upućuje da je grobnica bila smještena u samoj blizini mora i da su se naokolo nalazili neki zidovi. To pak nije bio neki slučajno podignuti suhozid, nego su to bili ostatci nosača vodovoda koji su opskrbljivali s vodom Zadar i područja izvan njega, „... vrlo je moguće da se podatak o nekom starom zidu prema fontani u predjelu sv. Krševana izvan Zadra u blizini crkve sv. Marka i sv. Krševana odnose upravo na ostatke nosača vodovoda čiji se krak pruža prema Arbanasima zbog opskrbe vodom villa na tom prostoru“.¹⁰⁹

Važan prilog lakšem razumijevanju sadržaja translacije moći sv. Krševana predstavlja nekoliko spomenutih osobnih imena. U prvom je redu to osoba koja je pošla po polju skupljati zelje: ona se zvala Dionita. Njezino ime zvuči grčki i povezuje se s imenom Dionysia, odnosno Dionysius. Dionysia je prema Radoslavu Katičiću uobičajeno grčko svetačko ime koje je bilo prošireno po cijelom Sredozemlju.¹¹⁰ Zatim predaja uz njih spominje još nekoliko imena, Cetus, Helius i Hilara.¹¹¹ Ta imena isto tako upućuju na istočnu tradiciju i ona su grčkog podrijetla, pa bi se moglo zaključiti da se u samom Zadru osjećao snažni grčko-bizantski utjecaj. Samo se jednom spominje ime „Michea“ i ono je biblijskog podrijetla te izrazito pokazuje tradiciju preuzimanja starozavjetnih imena koja se osobito razvijala na Istoku, a Zapad, napose sjeverna

¹⁰⁷ Giuseppe FERARRI CUPILLI, *Antichità romane di Zara, Rivista Dalmatica, Zara, 1859., 179-181, ovdje: 181.*

¹⁰⁸ I. PETRICIOLI, *Crkva sv. Krševana i sv. Marka, 241, nadodajući da je slično mišljenje iznio već prije Vitaliano BRUNELLI, Il comune di Zara in sul finire dei tempi di mezzo, Archivio Storico per la Dalmazia, 9, Roma, 1934., 56.*

¹⁰⁹ S. GLUŠČEVIĆ, *Zadarske nekropole*, 89 (kurziv u navedenom citatu donosi autor).

¹¹⁰ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 193.

¹¹¹ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a, 51b, 52a.

Italija prihvaća je tek tijekom 6. stoljeća.¹¹² Samo je jednom spomenuto ime „Jadranus“.¹¹³ Ovaj je oblik vrlo neuobičajen i naravno upućuje na grad u kojem živi dotična osoba. Poslije 1060. godine ono se nigdje više ne spominje.¹¹⁴ Tekst translacije sv. Krševana spominje još nekoliko grčkih pojmova: *macheron*, *angariare*, *licissce*, *chelidri*, *trapezita*,¹¹⁵ pa na njihovu temelju Radoslav Katičić zaključuje: „Te riječi nedvojbeno svjedoče o grčkom utjecaju, a taj je opet znak starine jer nas vodi u vrijeme kada je Zadar bio najčvršće uključen u život Bizantskog carstva.“¹¹⁶ Očito ugledni filolog ima pred očima Zadar tek iz doba kada su Bizantinci izgubili Ravennu 751. ili 752. godine i u Zadru izgrađivali svoju upravu;¹¹⁷ za vladavine cara Bazilija I. Makedonca (867.-876.), poslije 870. godine, Zadar je uzdignut na sjedište teme gdje je stolovao carski namjesnik.¹¹⁸ Katičićeva je pretpostavka, doduše, prihvatljiva, ali je

¹¹² R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 193, naglašava važnost istočne tradicije, ali mi se čini da ona nema baš velikog značenja za našu temu, jer se štovanje starozavjetnih osoba proširilo na Zapadu već samim tijekom 6. stoljeća.

¹¹³ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a.

¹¹⁴ Osobno ime *Iadareus* spominje se posljednji put u povelji kralja Petra Krešimira IV. kojom se podaju samostanu sv. Ivana u Biogradu neke privilegije i poklanja otok Žirje. Ovdje se zapravo ne radi o jednom originalom dokumentu iz 11. stoljeća, nego je to proširena verzija originalne isprave i dostupna je u notarskom prijepisu iz 1324. godine. M. KOSTRENIČIĆ, *Zagrabiae*, I, 90, n. 64.

¹¹⁵ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 49b, 51b, 52a.

¹¹⁶ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 193.

¹¹⁷ Kojoj i kakvoj je bizantskoj administrativnoj jedinici pripadao Zadar, odnosno pokrajina Dalmacija poslije gubitka Ravenne, to je pitanje na koje se ne može danas posve točno odgovoriti. Da li je to bila arhoncija i na koji bi način ona u Dalmaciji funkcionirala, je pitanje koje još nije adekvatno riješeno. Lujo Margetić u svojoj se argumentaciji poziva na Taktikon Uspenskoga (842./843.) i Gottschalka iz Orbaisa (846.-848.) smatrajući da prvi pokušaj osnivanja dalmatinske teme pada u godinu 843. Lujo MARGETIĆ, *Marginalije uz rad V. Koščaka, Pripadnost istočne obale, Historijski zbornik*, 36, Zagreb, 1983., 255-286, ovdje: 264-266; *ISTI*, *Najnovija literatura o tzv. seobi Bizantaca, Rad HAZU*, 485, Zagreb, 2002., 77-128, ovdje: 108; *ISTI, Dolazak Hrvata „Ankunft der Kroaten“*, Biblioteka Znanstvena djela, 119, Split, 2001., 147.

¹¹⁸ N. KLAJČIĆ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem...*, 79, pozivajući se na rad: Jadran FERLUGA, *Vreme postanka teme Dalmacije, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, knj. 3, Beograd, 1955., 66. U crkvenom pogledu Dalmacija, pa samim time i Zadar, pod snažnim su utjecajem Bizanta. Kada je pokrajina dospjela pod jurisdikciju Carigradske patrijaršije, to je pitanje na koje povjesničari odgovaraju posve različito. Dok se F. Šišić opredijelio za godinu 732., Antun Dabinović smatrao je da je Dalmacija tek poslije Aachenskog mira pripala Bizantu. Miho Barada držao se mišljenja da je carigradska patrijaršija tek poslije pada Ravenne u langobardske ruke imala utjecaja u Dalmaciji. U novije vrijeme Radoslav Katičić podupire mišljenje Ferde Šišića da je Dalmacija bila već za cara Leona III. Izaurijca 732. prodrvnuta carigradskom patrijarhatu. Dokaze pronalazi Katičić u aktama II. nicejskog sabora na kojem su sudjelovala četiri biskupa iz Dalmacije, ali zadarski biskup nije bio nazočan. Drugi Katičićev dokaz je izvještaj kroničara Mihovila Sirijca, koji donosi vijest da su na carigradskom saboru 754. godine sudjelovali biskupi iz Dalmacije. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, 685; A. DABINOVIĆ, *Kada je Dalmacija*, 242; Miho BARADA, *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra*, 1, Zagreb, 1931., 151-215, ovdje: 166; R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 26-28, njegovo razmišljanje slijedi i Ivo GOLDSTEIN, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, 2003., 25. Takvom mišljenju protivi se u novijoj

ipak potrebno naglasiti neke komponente koje daju povoda i drugačijim razmišljanjima te ih smještaju u drugo razdoblje. Grad je Zadar participirao na tekovinama bizantske, odnosno općesredozemne kulture, znatno ranije, još od Justinijanovih ratova, uključen je u sveopći sredozemni kulturni krug. Otkriveni *limes maritimus* na zadarskom arhipelagu pokazuje koliku su važnost Bizantinci polagali plovnom putu istočnojadranske obale.¹¹⁹ Sredozemno orijentirani grad Zadar i njegov primjer štovanja svetaca, čiji kult nije zaobilazio Zadar i njegovu širu okolicu, pokazuje da se taj grad razvijao paralelno s drugim centrima Istoka i Zapada. Sveti Andrija apostol, egzaktni je primjer takvog smjera.¹²⁰ Ovaj se svetac tradicionalno smatra utemeljiteljem i zaštitnikom Carigradske crkve, koja čuva njegove relikvije još od 375. godine¹²¹ pa sve do križarskog zločina u bizantskoj prijestolnici 1204. godine; kada su relikvije sv. Andrije kao ratni plijen prenesene u Italiju. Utjecaj carske prijestolnice na širenje njegova kulta po cijelom Sredozemlju bio je programiran. Nastanak oratorija crkvice sv. Andrije u Zadru datira se u sam početak 5. stoljeća a možda čak i ranije.¹²² Njemu u čast kao zaštitniku mornara podignuta je crkva na najudaljenijem otoku zadarske antičke astareje Vrgadi,¹²³ pa tako i ovaj podatak pokazuje da su opća strujanja na Sredozemlju našla pozitivnog odjeka i u samom Zadru. U antičkoj luci Nina koja je smještena 2 km južnije od samog grada, uz more je podignuta crkva sv. Andrije koju narod još i danas uobičajeno naziva Sv. Jandre. Ovaj je objekt izgrađen tijekom 6. stoljeća i bio je u neprekidnoj funkciji sve do turskih ratova početkom 16. stoljeća. Svega nekih petnaestak metara udaljeno od crkve sv. Andrije otkrivena je još jedna starija građevina, pravokutna s apsidom na istočnoj strani. Njezina se gradnja okvirno smješta u razdoblje 5. stoljeća.¹²⁴

literaturi Lujo MARGETIĆ, Još o vijestima Konstantina Porifirogeneta o dolasku Hrvata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 36, Zadar, 1994., ovdje: 21-23.

¹¹⁹ Usp. ovdje bilj. 72.

¹²⁰ Marijan GRGIĆ, Art.: Andrija apostol, *Leksikon ikonografije*, 114; Rudolf PESCH – Erich WIMMER, Art.: Andreas, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1993. (pretisak 2006.), 625-626.

¹²¹ Giorgio FEDALTO, Della predicazione apostolica in Dalmazia ed Illirico alla tradizione Marciana Aquileiese. Considerazione e problemi, *Antichità Altoadriatiche*, 26, Udine, 1985., 237-259, ovdje: 241-242.

¹²² Pavuša VEŽIĆ, Starokršćanska arhitektura, 167; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 21-22.

¹²³ Branka MIGOTTI, Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije, Arheološki radovi i rasprave, 11, Zagreb, 1989., 133-159, ovdje: 140, pozivajući se na rad: Miljenko DOMIJAN, Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživanja i konzervatorskih radova, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 13, Split, 1983., 123-138, ovdje: 126.

¹²⁴ Ante UGLEŠIĆ – Ljiljana ČERINA, Istraživanje crkve sv. Andrije u Zatonu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 36 (23), Zadar, 1997., 89-99; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 35.

Uz njega se širio još i kult sv. Luke evanđelista, čije se štovanje osobito širi za raskola tzv. *Tria capitula* sredinom 6. stoljeća.¹²⁵ Na otočnom dijelu zadarske astareje, na Dugom otoku, poznat je lokalitet Crkvina, posvećen sv. Luki. Istom svecu u čast bila je posvećena crkva u srednjovjekovnim Kamenjanima.¹²⁶ U mjestu Lovincu, koje je tijekom srednjeg vijeka pripadalo području zadarske općine, izgrađena je malena crkva sv. Luke evanđelista, koja nije pripadala u kasnoantičko doba, nego je podignuta tijekom kasnoga srednjeg vijeka.¹²⁷

Štovanje sv. Tome apostola pokazuje kasnoantički kontinuitet u samom Zadru i njemu u čast podignuta je Crkva čiji se ostatci nalaze zapadno od današnje crkve sv. Krševana. Ona je tijekom minulih stoljeća promijenila više puta svojeg titulara: prozvana je imenom sv. Silvestra, a zatim sv. Križa. Njezina se osobitost ne sastoji u posebnoj arhitektonsko-graditeljskom stilu, nego u samoj činjenici da je ona ranokršćanska građevina koja je podignuta tijekom 5. stoljeća i posvećena sv. Tomi; njezina dužina iznosila je 25, 5 m, a širina 15 m s apsidom unutarnje širine 6, 9 m i dubine 6 m.¹²⁸

Uz širenje kulta evanđelista Luke, apostola Tome i Andrije, ne može se nikako zaobići niti prvomučenik Stjepan (Dj 7, 1-53) čiji je kult osobito procvao tijekom 5. stoljeća, kada je u Palestini neki svećenik po imenu Lucijan u viđenju doznao gdje je bilo pohranjeno svečevo tijelo. Relikvije su prenesene u Rim i pohranjene uz posmrtno ostatke sv. Lovre.¹²⁹ Njegovo se štovanje proširilo osobito na Zapadu.¹³⁰ Po Dalmaciji je procvao Stjepanov kult i u samom Zadru, gdje mu je u čast sagrađena crkva.¹³¹ Crkva sv. Stjepana, izgrađena pokraj gradskih bedema, imala je sljedeće dimenzije: dužina 30,7 m, širina 20,3 m. Na istočnoj je strani imala apsidu opsega 9,4 m i dubine 7,2 m. Njezina gradnja na temelju stilskih osobitosti povezuje se s 5. stoljećem.¹³²

¹²⁵ Marijan GRGIĆ, Art.: Luka Evanđelist, *Leksikon ikonografije*, 386-387; Hans R. SEELIGER, Art.: Lukas, 2. Verehrung, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 6, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1997. (pretisak, 2006.), 1110.

¹²⁶ Nikola JAKŠIĆ, Srednjovjekovno Kamenjane s crkvama sv. Jurja i sv. Luke – problem ubikacije i identifikacije, *Starohrvatska prosvjeta*, n. s. III, vol. 17, Split, 1988., 111-130.

¹²⁷ O ovom objektu iz predturskih vremena ne postoji još ozbiljna studija. Po načinu gradnje nastala je najvjerojatnije još tijekom 14. stoljeća.

¹²⁸ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 18-20.

¹²⁹ Marijan GRGIĆ, Art.: Stjepan Prvomučnik, *Leksikon ikonografije*, 547-548; Hans J. LIMBURG, Art.: Stephanus, biblische Person, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 2000. (pretisak, 2006.), 958-959.

¹³⁰ Hippolyte DELEHAYE, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles, 1912., 96; André GRABAR, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, vol. I: *Architecture*, Paris, 1946., 34.

¹³¹ P. VEŽIĆ, Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (Crkva sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 323-343.

¹³² A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 27.

Osobitost grčke jezične tradicije u Zadru najbolje oslikava jedan ranosrednjovjekovni grčki natpis,¹³³ koji pokazuje participaciju Zadra na kulturnim tekovinama bizantsko-grčke kulture na Sredozemlju. U tekstu božićne popijevke „rex agios hodie“ u časoslovu opatice Večenege s početka 12. stoljeća upisane se mnoge grčke riječi.¹³⁴ Papa Inocent III. (1198.-1216.) predbacuje zadarskom kaptolu u pismu od 6. veljače 1198. što su za nadbiskupa izabrali nekog barbara i što su do sada zadržali grčki jezik i obred.¹³⁵

Tih nekoliko primjera arhitektonsko-graditeljske djelatnosti i grčko-bizantske jezične tradicije u Zadru pokazuju kako je ovaj grad intenzivno participirao na kulturološkim tekovinama Bizantskog Carstva premda se nalazio u domeni Zapada i crkvenojurisdikcijski bio integralni dio Rimskog patrijarhata. Svođenje djelovanja bizantskoga kulturološkog utjecaja na jednu ili pak drugu epohu, odnosno samo na jedno ili drugo stoljeće, predstavlja domišljanja i zaključke današnjih povjesničara i ne odgovara povijesnoj situaciji. Na Zadar i na njegovo zaleđe utjecao je Bizant, a kulturološki utjecaj nije poznao političke granice modernog svijeta; kulturna simbioza nošena kršćanskom vjerom spona je između Istoka i Zapada te je bila mnogo manje podijeljena negoli se to danas smatra.¹³⁶

Kako bi se tekst prijenosa relikvija sv. Krševana mogao jasnije shvatiti, neminovno se treba postaviti pitanje, tko se pak nalazio na čelu zadarske Crkve, kada je pronađeno tijelo sv. Krševana? *Translatio beati Chrisogoni martyris* govori o biskupu, koji je skupa s gradskim klerom i pukom prenio svečeve relikvije u grad; ovdje biskupa se izričito oslovljava titulom *praesul* a ne *archipraesul*, kako su već poneki kasniji izvori nazivali biskupa Donata.¹³⁷ Dakako, ta se titula ne smije shvatiti u značenju kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog pojma metropolita i nadbiskupa, nego je proizlazila iz političke važnosti Zadra, naime centra provincije i najutjecajnijega bizantskog političkog središta na istočnojadranskoj obali. Okvirno je tekst legende morao nastati prije negoli je papa Anastazije IV. (1153.-1154.) s bulom *Licet universalis ecclesiae pastor* 1154. godine uzdigao zadarsku Crkvu na čast

¹³³ Endimkta gimnon me oits é... (bijah gô i obukoste me). Mt 25, 35. Ivo PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 251-270, ovdje: 264; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 239.

¹³⁴ Marijan GRGIĆ, Pregled glazbenog života u srednjovjekovnom Zadru, *Muzičke večeri u Donatu, Zbornik radova*, knjiga šesta, Zagreb - Zadar, 1983., 10; Pavuša VEŽIĆ, *Sveti Donat. Rotonda sv. Trojstva u Zadru*, Katalozi i monografije, 13, Split, 2002., 18.

¹³⁵ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, 290, n. 273.

¹³⁶ Ovaj aspekt vrlo je važan za međusobni odnos kršćanskih konfesija, osobito pravoslavnog i katoličkog svijeta. Raskol Rima i Carigrada 1054. godine kako je to naglašavala starija historiografija ne odgovara povijesnoj stvarnosti, nego se radi o jednom podužem procesu koji je bio okončan barbarskim osvajanjem Carigrada 13. travnja 1204. Z. STRIKA, *Der päpstliche Primat*, 162-163.

¹³⁷ A. DABINOVIĆ, *Kada je Dalmacija*, 232; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 370.

metropolijskog i nadbiskupskog sjedišta.¹³⁸ Dapače, već dva Lampridijeva prethodnika na katedri zadarskih prvosvećenika kitila su se nadbiskupskom titulom.¹³⁹ Ovaj podatak jasno pokazuje kako je dostupni latinski tekst priređen znatno prije, dakle, najkasnije do samog početka 12. stoljeća, svakako prije negoli je Zadar uzdignut na nadbiskupsku i metropolitansku čast.

Tijelo blaženog Krševana preneseno je u crkvu sv. Rufine, koja je porušena i zameo joj se svaki trag. Carlo F. Bianchi (1809.-1891.) jedini je povjesničar koji je pronašao podatak o njoj, a ona se prema njegovu navodu nalazila u predjelu antičkog kaštela.¹⁴⁰ Neki drugi podatci o toj građevini danas nisu više dostupni, ali predaja upućuje na još jedan podatak, naime, tamo su bila tri monaha ili, kako pripovijeda legenda: „ista je pak crkva sv. Rufine bila samostanska“,¹⁴¹ dakle uz nju je bio dograđen jedan samostan. Kojem je redu pak spomenuti samostan pripadao, nije poznato, sama predaja oslovljava služitelje pojmom monasi a ne redovnici, što isto tako upućuje na starinu predaje. Možda se odnosi upravo na onaj samostan koji isprava od 19. prosinca 986. opisuje kao nestali, a koji je „zbog nemara ugasnuo“.¹⁴² Carlo F. Bianchi navodi da je samostan pripadao redu egipatskih monaha sv. Antuna opata (251.-356.),¹⁴³ čijih je cenobija bilo diljem dalmatinske obale. Uz njih su postojale još i utjecajne monaške zajednice: sv. Bazilija (329.-379.), sv. Pahomija (356) i sv. Anastazija.¹⁴⁴ Tu tvrdnju posredno potvrđuju istraživanja Ivana Mustaća, koji je došao do zaključka da isprava od 19. prosinca 986. govori „o dvama samostanima“. Prvi od njih bio bi onaj koji je nestao zbog nemara i o njegovu se nestanku pričalo već 986. godine, drugi pak samostan je onaj koji se nalazio sa sjeverne strane crkve i zapravo se te godine spaja s crkvom.¹⁴⁵ Samostan se, dakle, nije ugasio prije nekoliko godina, nego je moralo proći već poduže vrijeme i stanovnici Zadra samo su se sjećali da je tu nekada postojao jedan samostan. Možda se upravo u ovom ugaslom samostanu osobito njegovao kult sv. Krševana prije negoli su Zadranu u njegovu čast otpočeli graditi novu crkvu.

Sljedeći je podatak zamršen i posve nepregledan, naime tri monaha prenijela su noću potajno, bez ičijeg znanja, relikvije sv. Krševana u tajanstvenu oblast Marab. Oni

¹³⁸ Pojedini donosi Z. STRIKA, Zadar – novo nadbiskupsko i metropolijsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća, *Croatica Christiana Periodica*, 27, Zagreb, 2003., 1-45.

¹³⁹ Z. STRIKA, Zadar, 18; *ISTI*, Catalogus, 149-150.

¹⁴⁰ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, vol. I, Zara, 1877., 457.

¹⁴¹ „Ipsa autem ecclesia S. Rufine erat cenobium.“ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50b.

¹⁴² M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 45, n. 31, hrvatski prijevod te za našu nacionalnu povijest vrlo važne isprave donosi Ivan MUSTAĆ, 33.

¹⁴³ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 297-298.

¹⁴⁴ Monaštvo se razvijalo po cijelom zadarskom području i osobito na otocima njegova arhipelaga. I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj...*, II, 39-98.

¹⁴⁵ I. MUSTAĆ, 23-24.

su se, naime, nadali da će od tako vrijednih relikvija imati koristi.¹⁴⁶ Drugim riječima rečeno, tri su monaha litalice, kakvih je tijekom ranoga srednjeg vijeka bilo posvuda, potajno uzeli rijetke relikvije prenoseći ih najvjerojatnije tamo gdje su se nadali sigurnom životu. Koliko je pak poznato iz teksta translacije, nisu se kradljivci nauživali svoje grabeži, nego ih je spopala teška bolest. Dvojica su monaha preminula, a stanovnici pokrajine sastali su se i vijećali koji bi mogao biti uzrok takvoj nepogodi: „I udario je Bog pokrajinu Marab velikom ranom. A svi su građani, pošto su se sastali na vijeće, rekli: 'Zbog koje to stvari, ne znamo ništa sigurna, da je nanesena ta strašno žestoka kuga'.“¹⁴⁷ Ovim tekstom još nije dovršen izvještaj, nego su stanovnici pokrajine Marab pokušali otkriti uzrok zarazne bolesti, koja je prema njihovu nazoru morala biti kazna zbog nečijeg zlodjela, zbog nečijih grijeha. To je zapravo duh srednjovjekovnog pogleda i teološka interpretacija po kojoj zlo i nevolja uvijek dolazi kao posljedica nečije krivnje, nečijeg osobnog grijeha. Na scenu stupa jedna ugleda osoba koja je poodmakle dobi, jedan starac, koji se pak prisjetio trojice monaha: „Odgovorio je jedan, koji je bio poodmakle dobi, i rekao: 'Ako hoćete, učinimo jednodušno zakon da možemo saznati posao te stvari, u čemu se sastoji. Tamo su monasi pridošlice koji su se do ovoga časa pojavili ovdje s golemom nečistoćom gube. Neka zna vaša istraga da su bili izopćeni. No onaj koji se čini da je još poluziv, neka se dovede ovamo među nas, pa već možemo saznati po vašem ispitivanju i njegovu odgovaranju odakle su bili i po kojem su poslu došli ovamo. Možda nam je za njih nametnuta ta tako velika kazna smrti'.“¹⁴⁸

Ovaj je tekst zapravo ključno razmišljanje i najvažniji dio u samom izvještaju kada se monah dovodi pred sabrane građane. On vrlo jasno predstavlja teološku interpretaciju i domišljanje poslije povratka relikvija, tj. tekst donosi mišljenje kasnijeg prepisivača koji nije mogao biti osobno prisutan na vijećanju stanovnika oblasti Marab. Monah litalica nije bio baš spreman odmah odati tajnu pa je po nalogu starog Mirmidonca podvrgnut mučenju: „Tada je onaj stari naredio da se tijesno obavija njegova glava i živahno svijesnim pojasom.“¹⁴⁹ Da li opisani način mučenja, odnosno traženja istine, odgovara vremenu prije negoli su se Hrvati integrirali u zajednicu kršćanskih naroda Europe, nije mi poznato, svakako je već papa Grgur I. (590.-604.) upozorio na njezinu nepouzdanost, a papa je Nikola I. (858.-867.) u *Responsa ad consulta Bulgarorum* (866. godine) zabranio iznuđivanje priznanja tjelesnim mučenjem jer se takve metode protive svjetovnom i božanskom zakonu. Uporaba se torture uvodi u Europi tek tijekom 13. stoljeća.¹⁵⁰ Kako izgleda, u oblasti Marab nije to bio slučaj,

¹⁴⁶ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a.

¹⁴⁷ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 52b, hrvatski prijevod donosi R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 194.

¹⁴⁸ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50b, hrvatski prijevod R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 194.

¹⁴⁹ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50b.

¹⁵⁰ Usp. kratki prikaz koji donosi Wolfgang SCHILD, Art.: Folter, *Lexikon des Mittelalters*, 4, Zürich - München, 1989., 614-616.

nije se pazilo na crkvene zakone, nego je stari Mirmidonac naredio neka se tjelesnim mučenjem iznudi istina. Na monahov odgovor nije bilo potrebno dugo čekati, uzviknuo je: „Molim vas smilujte mi se i ja ću onda učiniti da saznate stvari zbog kojih se ova rana pravedno razgorila nad nama. Mi smo naime ispotaje ugrabili svetu ruku blaženoga Krševana, koji je bio prenesen u grad Zadar. Mi smo pak zbog pohlepe došli u ovu pokrajinu jer smo se nadali da ćemo s njome mnogo koristiti svim monasima ove pokrajine. Zbog toga je pak pao na nas ovaj udarac s neba“. Veli njemu Mirmidonac: „Gdje je svakoga štovanja dostojna ruka Krševanova?“ Onaj je pak rekao: „Eno ti je sklonjene u drvenom kovčegu.“ Mirmidonac mu je rekao: „Idi brže i donesi mi je.“¹⁵¹

Monah je priznao svoj prijestup, a samim time moglo je biti doneseno adekvatno rješenje, dakle, trebalo je donijeti ukradene relikvije i odrediti što i kako postupiti prema njima: „A kada su oni donijeli kovčeg i otvorili ga, zapuhnuo ih je tolik neizreciv miomiris kao da je tamo bilo prisutno sve što je mirisno. I mnogi oslabljeni i bolesni od raznih boljetica dolazili su do njega i vraćali se prijašnjem zdravlju. Tada progovori stari Mirmidonac: 'Ne dopušta nam Bog da imamo tako velikog bojovnika kako bi istjerivao đavlove zasjede. Ali ipak, pokrijmo naš oltar i taj kovčeg neka bude smješten iznad naših svetih moći da uzvisi svoj grad u njima kao što je Ilijin plašt povećao Elizeju, i biskup neka ga ponovo sagradi u ime preblaženoga Krševana, i poslije neka bude biskupija njegova imena. I kada to izvršimo, vratimo taj kovčeg s prečasnou rukou njegovu svetomu tijelu s neizmjernim počastima.' To je i učinjeno.“¹⁵²

Nakon nekog vremena stanovnici pokrajine Marb odlučili su vratiti ukradene relikvije tamo gdje su prije počivale. S velikim mnoštvom puka, predvođena starim Mirmidoncem, povorka je krenula prema Zadru: „Kada su žurno stigli do grada Zadra, navalio je strah na njegove stanovnike, mislili su naime da su to neprijateljski bojni redovi i poslali su k njima brzog izviđača da bi saznali da li su to neprijateljske čete ili su im prijatelji. Sami pak glasnici, čim su vidjeli svetu ruku, poklonili su joj se i brže se vratili u grad javljajući to.“¹⁵³

Posljednji dio translacije pripovijeda kako se „neki novčar iz grada Akvileje, po imenu Ilija, jednoga dana ukrcao na brod natovaren beskrajnim mnoštvom trgovačke robe i zaplovio mirnim prijateljskim morem; uz pomoć vitkih vesala požurio je ka gradu koji se zove Rab. Kada se, po obavljenome trgovačkome poslu, ponovo vratio morskome putu i kada se približio luci grada Zadra, snažno nevrijeme visoko je podiglo more i bacilo ovoga mornara s njegovom natovarenom ladicom do obale grada Raba.“¹⁵⁴ Ovaj trgovac iz Akvileje poslije čudotvornog izbavljanja iz oluje podaruje veliki poklon samostanu sv. Krševana. Sam dar je prema mišljenju Mladena Ančića

¹⁵¹ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50b-51a, hrvatski prijevod R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 195.

¹⁵² Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51b, hrvatski prijevod R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 195.

¹⁵³ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51a, hrvatski prijevod R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 196.

¹⁵⁴ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 52a, hrvatski prijevod M. ANČIĆ, 136.

mogao počivati na realnim činjenicama svršetkom 9. ili pak početkom 10. stoljeća. U istom duhu nadodaje Ančić kako je bitno da ovaj „trgovac dolazi iz Akvileje, dakle s franačkog područja, a ne iz Mletaka ili s druge obale Jadrana, čime se znatno širi horizont gospodarskih veza ovoga doba“.¹⁵⁵ Akvileja kao mjesto odakle dolazi trgovac, i te kako je bitna i ona je bez sumnje bitan putokaz, jer su veze gradova antičke Dalmacije s Akvilejom bile prisne. One se odnose na Salonu i posebno na Zadar.¹⁵⁶ Upravo u Zadru je bila „jedna pripadnica ugledne rimske obitelji (Cossutia) koja je obavljala čast svećenice u kultu carice Faustine u Akvileji i u Zadru. I u ranijoj antici mnoge su rimske i italske familije koje se susreću u Zadru, podrijetlom iz akvilejskog kruga“.¹⁵⁷ Religiozno-kulturna povezanost Akvileje i Dalmacije potrajala je i dalje kada se kršćanstvo širi po prostranom Rimskom Carstvu. Na saboru u Arlesu 314. godine, gdje su sudjelovala barem 44 biskupa, akvilejski je biskup Teodor s đakonom Augustinom predstavljao Crkvu Dalmacije.¹⁵⁸ Zadarski biskup Feliks sudjelovao 381. godine na sinodi u Akvileji;¹⁵⁹ isti biskup sudjelovao je deset godina kasnije na saboru

¹⁵⁵ M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 136.

¹⁵⁶ Šime PERIČIĆ, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 13, Zagreb - Zadar, 1999., 15, pozivajući se na Giovanni KREGLIANOVICH ALBINONI, *Memorie per la storia della Dalmazia*, I, Zara, 1809., 226.

¹⁵⁷ M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidonci*, 16, pozivajući se na rad: Josip POSEDAL, *Zadarski žrtvenik carice Faustine*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 1952., 163-165; I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, 9.

¹⁵⁸ „Theodorus episcopus Augustun diaconus de civitate Aquilegensium provincia Dalmatia.“ *Concilia Galliae A. 314 – A. 506*, Corpus Christianorum. Series Latina, 148, priredio Charles MUNIER, Paris - Turnhout, 1963., 14; *Conciles Gaulois du IVe siècle*, Sources Chretiens, 241, priredio Jean GAUDEMET, Paris, 1977., 58. Gian Carlo MENIS, La cultura teologica del clero aquileiese all' inizio del IV secolo indaganta attraverso i mosaici teodoriani ed altre fonti, *Antichità Altoadriatiche*, 22, Udine, 1982., 463-527, ovdje 468-477; Charles PIETRI, *Roma christiana. Recherches sur l' Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III. (311-440)*, vol. 1, Roma, 1976., 168-172; Rajko BRATOŽ, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, *Klio*, 72, Berlin, 1990., 508-550, ovdje 517-518; *ISTI, Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert, Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit (Zahodni Ilirik und severovzhodna Italia v poznoriimski dobi)*, priredio R. BRATOŽ, Ljubljana, 1996., 299-366, ovdje: 309.

¹⁵⁹ Car Gracijan (359.-383.) i rimski biskup Damaz (366.-384.). sazvali su u Akvileji 381. godine jednu sinodu. Njezini su akti dospjeli u dvije različite verzije, oficijelna verzija s dva popratna pisma (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haeticos Arrianos*, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, 82/3. priredila Michaela ZELZER, Wien, 1982., 362 i d) i djelomično u arijanskoj verziji (*Scholia Arriana in concilium Aquileiense*, Corpus Christianorum. Series Latina, 87, priredio Roger GRYSO, Turnhout, 1983., 147-196; *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, Sources Chretiens, 267, priredio Roger GRYSO, Paris., 1980., 201-327 – latinski original s francuskim prijevodom); općenito o sinodi i njenim odlukama Carl Joseph von HEFELE, *Concilien Geschichte, nach den Quellen bearbeitet*, vol. II, drugo izdanje, Freiburg/Br., 1875., 34-37; Fritz KAUFMANN, *Aus der Schule des Vulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Vulfilae, im Zusammenhang der Dissertatio maximini contra Ambrosium*, Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte. Texte, 1, Strassbourg, 1899., XXXI; Jaques ZEILER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918. (pretisak Roma, 1967.), 329-330; Jean Michel HANSSSENS, *Il concilio di*

koji je sazvao biskup Ambrozije iz Milana.¹⁶⁰ Na saboru u Milanu 395. godine sudjeluje zadarski đakon Donat, kojeg zadarska tradicija spominje 402. godine kao biskupa Zadra.¹⁶¹ Prema tradiciji koja se njegovala u Zadru, relikvije sv. Zoila priznavaoca prenesene su iz Akvileje u Zadar, a upravo u ova dva grada prošireno je štovanje ovog sveca.¹⁶² Ninski biskup Teodozije nije krenuo u Rim primiti biskupsko posvećenje, nego je primio biskupski red od akvilejskog patrijarha Walperta (875.-899.).¹⁶³ Spomenimo još samo jedan kasniji događaj, naime u Čedadskom evanđelistaru pribilježeno je ime hrvatskog vojvode Branimira i knjeginje Maruše, koji su osobno hodočastili u Akvileju.¹⁶⁴ Na temelju spomenutih navoda izvještaj o darivanju ne može se nikako ograničiti na neki vremenski period, nego predstavlja samo kontinuitet intenzivnih odnosa Akvileje i Zadra. Iz kojeg razloga ne bi mogla biti realnost da jedan bogati trgovac iz strahopoštovanja prema sv. Krševanu obilato obdaruje samostan u kojem se njeguje svečeva tradicija i upravo uz samostan se gradi nova crkva? Valja pak naglasiti da se ne treba kategorički isključiti takva mogućnost, ali se ne može niti sigurno dokazati. Okvirno datiranje takve donacije ne može se točnije odrediti, možda bi se moglo smjestiti i ranije negoli to smatra Mladen Ančić, dakle prije nego li su Franci došli u zaleđe Zadra, a možda i kasnije, tijekom 12. stoljeća, kada je crkva sv. Krševana obnovljena i nadbiskup Lampridije (1040./41.-1178.) ju je 1175. godine posvetio.¹⁶⁵ U sklopu prodora Franaka u jugoistočnu Europu Akvileja se podređuje njihovim političkim interesima i posebno njezinu utjecaju na

Aquileia del 381 alla luce dei documenti contemporanei, *La Scuola cattolica. Rivista di scienze religiose*, 103, Milano, 1975., 562-644; Gotfried GOTTLIEB, Das Konzil von Aquileia (381), *Annuario Historiae Conciliorum*, 11, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1979., 287-306.

¹⁶⁰ „Episcopi qui huic concilio ... Felix episcopus Jadertinus.“ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, II, 43; vol. V, 25; Johannes D. MANSI, *Sacrorum conciliorum...*, vol. 3, Firenze, 1763., 600; C. J. V. HEFELE, II, 50-52; *ISTI* – H. LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française fondée sur la 2e. ed. allemande, corrigée et augmentée par Dom H. Leclercq, vol. II/1, Paris, 1908. (pretisak, 1973.), 78-80; Hans von CAMPENHAUSEN, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin - Leipzig, 1929., 61-80; Jean-Remy PALANQUE, *Saint Ambroise et l'Empire Romain*, Paris, 1933., 78-96; F. Homes DUDDEN, *The Life and Times of St. Ambrose*, Oxford, 1935., 199-206; M. SUIĆ, *Zadar*, 328.

¹⁶¹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 30-31; Z. STRIKA, *Catalogus*, 125-126.

¹⁶² Kada su točno prenesene relikvije iz Akvileje u Zadar nije poznato, ali se općenito prihvaća da se to zbilo 649. godine poslije provala Langobarda i razaranja Akvileje. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 398, njega slijedi i Ljudevit GREGOV, *Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala*, Zagreb, 1952., 54; Marijan GRGIĆ, *Časoslov opatice Čike*, Zagreb, 2002., 151.

¹⁶³ Z. STRIKA, *Catalogus*, 100.

¹⁶⁴ Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., 299; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 351; Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, Pisana povijesna svjedočanstva o knezu Branimiru, *Hrvatska u doba kneza Branimira*, 23-41, ovdje: 31.

¹⁶⁵ Godina posvete bila je pribilježena na jednoj fresci u crkvi sv. Krševana. Ana DEANOVIĆ, Romaničke freske u sv. Krševanu, *Peristil*, 2, Zadar, 1957., 43-123, T. XIII-XX; N. KLAJČ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem...*, 266; Pavaša VEŽIĆ, Opatija sv. Krševana u Zadru. Razvoj prostorne cjeline, *1000 godina samostana sv. Krševana*, 163-178, ovdje: 170.

područje južnije od rijeke Drave (današnju Hrvatsku i Sloveniju),¹⁶⁶ dok dalmatinske komune ostaju izvan njihova političkog dometa, u Italiji se rađaju novi utjecajni centri, Amalfi, Pisa, Genova, Venecija.¹⁶⁷ To je samo jedna pretpostavka koja se ne može direktno potkrijepiti povijesnim vrelima, ipak jedna činjenica ostaje besprijekorna: Franci poslije Aachenskog mira 812. godine nemaju politički utjecaj na „bizantsku provinciju Dalmaciju“, a samim time i na njezinu metropolu Zadar, koja se iz svojih geostrateških i političkih razloga okrenula Mediteranu.

5. KRONOLOŠKI KONTEKST: PRENOSI LI LEGENDA KOJE ZRNCE POVIJESNE STVARNOSTI?

Što pak znači sama legenda o prijenosu moći sv. Krševana i koliko su pouzdani u njoj sadržani povijesni podatci? Sadrži li ona koju relevantnu vijest iz ranije hrvatske prošlosti? Na ovo pitanje nije baš lako odgovoriti, ali ipak je na samom početku translacije jasna njezina nakana, naime povezivanje dvaju gradskih svetaca, Stošije (Anastazije) i Krševana: „doista imamo svete moći blažene Stošije, koja ga je pratila u mukama, pa dajte da od njezina svetog tijela posvetimo svakoga poštovanja dostojan oltar njegovom imenu“. ¹⁶⁸ Dakle, taj je navod nastao tek poslije prijenosa moći sv. Stošije u Zadar. Obadvije su predaje, tradicija svete Stošije, sirmijske mučenice, i sv. Krševana, akvilejskog mučenika, povezane jedna s drugom, premda u stvarnosti nemaju baš nikakvih dodirnih točaka.¹⁶⁹ Moći sirmijske mučenice koje su se nalazile u Carigradu još od 457. godine poklonio je bizantski car Nicefor I. (802.-811.)¹⁷⁰ zadarskoj Crkvi premda tekst translacije to izričito ne spominje, nego samo u sklopu lokalne tradicije naglašava važnost mjesnog biskupa Donata. Politička je uloga tih relikvija očigledna i posve jasna, car je početkom 9. stoljeća relikvijama sv. Anastazije

¹⁶⁶ Car Karlo Veliki († 814.) točno je odredio godine 811. utjecaj Akvileje i Salzburga. Njihovu je graničnu među predstavljala rijeka Drava. Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 2006., 65.

¹⁶⁷ Petar VRANKIĆ, Svijet politike, religije i kulture Sredozemlja na raskrižju prvog milenija, *Tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije*. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (998.-1998.), priredio Želimir PULJIĆ – Nediljko Ante ANČIĆ, Dubrovnik - Split, 2001., 277-313, ovdje: 297-312.

¹⁶⁸ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 49a, hrvatski prijevod donosi R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 192.

¹⁶⁹ Tradicija je nastala u Rimu, najvjerojatnije se nje govala u crkvama sv. Krševana i sv. Anastazije. Prema mišljenju Trpimira Vedriša mjesto nastanka legende o sv. Anastaziji je Rim, i to na samom početku 6. stoljeća. T. VEDRIŠ, *Nastanak kulta*, 3-4; *ISTI*, *Nastanak i razvoj kulta sv. Stošije u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, Sedamnaest stoljeća Zadarske crkve. Program i sažetci izlaganja*, 75.

¹⁷⁰ Bizantski car Nikefor I. (802.-811.) stupio je na prijestolje pošto je svrgnuta carica Irena (780.-802) godine 802. Pavlos E. NIAVIS, *The Reign of the Emperor Nicephorus I (AD 802-811)*, Historical Monographs, 3, Athen, 1987.; Ilse ROCHOW, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813*, Berliner Byzantinische Arbeiten, 57, Berlin, 1991., 276-302; Ralph-Johannes LILIE, *Byzanz unter Eirene und Konstantin VI (780-802)*. Mit einer Kapitel über Leon IV. (775-780) von Ilse Rochow, Frankfurt, 1996., 35-313.

pokušao privući Zadrane na svoju stranu, jer su se oko Zadra, nominalnog centra provincije Dalmacije, natjecali i Franci pod čijom se vlašću nalazilo zaleđe. Franci su sustavno prodirali u jugoistočnu Europu,¹⁷¹ a Bizantinci pritiješnjeni Arapima nisu imali dovoljno vojne snage da se okrenu prema Zapadu i da im se suprotstave, pa su tražili nove putove kako bi nominalno sačuvali svoju dominaciju. Iz bizantskog kuta gledano, ne bi Nicefor I. poklonio tako vrijedne relikvije jednom gradu u nesigurnoj i udaljenoj pokrajini da nije imao pred očima neki drugi cilj, naime, da mu njegov biskup, a to je bio Donat, nije obećao bar nekakvu protuuslugu. Takva protuusluga mogla je biti samo rad na tome da mu Zadar kao centar arhondije Dalmacije ostane vjeran. Biskup je Donat, dakle, morao biti zagovornik bizantske dominacije u Dalmaciji i Zadar je mirom u Aachenu 812. godine s nekoliko drugih gradskih naselja i njima pripadajućih otoka ostao pod vlašću bazileja na Bosporu.¹⁷² Ta pretpostavka nije pak puko maštanje ili pak svojevoljno nagađanje, nego se može potkrijepiti i činjenicama, koje upućuju na takav zaključak: Biskup je Donat skupa s duksom Pavlom i Beatom iz Venecije, pošao na dvor cara Karla¹⁷³ i ovaj dalmatinsko-venecijanski korak nije ostao neprimijećen u prijestolnici na Bosforu. Bizantski je odgovor dolazak carske mornarice s patricijem Niketom, iz čijih ruku dužd Obeligerije prima titulu carskog spartara, a njegov je brat Beat s još nekoliko uglednih mletačkih građana poslan u Carigrad kao talac.¹⁷⁴ Biskup Donat putuje na dvor u Carigrad ali bizantski car kažnjava samo Beata, a nagrađuje biskupa Zadra. Iz kojeg pak razloga car jednog obdaruje dok drugog kažnjava, premda su obojica bila kod franačkog vladara u Diedenhofenu? O tome nije ništa detaljnije poznato, ali se može iznijeti pretpostavka da je car obdario biskupa Donata samo iz jednoga jedinog razloga, naime, da ostane vjeran njemu i Carstvu. Biskup je Donat – moglo bi se reći – bio sretnije ruke, uspio se opravdati i, što je najvažnije, ponovno zadobiti carevo povjerenje koje se iskazuje poklonom relikvija. S druge strane ova carska gesta pokazuje političko-vojnu slabost i nemoć Carigrada pred predstavnicima pokrajinskih vlasti i lokalnih samoupravnih

¹⁷¹ Od hrvatskih zemalja prva im se pokorila Istra (787. godine), a Panonska Hrvatska pod vodstvom Vojnomira oslobođena je 791. godine od Avara, ali ona priznaje franačko vrhovništvo. Godine 799. Hrvati su kod Lovrana porazili čete furlanskoga markgrofa Erika. Već se 803. godine područje između mora, Raše, Vrbasa i Cetine nalazi pod franačkom upravom. *Vizantijski izvori*, II, 15; Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, Split, 2006., 87.

¹⁷² O Aachenskom sporazumu ukratko Peter CLASSEN, *Karl der Große, das Papsttum und Byzanz. Die Begründung des karolingischen Kaisertums*, drugo izdanje, priredio Horst FUHRMANN, Sigmaringen, 1988., 94; Evangelos CHRYSOS, *Byzantine Diplomacy, A.D. 300–800: Means and End*, *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990 (Society for the Promotion of Byzantium)*, priredili Jonathan SHEPARD – Simon FRANKLIN, Aldershot, 1992., 25–40, ovdje: 38 i d.; Dieter HÄGERMANN, *Karl der Große. Herrscher des Abendlandes*, Berlin, 2000., 592–596; Rosamond McKITTERICK, *Karl der Große*, Wiesbaden, 2008., 248.

¹⁷³ F. RAČKI, *Documenta*, 310.

¹⁷⁴ F. RAČKI, *Documenta*, 311–312; N. KLAJIĆ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem...*, 70.

jedinica, jer se njih nije moglo nikako drugačije vezivati uz Carstvo nego darivanjem i mitom. Ta pojava nije bio jedan jedini slučaj, nego ustaljena praksa kojom su Bizantinci pokušavali osigurati svoju vlast.

Takva interpretacija događaja oko prijenosa moći svete Anastazije u Zadar samim početkom 9. stoljeća¹⁷⁵ skladno se poklapa s poznatim političkim prilikama i odnosima na Jadranu i cijelom Sredozemlju. Kada translacija moći sv. Krševana izvješćuje o pronalasku relikvija, pribilježeno je samo usputno da su Zadrani već bili u posjedu relikvija svete Anastazije. Taj podatak upućuje na situaciju početkom 9. stoljeća ili pak kasnije. No ipak, prije negoli se provjeri kronologija povijesnih događaja, vratimo se ipak natrag sv. Stošiji i njezinu štovanju u Zadru, čiji su građani bili tako zadivljeni srijemskom mučenicom da su iznevjerili svojega dugogodišnjeg nebeskog zaštitnika sv. Petra apostola.¹⁷⁶ Oni je izabraše svojom novom zaštitnicom i njoj u čast posvetiše svoju katedralu! Zašto su Zadrani tako brzo napustili sv. Petra, i to upravo krajem 9. ili početkom 10. stoljeća, kada apostol Petar i naravno papinstvo kao institucija sve više i više jača. Ne bi li bilo puno korisnije za ugled i važnost grada Zadra da je njihova prvostolnica ostala i dalje posvećena apostolskom prvaku Petru, a ne srijemskoj mučenici, čije su moći dobili iz Bizanta. Upravo u drugoj polovici 9. stoljeću nastaje Focijev raskol,¹⁷⁷ upravo je od ovog vremena klimav odnos Rima i Carigrada, a Zadar je centar bizantske uprave u Dalmaciji, ali je crkveno integralni dio rimskog patrijarhata, pa nije li tada posve sumnjivo što Zadrani izabiru sv. Anastaziju svojom nebeskom zaštitnicom? Štovanje sv. Petra apostola u Zadru početkom 10. stoljeća bila bi čak jedna pomoć, uvećalo bi njihove mogućnosti da grad zadobije nadbiskupsku i metropolitansku titulu Dalmacije i cijele Hrvatske, a samim time i politički ugled i značenje. Nije li biskup Formin pokušao na splitskim saborima

¹⁷⁵ Točno datiranje prijenosa moći sv. Anastazije iz Carigrada u Zadar nije danas moguće. Gavro Manojlović opredijelio se za godinu 807. povezujući tako put Beata i biskupa Donata u Carigrad. Nasuprot njemu Ivo Goldstein smatra da su relikvije prenesene nekoliko godina ranije, 804. ili 805. godine. Jedan on najboljih poznavatelja kulta sv. Anastazije, Trpimir Vedriš ne opredjeljuje se za jednu ili drugu godinu, nego samo smatra da se prijenos relikvija zbio „tijekom spora između Karla Velikog i Nicefora I.“ T. VEDRIŠ, *Nastanak kulta*, 6; V. BRUNELLI, *Storia*, 185-188; G. MANOJLOVIĆ, *Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantske) povijesti*, dio prvi, *Rad JAZU*, 150, Zagreb, 1902, 1-102, ovdje: 26-32; *ISTI*, *O godini „prijenosa sv. Anastazije“*, 103-113; A. DABINOVIĆ, *Kada je Dalmacija*, 228-232; I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, 153-154.

¹⁷⁶ Predaju o izvornoj posveti gradske katedrale sv. Petru apostolu pribilježio je zadarski arhidakon Valerije Ponte. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, 13.

¹⁷⁷ Focije je bio carigradski patrijarh prvi put 857.-867. i drugi put 877.-886. godine. Francois DVORNIK, *Photian and Byzantine ecclesiastical Studies*, London 1974; Ralph-Johannes LILIE – Claudia LUDWIG – Thomas PRATSCH – Ilse ROCHOW, *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)*, sv. 1: Aaron - Georgios, Berlin - New York, 1999.; sv. 2: Georgios - Leon, Berlin - New York, 2000.; sv. 3: Leon - Placentius, Berlin - New York 2000.; Bd. 4: Platon - Theophylactos, Berlin - New York, 2001.; Peter GEMEINHARDT, *Der Filioque-Streit zwischen Ost und West, Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054-1204*, priredili Peter BRUNS – Georg GRESSER, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2005., 105-132.

zadobiti nadbiskupsku titulu i metropolitansku čast,¹⁷⁸ te ga papa Lav VI. (928.-929.) izričito opominje neka ostane u granicama koje je imala njegova biskupija od starine.¹⁷⁹ Povezanost sa sv. Petrom apostolom pomagala bi pobijediti Split, koji se pozivao na Dujma, tobožnjeg učenika apostolskog prvaka.¹⁸⁰ Začudo grad Zadar baš u ovo odlučujuće vrijeme zaboravlja tradiciju po kojoj je apostol Petar putujući u Rim plovio upravo preko njihova grada prema Italiji!¹⁸¹ Nije li to još jedan viši i mnogo utjecajni argument protiv splitske tradicije s apostolskim učenikom Dujmom? U tom bi slučaju boravak apostolskog prvaka Petra u Zadru izdizao ovaj grad iznad svih dalmatinskih komunalnih središta. Bilo bi vrlo čudno i kudikamo crkveno-politički neodgovorno prema vlastitom gradu i vlastitim sugrađanima ako bi zadarski biskupi sa svojim sugrađanima bili tako kratkovidni da ne iskoriste šansu koja im je nudila tradicija sv. Petra i njegov put preko Zadra u Italiju.

To je samo jedna strana medalje, drugu stranu iste medalje treba pak tražiti u Velikoj seobi naroda, kada su izbjeglice iz Sirmija pritiješnjene Atilinim ratnicima bježali na sve strane. Jedan se dio sklonio u Dalmaciju noseći sa sobom svoju kršćansku tradiciju, osobito tradiciju svojih svetaca mučenika i njihove relikvije. Tu su u novoj postojbini ostali živjeti i gradili su im u čast crkve. Jedna od tih crkava možda je bila i crkva sv. Anastazije na Puntamici kod Zadra. Možda je čak u to vrijeme građena crkva sv. Krševana izvan grada koja se nalazila u predjelu današnjih Kolovara. Nju su možda izgradile izbjeglice iz Akvileje. Na takvo razmišljanje upućuje ranokršćanska crkva sv. Stošije na Puntamici, koja je nastala u okviru jednoga većeg rimskog gospodarsko-stambenog imanja. Građevina u sebi sjedinjuje dvije crkve, ona je dvokatnica, jedna i druga crkva istih je dimezija, tlocrta 14x4,5 m i visine svoda 4,9 m. Donja je crkva nastala adaptacijom rimske cisterne, a gornja je zapravo samo na ovoj nadograđena. Upravo ta donja građevina ima za našu temu veliko značenje, naime ona je nasuprot mišljenju Mate Suića i Ive Petriciolija, prema Branki Migotti ranokršćanska građevina podignuta još prije dolaska Hrvata.¹⁸² Njezina se gradnja okvirno datira između 4. i 6. stoljeća. Nije poznato da je ova građevina promijenila

¹⁷⁸ Pojedinstvo o tom neuspjelom pokušaju donosi Z. STRIKA, *Catalogus*, 140-141.

¹⁷⁹ „Unde monemus, ut omnes episcopi in propriis limitatibus sint contenti. Forminium namque monemus ita suam parochiam retinere, quemadmodum in antiquis temporibus mansit.“ F. RAČKI, *Documenta*, 196; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, 224; *Historia Salonitana maior*, 105; M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 39, n. 27.

¹⁸⁰ Pojedinstvo donosi Ante M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313.*, Šibenik, 1941., 5-39; Mirja JARAK, O porijeklu salonitanskog biskupa i mučenika Dujma *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37 (24), Zadar, 1998., 41-50.

¹⁸¹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 3.

¹⁸² Mate SUIĆ – Ivo PETRICIOLI, Starohrvatska crkva sv. Stošije kod Zadra (primjer predromaničke adaptacije antičke arhitekture), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 4, Zagreb, 1955., 7-21, smatrali su da je crkva sv. Anastazije na Puntamici nastala znatno kasnije dok se Branka MIGOTTI priklanja mišljenju da građevina ima ranokršćansko podrijetlo. Branka MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Zrmanje i Cetine*. Disertacija, Zagreb, 1991., 19.

svojeg izvornog titulara, pa se može pretpostaviti da je donja, odnosno izvorno prva crkva bila posvećena sirmijskoj mučenici, Anastaziji. Ako ova tvrdnja odgovara povijesnoj stvarnosti, tada su se Zadrani susreli s kultom sv. Anastazije znatno ranije, mnogo prije početka 9. stoljeća, kada biskup Donat donosi njezine relikvije iz bizantske prijestolnice. Pošto je biskup Donat donio iz Carigrada mramorni sarkofag s relikvijama srijemske mučenice, lako su je Zadrani prihvatili i proglasili zaštitnicom svoje gradske prvostolnice¹⁸³ jer im je ona već otprije poznata i njezino je žiće bilo već prošireno u Zadru i na njegovu gradskom području. Tako biskup Donat njezinim moćima samo nadograđuje već poznati i prošireni kult sv. Anastazije, iz čije pasije jasno proizlazi njezina povezanost s akvilejskim mučenikom Krševanom. Uz to je poslije Aahenskog mira politički bilo i te kako razumno okrenuti se prema Carigradu, a ne prema susjednim Francima. Franački car nije imao toliko pomorskih snaga niti moći da bi mogao zadržavati gradove na moru pod svojom vlašću, a s druge strane nije ni bizantski vladar imao toliko brodovlja da bi mogao utjecati na gradska naselja u Dalmaciji. U svojoj biti Zadar s biskupom Donatom ostaje privrženik Istoka i bizantskog cara kako bi mogao uščuvati autonomnu slobodu svojeg grada i svoju lokalnu samoupravu u sklopu Carstva. Lokalna tradicija prikazuje biskupa Donata „pomiriteljem“ Istoka i Zapada, ali u samoj biti ovaj je bio samo predstavnik svojeg grada i predstavnik ostataka provincije Dalmacije. Kada je biskup Donat uvidio da nema velike koristi od susjednih Franaka, koji drže pod svojom upravom gradsko zaleđe, okreće se iznova bizantskom caru i samim time kao biskup najvažnijega grada u Dalmaciji postaje zagovornikom bizantske dominacije na Jadranu.¹⁸⁴ Daljni utjecaj cargradskog patrijarha na Crkvu u Dalmaciji, premda je ona nominalno dio rimskog patrijarhata, bio je predodređen i posve odgovara tadašnjim političko-crkvenim predodžbama.

U tekstu se translacije relikvija svetog Krševana zahtijeva od Zadrana da „ponovo sprememo“ svečevo tijelo. U latinskom se originalu upotrebljava glagol „recondo“, što se prema Mirku Divkoviću može na hrvatski prevesti: „natrag ili opet što kamo postaviti, položiti, spraviti“.¹⁸⁵ Slično objašnjenje nudi i Milan Žepić:

¹⁸³ Kada je zadarska katedrala sv. Petra bila preimenovana u crkvu sv. Anastazije, nije ništa detaljnije poznato. Car Konstantin Poriforgenet navodi da je ona posvećena sv. Anastaziji, ipak, njegov se navod ne smije smatrati posve točnim, jer se još u donaciji priora Andrije iz 918. godine sv. Stošija spominje na posljednjem mjestu. Da je zadarska katedrala bila još tijekom 11. stoljeća posvećena sv. Petru, potvrđuje natpis prokonzula Grgura. Može se, dakle, pretpostaviti da je ona posvećena sv. Stošiji tek u 12. stoljeću, kada je na temeljima starokršćanske bazilike izgrađena nova romanička katedrala.

¹⁸⁴ Djelovanje i politički kurs biskupa Donata promatra historiografija iz različitih aspekata. Dok jedni u njemu vide „franačkog čovjeka“, oni drugi ga prikazuju kao vjernoga bizantskom caru i patrijarhu. N. BUDAK, *Prva stoljeća*, 89; *ISTI*, *Pokrštavanje Hrvata*, 131; Pavuša VEŽIĆ, *Su San Donato, vescovo di Zara, Hortus Artium Medievalium*, 8, 2002., 235-240, ovdje: 238.

¹⁸⁵ „recondo, didi, ditum, 3. 1) *natrag ili opet što kamo postaviti, položiti, spraviti*, gladium in vaginam; *oculus, *opet sklopiti, stisnuti*. 2) *ostaviti, spraviti*, habemus senatus consultum, verum inclusum, intabulis, tamquam in vagina redonditum; † r. se in locum, *zamaknuti, sakriti se. Odatle ostaviti*,

„recondo, didi, ditum 3, natrag postaviti, spraviti; ostaviti spremi, sačuvati; zabosti; sakriti, zatajiti.“¹⁸⁶ Ako prevedemo glagol „recondo“ u njegovu izvornom značenju s „ponovno sprema“, tada on upućuje na jednu posve drugu činjenicu, naime da su Zadrani bili već duže vrijeme u posjedu Krševanovih relikvija i trebaju ih samo prenijeti, odnosno pospremiti na neko drugo mjesto.

Takva razmišljanja upućuju na jedno vrlo važno pitanje: kada su se Zadrani susreli prvi put s likom i kultom sv. Krševana? Nisu li njegove relikvije prenesene u Zadar znatno ranije negoli to druga i osobito treća verzija translacije prikazuje? Ne prenosi li možda prva predaja povezana s akvilejskim patrijarhom Maksimom neko zrnce povijesne stvarnosti? Pitanje je posve legitimno, ali se ne može dati nikakav pozitivan, a ni negativan odgovor prije negoli se osvijetli politička situacija tijekom druge polovice 6. i na početku 7. stoljeća u susjednoj Italiji, kojom se lakše može shvatiti općejadranska situacija. Propast Akvileje ubrzalo je Atilino razaranje 452. godine.¹⁸⁷ Stanovništvo je pronašlo u utvrdi Grado utočište koje je bilo priređivano i za duže boravke kada se neprijatelj približavao njihovu gradu. Poslije njihova odlaska stanovnici su se ponovno vraćali. Osvajački dolazak Langobarda izazvao je u Italiji velike političke i religiozne posljedice, koje su se osjećale čak i na drugoj obali Jadrana. Langobardi su 568. godine zauzeli zaleđe talijanske obale između dvaju važnih centara, Akvileje i Ravene¹⁸⁸ i samim time postali vrlo važan politički faktor. Kralj se Alboin (560.-572.) poslije pobjede nad Gepidima priklonio arijanstvu, dakle još prije negoli je pošao u Italiju. Langobardi su za razliku od Istočnih Gota došli u Italiju kao osvajači, zauzimajući Akvileju (Veneciju) i Milano (Liguriju). Situacija se nije poboljšala niti s franačko-bizantskom koalicijom, koja je skoro slomila kralja Autarija (584.-590.) i langobardsku vlast. Langobardsku je snagu ojačao kralj Rotari (636.-652.), koji je znatno proširio svoj utjecaj; tek za vladavine Ariperta (653.-661.) otpočelo je sustavno pokatoličavanje arijanskih Langobarda.¹⁸⁹ U tako nesigurnoj

spremiti, učuvati, reliquas alqo“, *Plaut.*; Mirko DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, izdanje drugo, Zagreb, 1900., reprint, Zagreb, 1991., 897. U svojoj biti donosi to objašnjenje i Georges: „recondo“: re-condo, didi, ditum, ere, I) wieder an seinen Ort zurücktun, -stecken, -setzen, -legen, a) übh.: gladium in vaginam, wieder einstecken (Ggstz. gladium e vagina educere). [Lateinisch-deutsches Handwörterbuch: recondo. GEORGES, Lateinisch-Deutsch / Deutsch-Lateinisch, S. 47506 (usp. Georges-LDHW sv. 2, 2232)].

¹⁸⁶ Milan ŽEPIĆ, *Latinsko-hrvatski ili srpski rječnik*, sedmo izdanje, priredio Veljko GORTAN, Zagreb, 1979., 221.

¹⁸⁷ Yves-Marie DUVAL, Nicéa d'Aquileia, histoire, légende et conjectures anciennes, *Antichità Altoadriatiche*, 17, Udine, 1980., 161-206, ovdje: 192.

¹⁸⁸ Pojednostiti na temelju izvještaja Pavla Đakona donosi Carlo Guido MOR, La marcia de re Alboino (568-570), *Problemi della civiltà e dell'economica langobarda. Scritti in Memoria di Gian Pietro Bognetti*, Milano, 1964., 179-198; *ISTI*, Bizantini e Langobardi sul limite della laguna, *Antichità Altoadriatiche*, 17, Udine, 1980., 231-264; Harald KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar, 1992., 29 i d.

¹⁸⁹ Herbert ZIELINSKI, Art.: Aripert, *Lexikon des Mittelalters*, 1, Zürich - München, 1980., 933.

situaciji kršćani su, predvođeni svojim patrijarhom (zvaao se Paulinus ili Paulus) (557.-568.),¹⁹⁰ bježeći pred neprijateljski raspoloženim Langobardima, ponijeli sa sobom moći svojih zaštitnika u već prije pripremljeni Grado, otok s utvrdom koji se nalazio pod bizantskom vlašću.¹⁹¹ Možda se upravo u ovom kobnom trenutku jedan dio stanovništva sklonio u bizantsku Dalmaciju u Zadar i njegovu okolicu, gdje su sagradili crkvu i posvetili je svojem lokalnom svecu, sv. Krševanu. To bi zapravo mogla biti ona građevina koja se spominje na groblju izvan Zadra, a danas joj se zameo svaki trag. Prijenos svećevih relikvija tek je naknadno povezan s akvilejskim biskupom Maksimom, koji je potjecao iz Zadra. Patrijarh je Maksim imao tako veliki ugled u rodnom kraju da ga je srednjovjekovna tradicija slavila kao donositelja relikvija sv. Krševana.¹⁹²

Ova je pak samo jedna moguća teza i pretpostavka koja nije bez utemeljenja, ali ipak, koliko god ona bila istinita, ne postoje danas mjerodavna vrela koja bi je mogla potvrditi. Prvi dokument koji danas potvrđuje rašireni kult sv. Krševana u Zadru je oporuka priora Andrije 918. godine.¹⁹³ Ovaj dokument ima i te kako veliko značenje za našu temu, jer se na prvom mjestu među zadarskim titularnim crkvama spominje ime sv. Krševana, a poslije njega slijedi sv. Marija Velika, sv. Petar, sv. Toma i sv. Stošija. Posve je neobično da se sv. Stošija u navedenom redosljedu gradskih crkava nalazi na posljednjem mjestu, premda su se njezine relikvije nalazile u Zadru već više od stotinu godina. Na trećem se mjestu našao sv. Petar apostol, dok počasno mjesto zauzima sv. Krševan. Redosljed pokazuje važnost gradskih zaštitnika i ugled pojedinih svetaca, pa je Marijan Grgić posve ispravno zaključio „da je taj kult (sv. Krševana – bilj. ZS)

¹⁹⁰ P. B. GAMS, *Series Episcoporum...*, 773.

¹⁹¹ Vijest donosi *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate)*, ed. SIMONSFELD, *Monumenta Germaniae Historica*, 5-9. Patrijarh je prema navodu jedne kronike iz 11. stoljeća sazvaao jedan sabor na kojem je potvrđen prijenos biskupskog sjedišta iz zauzete Akvileje u Grado. Kada je zasjedao sabor nije poznato. E. Stein ga smješta između 578. i 582. godine, dok se Claire Sotinel odlučuje za godinu 581. *Chronica de singulis patriarchis Novae Aquileiae*, ed. Giovanni MONTALDO, *Croniche veneziane antiquissime*, vol. I, Roma, 1890., 5-16; E. STEIN, *Chronologie des métropolitans schismatiques de Milan et d'Aquilée-Grado*, *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, 39, Fribourg, 1945., 126-136; Claire SONITEL, *Das Dilemma des Westens: Der Drei-Kapitel-Streit, Geschichte des Christentums*, 3, 462-490, ovdje: 480.

¹⁹² U sklopu odnosa na Jadranu i cijelom Sredozemlju nije Dalmacija bila nevažna, nego je iz nje potjecalo nekoliko utjecajnih osoba koji su određivali crkveno-političku situaciju u susjednoj Italiji. Uz akvilejskog patrijarha Maksima još je svakako najpoznatija osoba rimski biskup Ivan IV. (640.-642.) te ravenski biskup Damjan (692.-708.). Z. STRIKA, *Catalogus*, 134 i osobito studiju Stanka J. Škunca, koji je na temelju dostupnih vrela dokazao zadarsko podrijetlo pape Ivana IV. Stanko J. ŠKUNCA, *Papa Ivan IV. Zadrani i misija opata Marina 641. godine, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb - Zadar, 2006., 187-198; Sereno DETONI, *Giovanni IV papa dalmata*, Città del Vaticano, 2006. Pio B. Gams donosi podatak da je Damjan predvodio Ravensku crkvu između 688. i 705. godine. P. B. GAMS, *Series Episcoporum...*, 717.

¹⁹³ M. KOSTRENCIĆ, *Zagrabiae*, I, 25-28, n. 21.

postojao u Zadru još prije prijenosa relikvija sv. Stošije početkom 9. stoljeća¹⁹⁴ Drugi podatak donosi Konstantin Porfirogenet kada govoreći o Zadru izričito spominje da su u njemu pohranjene relikvije sv. Anastazije i sv. Krševana, ali dobro informirani car ne spominje crkvu sv. Krševana ili pak ništa o njoj ne zna.¹⁹⁵ Na temelju iznesenih podataka smije se zaključiti kako argumentacije upućuju na realnu pretpostavku da su se Zadrani susreli s relikvijama i s kultom sv. Krševana prije negoli je biskup Donat samim početkom 9. stoljeća prenio relikvije srijemske mučenice Anastazije u Zadar. Njegovo je štovanje bilo osobito povezano s crkvom sv. Rufine, uz koju je postojao jedan samostan koji je s vremenom nestao i o njemu se samo pričalo da je nekada postojao. Tako gledano, prijenos relikvija sv. Krševana nije mogao biti izvorno povezan s gradnjom crkve u svečevu čast, nego su ta dva događaja tek naknadno povezana jedan s drugim.

U kroničarskom stilu srednjovjekovnih legenda pripovijeda translacija kako se treći brat, po imenu Cetus, zavjetovao sv. Krševanu. On ostavlja samostanu svu svoju imovinu ulazeći u obnovljenu monašku zajednicu gdje je proveo ostatak svojeg života.¹⁹⁶ Na temelju ovog navoda Mladen Ančić pokušava dokazati da je Zadar imao već izgrađenu aristokraciju, odnosno da su braća „pripadnici mjesne dinastije koja pod svojim nadzorom drži grad i njegovu oblast već od početka 9. stoljeća, ako ne i prije toga“.¹⁹⁷ Ne želim negirati njegov zaključak, jer Ančićeva tvrdnja odgovara razdoblju početka 9. stoljeća, kako to pokazuje slučaj duksa Pavla i biskupa Donata,¹⁹⁸ ali ne i za prijašnje razdoblje, za drugu polovicu 7. ili sami početak 8. stoljeća. Važnost biskupske službe uzdigao je car Justinijan visoko, čak godine 535., *Novella 15* uzdiže gradskog biskupa iznad gradskog defenzora (*defensor civitatis*),¹⁹⁹ što pak znači da je carskim zakonom mjesni biskup centralna gradska figura, a ne lokalna aristokracija koja tek tijekom srednjeg vijeka preuzima upravu grada.²⁰⁰ Carskim je zakonom svako mjesto koje je imalo status grada, postalo biskupsko sjedište, a biskup je bio jedina civilna vlast.²⁰¹ Crkva je kao institucija postala nositelj civiteta, a gradski biskup bio je

¹⁹⁴ M. GRGIĆ, *Kalendar*, 148, bilj. 83.

¹⁹⁵ *Vizantijski izvori*, II, 24.

¹⁹⁶ „Tertius itaque frater, cuius vocabulo Cetus dicebatur, cum intimo animo venit et dixit: 'O pastor optume, qui venisti ad pascendum gregem altitonantis Dei, ego autem tibi offero memet ipsum cum omnibus meis rebus, nam domum tuam faciam divitem et deserviam tibi in monastico officio usque dum corporalis vita mihi comes fuerit'...“ Č. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a.

¹⁹⁷ M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 133.

¹⁹⁸ Kada pak njih dvojica kao „legati Dalmatiarum“ putuju caru Karlu u Diedenhofen na prvom mjestu se spominje „dux Paulus“, tek poslije njega biskup Donat. F. RAČKI, *Documenta*, 310.

¹⁹⁹ Usp. ovdje bilj. 74.

²⁰⁰ Ovaj je proces u Bizantskom Carstvu započeo već tijekom vladavine cara Bazilija I. Makedonca (867.-886.) koji je napustio Justinijanovu tradiciju te malo pomalo civilna i vojna vlast u pokrajinama prelazi u ruke jedne te iste osobe. S novim političkim konstelacijama gubi i biskup vrhovnu vlast nad gradom i ona prelazi malo pomalo u ruke gradskog priora, kojeg su birali *nobiles*.

²⁰¹ Anton ZAKARIJA, *Od Selimira do Zvonimira. Nova slika Kraljevstva Hrvata*, Zagreb, 2004., 121.

istodobno nositelj duhovne i svjetovne vlasti. Oni su u sveopćim previranjima nestanka starog i rađanja novog poretka ostali trajna institucija koja se u svojoj strukturi nije bitnije mijenjala i upravo na samom početku translacije o prijenosu moći sv. Krševana trebala je pobožna žena Dionita po svečevu nalogu poći do njihova mjesnog biskupa. Tako tekst spominjući biskupa na prvom mjestu naglašava da je ovaj dio predaje morao nastati znatno ranije, kada je nosilac vlasti i centralna figura grada bio municipijalni biskup. Lokalna se aristokracija uspjela nametnuti gradu tijekom 9. stoljeća, a tek naknadno se spominju trojica braće.²⁰² Oni simboliziraju lokalnu aristokraciju i njihova imena su morala biti unesena u tekst znatno kasnije. Legenda pripovijeda kako su nasljednici Cetusa pokušali oduzeti samostanska dobra koja je zajednici ostavio njihov djed ili pak ujak/stric.²⁰³ Ovaj pak dio predaje pokazuje kako je benediktinski samostan imao ugledno mjesto u gradu i upućuje na borbu oko samostanskih posjeda koji su zabilježeni tijekom 11. stoljeća.

Osnovno je i skoro najvažnije pitanje teksta translacije relikvija sv. Krševana, gdje zapravo leži tajanstvena *provincia Marab* u kojoj su našli utočište monasi s ukradenim svečevim relikvijama? Nigdje i svagdje! Etimološki toponim Marab „podsjeća nas svojim zvukom na brojna dvosložna semitska imena mjesta iz Biblije, tipa: Moab, Rabat, Sihem, Jaser, Enon itd., sva *indeclinabilia*“.²⁰⁴ Sam tekst ne daje baš nikakva povoda poblížem zaključku, što i onako nije iznenađujući podatak nego samo opća značajka takvih tekstova koji zanemaruju vremenske i političke prilike. Takvi i slični tekstovi usredotočuju se na samog sveca i njegovo konkretno djelovanje – što zapravo znači „posadašnjenje“ svečeva djelovanja. Je li „pokrajina Marab“ zapravo bila Moravska kneževina, kako je to pretpostavljao Stjepan Antoljak, čije mišljenje u novijoj literaturi slijedi Mladen Ančić,²⁰⁵ ili pak nije? Njihova je pretpostavka legitimna i donekle logična jer oni povezuju etimološki toponim Marab s Marvani ili pak Maravi, kako franački izvori 9. stoljeća nazivaju Moravljane.²⁰⁶ U prilog njihovoj tezi govori i pismo iz 1035. godine da se karantanski vojvoda Adalberon pouzdao u Hrvate i Mirmidonce i da se s njihovom potporom hoće

²⁰² „Erant namque illic tres heredes fratres, qui praeerant (?) civitati suis potentiis cum tota Jadertina provincia.“ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 50a.

²⁰³ „Post unum lustrum et binos annos exhalatus est ab hac luce mundi ille senior, qui dedit suam hereditatem beato Grisogono, cuius nomen nuncupabantur Cetus. Venerunt nepotes eius, qui orti erant ex uno fratrum suorum et conati sunt dicentes: 'Subtrahamus hereditatem nostram ab ista ecclesia et nos ipsam possideamus'.“ Ć. M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan...*, 51b. M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik...*, 691, i *Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch: 1. nepos. GEORGES, Lateinisch-Deutsch / Deutsch-Lateinisch, 37139]* prevodeći latinski pojam *nepos, itis, m*, stavljaju na prvo mjesto značenje *unuk (der Enkel)*, tek poslije dolazi *nećak (Neffe)*.

²⁰⁴ M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidonci*, 27.

²⁰⁵ S. ANTOLJAK, *Još nešto*, 148; njega slijedi i M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 131.

²⁰⁶ M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 131.

oduprijeti kraljevskoj vlasti.²⁰⁷ Na takvu mogućnost interpertacije upozorava Mate Suić, ali je odustao od te pretpostavke zbog prostorne udaljenosti izvodeći riječ „Marab“ iz hrvatskog pojma „mrav“.²⁰⁸ Jedno i drugo objašnjenje u svojoj je biti moguće, čak na temelju dostupnih vrela i razumljivo, ali u konkretnoj situaciji ne bi nikako bilo moguće da stanovnici oblasti Marab prenose relikvije sv. Krševana u svečanoj povorci iz udaljene Moravske u Zadar, nego se tajanstvena pokrajina morala nalaziti negdje u najbližem zaleđu samog Zadra; ona je zapravo morala graničiti sa zadarskom astarejom kako bi njezini stanovnici pjevajući pjesme i pohvale u povorci mogli prenijeti svećeve relikvije. Stanovnici grada Nina mogli su se bez ikakvih zapreka u svečanoj povorci uputiti prema Zadru i prenijeti ukradene relikvije.

Kako se ne bismo natjecali oko samog pojma, potrebno je ipak pogledati što govore dostupni rječnici o Mirmidoncima? Prema Georgesovu rječniku Mirmidanci su tesalsko pleme koji živi pod Ahilovom vlašću u Ftiji.²⁰⁹ Skoro identično objašnjenje donosi Mate Suić na temelju hrvatsko-latinskog i grčko-hrvatskog rječnika: „Myrmidones, um, m. [mirmidones] Mirmidanci, tesalsko pleme pod Ahilovim gospodstvom po priči iz EGINE starinom gdje ih je Jupiter na molbu Ejakovu od mrava pretvorio u ljude, Verg. Ov.“²¹⁰ Sencov grčko-hrvatski rječnik donosi sljedeće objašnjenje: „Myrmidones, oi, ahejsko pleme u tesalskoj Ftiotidi, kojim je vladao Ahilej, s glavnim gradovima Ftijom i Heladom. Kažu, da su na Eakove molbe postali od mravi.“²¹¹ Mirmidanci su, dakle, divlji narod i grub, u srednjovjekovnu literaturu ušli su kroz Malaline kroniku (491.-578.), a Stjepan Antoljak, pozivajući se na objašnjenje Konstantina Jiričeka, smatra da je podatak o Mirmidoncima unesen tek u 9. ili pak u 10. stoljeću.²¹² Autor translacije sv. Krševana, koji je klasično izobražen i svakako mu je poznata grubost Mirmidonaca, povezuje ih sa svojim susjedima, s Hrvatima. Njima zapravo želi autor pridjenuti iste predikate koje su imali i Mirmidanci: surovi, divlji, grubi i ne razlikuju se baš ništa od starih Mirmidonaca. To, naravno, ne smije legenda izričito reći jer graniči s tim narodom, s njim vrši trgovačke veze, nego predaja ukazuje da je to daleka pokrajina Marab, ali ipak ima pred očima samo zaleđe Zadra, koje je obuhvaćalo zapravo ninsko područje. Po ninskom području

²⁰⁷ „... ipsum Adalberonem confisum Cruvvtatis et Mirmidonibus, regiae potestati velle resistere.“ F. RAČKI, *Documenta*, 438, n. 218.

²⁰⁸ M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidanci*, 17.

²⁰⁹ Myrmidones, um, Akk. Plur. as, m. (Myrmidones), die Myrmidonen, eine achäische Völkerschaft in Thessalia Phthiotis unter des Achilles Herrschaft, die ihre Wohnsitze um Phthia u. Larissa Kremaste hatten, Verg. Aen. 2, 7 (u. dazu Serv.). Nach der Sage waren sie aus Ägina ausgewandert, wo selbst sie auf Bitten des Äakus von Zeus aus Ameisen in Menschen verwandelt waren, nachdem eine schreckliche Pest die Einwohner dieser Insel weggerafft hatte, Ov. met. 7, 618 sqq. [Lateinisch-deutsches Handwörterbuch: Myrmidones. GEORGES, Lateinisch-Deutsch / Deutsch-Lateinisch, S. 36647 (usp. Georges-LDHW Bd. 2, S. 1080)].

²¹⁰ M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik...*, 678.

²¹¹ Stjepan SENC, *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, treće izdanje, Zagreb, 1900., 622.

²¹² S. ANTOLJAK, Još nešto, 146.

naselilo se divlje i surovo stanovništvo koje legenda povezuje s Mirmidoncima. U tom je smislu Radoslav Katičić vrlo lijepo zapazio, a čini mi se da je Mate Suić samo nadopunio njegova razmišljanja: Mirmidanci su surov, grub i divlji narod, koji potječe od mrava, onaj narod koji kao i mravi obitava u zemunicama i stanuje po napola ukopanim jamama.²¹³ Tek pošto su se prilagodili novim prilikama, gradili su kuće u suhozidu, pa je točnije vremensko datiranje skoro nemoguće.²¹⁴ Njihova gradnja na cijelom Balkanskom poluotoku održala se sve do duboko u srednji vijek.²¹⁵ A i sama povezanost autohtonog više ili manje romaniziranog ilirskog s novonadošlim stanovništvom protekla je brže negoli se to može danas pretpostaviti. Misija opata Martina po Istri i Dalmaciji pokazuje, unatoč svoj nesnošljivosti, gospodarsko-novčanu razmjenu starsjedilaca s došljacima.²¹⁶ Ovaj je mogao otkupiti kršćanske robove i vratiti ih njihovim obiteljima koje su živjele po gradovima i otocima. Ako su pak novonadošli Hrvati prihvatili od starsjedilaca način pokapanja svojih pokojnika već

²¹³ M. SUIĆ, Zadarski i ninski Mirmidanci, 21-26.

²¹⁴ U svojoj studiji *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb, 1980., pokazuje Janko Belošević, kako se prvi ostaci slavenskih građevina mogu naći tek početkom 9. stoljeća. To nije nikakav dokaz da se novi stanovnici nisu prilagođavali novoj situaciji, nego, čini mi se da bi bilo bolje ako se upita na koji su način novonadošli stanovnici gradili kuće i druge nastambe: građenje suhozida i čak stanovanje u jamama razlog je zbog kojeg ne postoji više dokaza hrvatske prisutnosti na ovom području prije početka 9. stoljeća. Ta pak činjenica ne govori u prilog tvrdnji da oni nisu ovdje obitali ili pak da bi se oni doselili početkom 9. stoljeća; ovu tezu iznio je Lujo Margetić 1977. godine, kasnije je o tome pisao isti autor 1994., 2001. i 2002. godine revidirajući djelomično svoje mišljenje. L. MARGETIĆ, *Dolazak Hrvata*, 41-113, 137-148, 171-216, i već prije spomenuta studija istog autora „Najnovija literatura“ (usp. ovdje bilj. 117).

²¹⁵ Josip KOROŠEC, Pravilnost opredjeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srenjega veka do 7. stoletja kot slovanskih, *Zgodovinski časopis*, 12-13, Ljubljana, 1958.-59., 75-109, ovdje: 102-104; Irma ČREMOŠNIK, Istraživanje u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, 25, Sarajevo, 1970., 45-117; *ISTA*, Najstariji slavenski nalazi u Bosni i Hercegovini i njihova hronologija, *Archaeologia Jugoslavica*, 11, Beograd, 1970., 99-13; Joachim HERRMANN, Staatsbildung in Südosteuropa und Mitteleuropa. Zum Problem von Kontinuität und Diskontinuität bei der Überwindung der antiken Sklavereigesellschaft und der Herausbildung der Feudalgesellschaft, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*, 5, Berlin, 1982., 9-48, ovdje: 21-22; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 157-158.

²¹⁶ Dokaze nesnošljivosti dalmatinskih gradova i novonadošli stanovnika pokazuje misija opata Martina koju je otpremio papa Ivan IV. (640.-642.) poslije svojeg izbora. Njezina se primarna zadaća prema *Liber pontificalis* sastojala u otkupljivanju zarobljenika. (*Liber pontificalis*, vol. I, priredio Louis DUCHESNE, Paris, 1886., 330). Lujo MARGETIĆ (O nekim pitanjima, 45) pokušao je s malo uspjeha dokazati da je zapravo papa Ivan IV. poslao opata Martina s namjerom da ovaj dovede Slavene koji bi trebali izvesti „diverziju protiv Langobarda. Misija je uspjela jer su se Slaveni iskrcali kod Siponta cum multitudinē navium i ubili vojvodu Aja“. Takva je interpretacija i unatoč svoj originalnosti prenategnuta, pa se pokušaj objašnjenja boravka Slavena kod Siponta A. Guilloua, a s njime i M. Suića, bolje uklapa u povijesni kontekst. I pored vlastitih razmišljanja Suića i Guilloua, pohod Slavena na Sipont nije za njih bio gusarske niti ratničke naravi, nego su se oni nastanili u Italiji, gdje su već neko vrijeme živjeli. André GUILLOU, Migration et Slaves en Italie du VIe au XIe siècle, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 14-15, Beograd, 1973., 11-16, ovdje: 13; M. SUIĆ, Zadarski i ninski Mirmidanci, 26-27.

okvirno krajem 7. pa najkasnije do konca prve polovice 8. stoljeća na lokalitetu „Razbojine“²¹⁷ i na starohrvatskom groblju Ždrijac u Ninu,²¹⁸ tada je bez sumnje povezanost išla do te mjere da je jedno i drugo stanovništvo imalo kakve-takve gospodarsko-trgovačke kontakte jer otkupljivanje robova (očito novcem) ne bi imalo baš nikakvog smisla. Poslije misije opata Martina 641. ili 642. godine nisu o međusobnoj nesnošljivosti poznati nikakvi podatci, tek je vojvoda Trpimir prema izvještaju benediktinskog monaha Gottschalka iz Orbaisa (805.-869.) pošao u rat protiv grčkog stratega.²¹⁹ Tu u neposrednom zadarskom zaleđu obitavalo je starohrvatsko pleme Jamomentići, čije ime ne dolazi od „metu jame“ nego od „ovi zameću“, dakle od onih koji izrađuju jame za svoj boravak.²²⁰ Njihova se ranosrednjovjekovna postojbina nalazila na ravničarskom terenu po današnjim „Ravnim kotarima“, čije se stanovništvo od davnine nazivalo Hrvati.²²¹ Postanak i razvoj imena Hrvat, a samim time nacionalnog bića Hrvata, rodio se na ovom području, gdje se stapao kroz stoljeća šutnje (7. i 8. stoljeće) slavenski element s ostacima liburnskih plemena i rimskih

²¹⁷ Dušan JELOVINA, Ranosrednjovjekovna nekropola na „Razbojinama“ u selu Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 10, Zagreb, 1968., 47. Sličan primjer donosi i Ante MILOŠEVIĆ, Srednjovjekovna nekropola u „Barama“ u Lapčanima kod Sinja, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 14, Split, 1985., 303. Slične su grobnice otkrivene u mjestu Smilčiću i Biljanima Donjim, a one upućuju na dobru povezanost autohtonog s novonadošlim stanovništvom. Janko Belošević, koji je predvodio njihovo znanstveno istraživanje, smatra da se groblja okvirno datiraju u 8. ili do u prvu polovicu 9. stoljeća. Istodobno Belošević predbacuje Jelovini bez ikakvih razumnih i arheoloških argumenata da je njegovo datiranje preuranjeno. Janko BELOŠEVIĆ, Zaštitna istraživanja starohrvatskih nekropola u Smilčiću i Biljanima Donjim kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25(12), Zadar, 1985./86., 125-147.

²¹⁸ Janko BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, Zadar, 2007., smješta grobove sa Ždrijca okvirno na kraj 8. ili početak 9. stoljeća.

²¹⁹ Hrvatska historiografija predvođena Lovrom Katićem smješta mjesto rata negdje u okolici samog Splita. Njegova pretpostavka čini mi se posve nesigurnom i možda bi bilo realnije ako bi se sukob smjestio na granicu ninsko-zadarskog područja. Strateg je civilni i vojni upravitelj pokrajine te je stolovao u centru provincije, dakle u Zadru, a ne negdje drugdje, pa je realnije ako pretpostavimo da je Trpimir napao bizantskog stratega negdje u samoj okolici Zadra na razmeđu ninskog i zadarskog područja, a ne u okolici Splita. Lovre KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, *Bogoslovska Smotra*, 20, Zagreb, 1932., 403-432, pretpisak u: *ISTI, Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, priredio Vladimir RISSONDO, Split, 1993., 98-138; Jadran FERLUGA, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia, 1978., 150-151, 162-163.

²²⁰ M. SUIĆ, Zadarski i ninski Mirmidonci, 24-26.

²²¹ Ljetopisac Šime Klimantović iz Lukorana spominje još koncem 15. stoljeća ovu tradiciju kada je zapisao sljedeću rečenicu: „Tada pridoše Turci najprvo u Hrvate i učiniše velika zla od ljudi i od blaga.“ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Kratki ljetopisi hrvatski, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 4, Zagreb, 1857., 34; Branimir GUŠIĆ, Naše primorje (Historijsko-geografska studija), *Pomorski zbornik*, 1, priredili Grga NOVAK – Vjekoslav MAŠTROVIĆ, Zagreb, 1962., 18-66, ovdje: 47; Roman JELIĆ, Ninjani u zadarskim crkvenim maticama 16. i 17. stoljeća, *Povijest grada Nina*, 597-614, ovdje: 602, bilj. 39.

doseljenika.²²² U kulturi je prevagnuo spoj slavenskih elemenata utopljenih u rimsku uljudbu i obogaćenih kršćanskim ozračjem. Kada bizantski car Konstantin Porfirogenet opisuje dolazak Hrvata, koji se zbio za Heraklijeve vladavine (610.-641.), on spominje njihovo ratovanje s Avarima,²²³ koje su ovi nadjačali i pobijedili. Ovaj navod jasno upućuje da su Prahrvati bili vješti ratnici koji su mačem osvajali novu domovinu. Istu misao na nešto drugačiji način potvrđuje splitski arhidakon Toma (1200.-1268.) u svojoj *Historia salonitana* kada bez ikakve dvoumice govori da su Hrvati „bili opaki i divlji“, ali ipak su kršćani, i to „vrlo neotesani“.²²⁴ Oba izvora neovisno jedan o drugom, premda ne nazivaju Hrvate Mirmidoncima, pridaju im zapravo posve iste attribute: oni su surovi i divlji, ali ipak kakvi-takvi kršćani. Nalaz novca franačkog cara Lotara (840.-855.) u svojstvu pogrebnog obola i unikatni lijevani brončani (pozlačeni) križić na starohrvatskom groblju Ždrijac kod Nina²²⁵ upućuje na kršćansku prisutnost koja je još uvijek pod jakim poganskim utjecajem. Splitski arhidakon, kako bi još više naglasio svoju odbojnost prema Hrvatima, ističe kako su oni zapravo arijanci, dakle oni koji šire heretičko kršćanstvo, koje je odbačeno još na saboru u Niceji 325. godine, ali se ipak uspjelo dugo održati.²²⁶ Tekst translacije moći sv. Krševana isto tako upućuje na praznovjernost Hrvata, jer oni stavljaju svečeve relikvije u tajanstvenoj oblasti Marab povrh relikvija svojih svetaca. Ta činjenica pokazuje još uvijek jaki poganski utjecaj i pogansku tradiciju među njima, dakle među Hrvatima, koja se okvirno može smjestiti svakako prije negoli se hrvatska rodovska zajednica pod franačkim okriljem pretvarala u kneževinu karolinškog tipa, a samim time i kršćanstvo malo pomalo postajalo dominantna duhovna snaga. Sama kristijanizacija Hrvata nije se zbila jednim jedinim događajem, nego ona predstavlja dugoročni proces koji je trajao stoljećima.

Napomenimo samo ukratko još da su trojica monaha bili *monachi transeuntes* ili *vagi* kojih na Zapadu tijekom srednjeg vijeka ima dosta. Oni su išli od mjesta do mjesta

²²² Genetičko podrijetlo Hrvata mjereno prema zbroju „postotaka nekoga gena (haplotipa) koji je molekularno-genetičkim analizama utvrđen na uzorku neke populacije“, pokazuje sljedeću sliku: „Hrvatski haplotip (Eu7- 44, 82%); slavenski haplotip (Eu19 – 29, 31%); neolitski haplotipovi (Eu4, Eu9, Eu10, Eu11 – 13, 79%); baskijski haplotip (Eu18 – 10, 34%); azijski haplotip (Eu16 – 1, 73%)“. Ivan JURIC, *Genetičko podrijetlo Hrvata. Etnogeneza i genetička otkrića*, Zagreb, 2003., 17 i 28.

²²³ KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, gl. 30, 67-68.

²²⁴ „... tamen christiani erant, sed rudes valde. Ariana etiam erant tabe respersi“. „... tamen christiani erant, sed rudes valde. Ariana etiam erant tabe respersi“. THOMAE ARCHIDIACONI, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga PERIĆ, Biblioteka knjiga Mediterana, 30, Split, 2003., 32.

²²⁵ J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje*, 31, 455.

²²⁶ Kratki pregled donosi Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, Split, 2006., 168-169. Ipak je njegovo objašnjenje kudikamo površnije i bez dublje teološke analize, pa upućujem samo na studiju „Die Katholizität im Westen und die Rückkehr des Arianismus“ koju su napisali Jacques Fontaine, Yves Modéran, Claire Sotinel i Luce Pietri; ona je objavljena u priručniku *Die Geschichte des Christentums: Religion – Politik – Kultur*, sv. 3: *Der lateinische Westen und der byzantinische Osten (431-642)*, njemačko izdanje priredio Luce PIETRI, Freiburg – Basel – Wien, 2001. (pretisak, 2005.), 213-417.

i često su se među njima nalazili skrivi šarlatani, zlonamjerno korišćajući monaško ruho i gostoprimstvo koje je u redu sv. Benedikta imalo veliko značenje,²²⁷ uz to ih je uobičajeno stanovništvo materijalno podržavalo. Lutajući monasi nisu nikakva novost 9. ili početka 10. vijeka, nego ih je bilo znatno prije i poslije tog razdoblja. Ovi su monasi u oblasti Marab pogođeni zaraznom bolešću, koja je tijekom srednjeg vijeka simbolizirala Božju kaznu zbog počinjenih zlodjela. Kada monah opisuje kako su došli do svečevih relikvija, priznaje da su „ugrabili svetu ruku blaženoga Krševana koji je bio prenesen u Zadar“.²²⁸ Oni su se poslije krađe sklonili tamo gdje su se osjećali sigurnima, gdje im nije prijetila nikakva opasnost, dapače, gdje su očekivali veliku nagadu. Taj podatak jasno upućuje na jednu vrlo važnu komponentu, koja se ne smije nikako zaboraviti, naime, da nije bilo velikih komunikacija između građana Zadra i oblasti Marab jer bi se moglo lako otkriti gdje su se lutajući monasi varalice skrili s ukradenim relikvijama. Ovaj pak aspekt potpune nekomunikacije između Zadrana i stanovnika oblasti Marab upućuje na razdoblje druge polovice 7. ili prvu polovicu 8. stoljeća. Dapače, kada su stanovnici oblasti Marab u procesiji krenuli prema Zadru i spustili se u njegovu blizinu, Zadrani su se osjećali ugroženi i napadnuti. S te su strane očekivali napad i poslali su odmah izvidnicu, koja je na licu mjesta trebala utvrditi o čemu se zapravo radi.

Već prije su spomenuti podatci o uglednom Mirmidoncu, kojeg tekst na jednom mjestu oslovljava kao stara (*unus qui erat plenus etate*) a na drugom mjestu *senior*, što Radoslav Katičić povezuje sa slavenskom riječi *starješina*, *starota*. One su izvedene od pridjeva *star* i u svojem izvornom značenju označavaju poglavara.²²⁹ Ovaj “stari Mirmidonac” nije po dobi starac, nego je on poglavar, starješina, što je već prije rečeno kada je dao da se monah stavi na muke kako bi izrekao istinu. Mirmidonac nije star u vremenskom smislu, nego je starješina, poglavar, on je predstavnik rodovske zajednice u Hrvata prije negoli se Hrvatska razvila u kneževinu karolinškog tipa. To jasno pokazuje kako je taj dio teksta translacije nastao prije dolaska Franaka u zaleđe Zadra. Ako bi se ovi događaji smjestili tek poslije Aachenskog mira, kada je područje Liburnije pravnojuriđički postalo dio Franačkog Carstva, tada se hrvatska rodovska zajednica transformira u kneževinu karolinškog tipa, pa stari Mirmidonac ne bi bio više starac, nego vojvoda, odnosno knez. Tako se već u Trpimirovoj povelji – koja se datira oko 852. ili pak možda već kojih desetak godina ranije²³⁰ – pokazuje karolinški utjecaj,

²²⁷ Regula sv. Benedikta u glavi 61 o lutajućim monasima („De monachis, peregrinis, qualiter suscipiantur“) donosi točne odredbe kako se prema njima treba postupati. Michaela PUZICHA, *Kommentar zur Benediktusregel*, St. Ottilien, 2002., 517-521.

²²⁸ Usp. ovdje bilj. 151.

²²⁹ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 196, pozivajući se na: Franz von MIKLOSICH, *Lexikon Paleoslavenico-Graeco-Latinum*, Wien, 1862.-1865., 881-882.

²³⁰ Lujo Margetić pretpostavlja da bi se Trpimirovu darovnicu moglo datirati između 839. i 844. godine. Lujo MARGETIĆ, Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30/1, Split, 1993., 47-51; *ISTI*, *Historia Salonitana i Historia Salonitana maior* – neka pitanja,

Trpimir se oslovljava titulom „dux” (knez, vojvoda, vladar).²³¹ Benediktinac Gottschalk iz Orbaisa oslovljava Trpimira titulom „rex”.²³² Nasuprot tim navodima je tekst translacije koji govori o „starom Mirmidoncu“, dakle ovaj nije nikakav vladar u karolinškom nego u gentilno-rodovskom smislu kada Hrvati nisu još imali direktnog dodira s Francima, nego su živjeli kao bizantski federati nastanjeni u zaleđu dalmatinskih gradova.²³³ U prilog takvoj interpretaciji događaja u oblasti Marab govori i *De administrando imperio*, gdje car samo kratko navodi da plemena uz jadransku obalu „nemaju arhonte, već samo starce župane”.²³⁴ Ta izreka ne pokazuje situaciju prve polovice 10. stoljeća, tj. vrijeme kada je car Konstantin Porfirogenet živio, nego se njegova zapažanja mogu primijeniti i na hrvatsko društvo tijekom 7. i 8. stoljeća.²³⁵ Opis događaja u pokrajini Marab i njezina povezanost sa svetim Krševanom mora se, dakle, smjestiti znatno ranije, u vrijeme kada se Krševanova predaja širi diljem Mediterana. U prvoj polovici 7. stoljeća taj je proces već u punom jeku i sama predaja kojom akvilejski patrijarh Maksim 649. godine poklanja svečeve relikvije Zadru uklapa se u opće vremenske prilike sredinom tog stoljeća.²³⁶ Zadranima pak nije patrijarh bio neka nepoznata i strana osoba, nego je bio po narodnosti Dalmatinac (*nacione dalmata*), dakle on je najvjerojatnije potjecao iz samog Zadra i tradicija ga povezuje s rodnim gradom, tako da bi ovaj svojim sugrađanima poklonio relikvije sv. Krševana: sama jezgra oko prijenosa moći sv. Krševana u Zadar odgovara periodu poslije 650. godine, a literarna forma kojom se ti događaji opisuju, nastala je znatno kasnije.

Na samom početku predaje ne govori se o ruci, nego posve općenito o svečevim relikvijama, pa tako i ovaj podatak upućuje na raznolikost lokalne tradicije. Tek u razgovoru, odnosno bolje rečeno saslušanju monaha lutalice stari Mirmidonac govori o ruci sv. Krševana. Ovdje se očito spominje kasnija situacija, kada je posve slučajno

Historijski zbornik, 47, Zagreb, 1994., 1-36, sada pretpisak u: *ISTI, Hrvatska i Crkva*, 127-167, ovdje: 147-148; *ISTI*, O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti, *Rad HAZU*, 489, Zagreb, 2004., 19-99, ovdje: 65-69.

²³¹ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 4, n. 3.

²³² Cyrille LAMBOT, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescale d'Orbais*, Spicilegium sacrum Lovaniense, 20, Louvain, 1945., 169; Lovre KATIĆ, *Borba Grgura Ninskoga sa splitskim nadbiskupom Ivanom*. Predavanje održano u društvu „Marulić“ povodom podignuća spomenika u Splitu, Split, 1929., sada pretpisak u: *ISTI, Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, priredio Vladimir RIMONDO, Split, 1993., 71-97; Dražen M. GRMEK, Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai Ibn Šaprunt; o Hrvatima za vrijeme narodnih vladara, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 20, Zagreb, 1994., 435-448; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia* 343-344.

²³³ Postojanje rodovskih zajednica na današnjem teritoriju Hrvatske potvrđuju franački anali 817., zatim 819. i 821. godine. R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 184.

²³⁴ KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, gl. 29, 66-68.

²³⁵ Usp. Ivo GOLDSTEIN, Županije u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, priredili Ivo GOLDSTEIN – Borislav GRGIN i dr., Zagreb, 1996., 9-20, ovdje: 10.

²³⁶ Usp. ovdje bilj. 17.

1056. godine u crkvi sv. Krševana ispod glavnog oltara otkriveno svečevo tijelo.²³⁷ Možda je mađarski kralj Koloman (†1116.) pri svojem ulasku u Zadar 1105. godine dao izraditi ruku-relikvijar sv. Krševana²³⁸ kako bi zadobio njihovu naklonost. Moćnik ruka koju spominje zadarski kroničar Pavao Pavlović (Paulus de Paulo [† 1408.]) bila je vrlo cijenjena; prema njegovu svjedočanstvu, 18. srpnja 1384. i još jednom 19. siječnja 1391. gradsko je vijeće Zadra na nju položilo kralju zakletvu.²³⁹ Da li Pavao Pavlović ima pred očima ruku moćnik izrađenu u Zadru u stilu gotičkog zlatarstva 14. stoljeća, koja je danas pohranjena u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru,²⁴⁰ ili pak neki drugi moćnik, o tome nije ništa poznato.

Takav zaključak podupire isto tako podatak u legendi gdje „stari Mirmidonac“ nalaže neka se relikvije blaženoga Krševana polože povrh drugih relikvija da bi uveličale njihove vlastite svece. Crkva u pokrajini Marab imala je svoje vlastite relikvije, čiju je važnost i sjaj svojim dolaskom posve zasjenio blaženi Krševan! Takvo je razmišljanje vrlo čudno i posve tuđe kršćanskoj tradiciji kao da bi jedna relikvija trebala biti viša nego druga? Ona ne predstavlja kršćansku predaju, nego sama formulacija jasno pokazuje na još uvijek prisutni poganski utjecaj i pogansku tradiciju u pokrajini Marab, dakle kod Hrvata u samom zaleđu Zadra. To je zapravo samo ostatak poganskog praznovjerja i ne pripada kršćanskom pojmu jednog sveca ili pak kršćanskog mučenika. Kompilator teksta translacije, kako bi prekrrio takve običaje, donosi teološko razmatranje i moralnu opomenu stanovnicima pokrajine Marab povezujući je s 1 Kr 19, 19-21. Ona pak nije direktno upućena njima, tj. nekadašnjim stanovnicima tajanstvene pokrajine Marab, nego se biblijski tekst posadašnjuje i posuvremenjuje, moralno-etička opomena upućuje se slušateljima koji zasigurno poznaju sadržaj poziva Elizeja (1 Kr 19, 19-21). Prema biblijskom tekstu Bog se ukazao proroku Iliji na brdu Horeb i naložio mu neka za svojeg nasljednika izabere Elizeja. Njega je zatekao prorok kako ore zemlju. Ilija baca na Elizeja svoj bijeli proročki plašt simbolično označujući njegovo uvođenje u proročku službu.²⁴¹

Prisjetimo se već prije spomenute činjenice da je u oblasti Marab bio nazočan jedan biskup! Daje li njegova prisutnost tekstu translacije jedno posebno značenje? Svakako! Biskup nije nikako slučajno spomenut, nego njegova nazočnost upućuje na prisutnost kršćanskih struktura u oblasti Marab. Radoslav Katičić s pravom zaključuje

²³⁷ M. KOSTRENIĆ, *Zagrabiae*, I, 82, n. 60; Z. STRIKA, *Catalogus*, 144.

²³⁸ Ukratko M. ANČIĆ, *Translatio beati...*, 135-136.

²³⁹ Ferdo ŠIŠIĆ, *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 6, Zagreb, 1904., 1-59, ovdje: 8 i 15.

²⁴⁰ Ivo PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1980., 69 donosi kratki opis ruke relikvijara.

²⁴¹ Branko FUČIĆ, Art.: Elizej, *Leksikon ikonografije*, 218-219; Hermann-Josef STIPP, Art.: Elischa, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 3, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1993. (pretisak, 2006.), 604; pojediniosti o izlaganju teksta 1 Kor 19, 19-21 donosi Georg HENTSCHEL, *I. Könige*, *Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung*, 10, Würzburg, 1984., 119-120.

da je to mogao biti samo grad Nin,²⁴² pa ipak ne možemo slijediti njegovu kronologiju, nego se događaj mora smjestiti znatno ranije, prije negoli se hrvatski rodovski sistem pod utjecajem Franaka transformira u kneževinu karolinškog tipa. Ako je, dakle, točna argumentacija da je ovaj dio teksta translacije nastao u 7. ili pak 8. stoljeću, tada iz toga proizlazi da je Ninska biskupija osnovana još prije dolaska novih naroda, Gota i Hrvata.²⁴³ Doduše, ne postoje sigurni izvori koji bi posvjedočili opstojnost ninske biskupije prije dolaska Hrvata,²⁴⁴ ali indicije upućuju na njezino antičko podrijetlo. Ninska je crkva posjedovala svoju antičku tradiciju, svoje sakralne građevine (crkva sv. Asela [Anselma] i crkva sv. Marije) prije dolaska novih naroda, premda nije uspjela sačuvati svoju kronotaksu.²⁴⁵ Niti jedno drugo središte u samoj blizini Zadra nije imalo boljih uvjeta za razvoj biskupije negoli Nin. Ovaj je grad uspio ušćuvati svoje gradsko područje i kao takav dočekati dolazak novih naroda, čijom su simbiozom nastajali današnji Hrvati. U gradu Ninu nije mogao biti niti jedan korski odnosno seoski biskup,²⁴⁶ jer ih u to vrijeme u Dalmaciji nema, nego samo jedan rezidencijalni biskup. Ninska je biskupija prema ovim navodima morala biti osnovana još znatno ranije, a ne tek kad su Hrvati postali kršćanski narod.

Translacija moći sv. Krševana začuđuje tvrdnjom kako bi biskupija trebala nositi ime sv. Krševana. To bi značilo da ona već postoji i da se samo radi o njezinu preimenovanju, odnosno preimenovanju katedrale. Takva tvrdnja ne odgovara povijesnim činjenicama jer je ninska crkva bila posvećena Presvetom Trojstvu i tek kasnije je preimenovana u crkvu sv. Asela (Anselma). Isto tako nije do danas poznat

²⁴² R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 197.

²⁴³ Uobičajeno historiografija na temelju *Historia Salonitana maior* polazi od pretpostavke da grad Nin prije dolaska Hrvata nije bio biskupsko sjedište nego tek kad su Hrvati bili pokršteni; za njih je u nedostatku biskupske službe osnovano novo biskupsko sjedište. *Historia Salonitana maior*, 103, hrvatski prijevod donosi Nada KLAJČ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972, 36; Miho BARADA, *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra*, 1, Zagreb, 1931., 151-215; Neven BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994., 92-96; *ISTI*, *Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije, Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zbornik radova znastvenog skupa održanog 6.-8. listopada 1992. u Zagrebu, priredili Miljenko JURKOVIĆ – Tugomir LUKŠIĆ, Zagreb, 1996., 127-136.

²⁴⁴ Pojednost Zvezdan STRIKA, *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb - Zadar, 2007., 59-150, ovdje: 90-98.

²⁴⁵ Kronotaksu ninskih biskupa, premda nepotpunu, donosi samo na temelju srednjovjekovnih predaja C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, II, 198-199. Pojedine kronotakse od Farlatija pa sve do najnovijeg *Šematizma Zadarske nadbiskupije* prikupio je Z. STRIKA, *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis*, 70-81.

²⁴⁶ Marko Perojević pokušao je dokazati da je za kršćane u Hrvatskoj, koji nisu bili pod jurisdikcijom dalmatinskih biskupa, akvilejski patrijarh slao korske (seoske) biskupe i da su ovi uobičajeno obitali u Ninu. Tek kasnije bi korskom biskupu Nin postao rezidencijalno sjedište. Marko PEROJEVIĆ, *Ninski biskup Teodozije (g. 879-892), I Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 1922., 4-6; *ISTI*, *Ninski biskup u povijesti Hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1939., 26-29.

niti jedan lokalitet, niti jedna crkva, na teritoriju bivše ninske biskupije, koja bi bila posvećena sv. Krševanu. Na ovom mjestu zapaža Radoslav Katičić „pretenzije Zadarske crkve“, tako da se Nin podredi „vjerskom autoritetu Zadra“. ²⁴⁷ Njegova su razmišljanja i te kako interesantna, ali pretenzije Zadra i njegova biskupa mogu se najlakše shvatiti i u svom historijskom kontekstu razumjeti ako ih se kronološki smjesti poslije 751./752. godine, jer su Bizantinci poslije gubitka Ravenne obratili više pozornosti istočnojadranskoj obali i osobito plovnom putu prema Veneciji. Zadar je u tom kontekstu bio najvažniji centar bizantskog utjecaja u Dalmaciji. ²⁴⁸ Političkom ugledu grada Zadra kao najjačem uporištu bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali odgovaralo je i izdizanje Zadarske crkve i mjesnog biskupa. Salona je nestala, a grad palača Split nije u tom periodu predstavljao baš nikakvu konkurenciju, pa usred novih političkih konstelacija zadarski biskup postaje nominalno prvi biskup pokrajine Dalmacije. ²⁴⁹ Uostalom, prema tadašnjem bizantskom pravu u centrima vlasti uzdizali su se biskupi iznad drugih biskupija premda nominalno nisu bili nadbiskupi i metropoliti, pa nije nikakvo čudo, nego je posve u skladu s bizantskom tradicijom da zadarski biskup Donat i duks Pavao svojstvu predstavnika provincije kao njezini predstavnici putuju caru Karlu na dvor u Diedenhofen. Misija Abelarija iz Metza († oko 850.) i njegovo putovanje preko Zadra 813. godine prema Carigradu upućuju upravo na važnost luke Zadra i njegova „nadbiskupa“. ²⁵⁰

Takva interpretacija događaja upućuje na jedno posve drugo pitanje, naime kada poganski Hrvati prihvaćaju kršćanstvo i ulaze u zajednicu kulturnih europskih naroda? Postoje u tom smislu okvirno dvije suprotne teze, jedna ranog pokrštenja (južnodalmatinska), a druga kasnog (franačko-akvilejska), ²⁵¹ ali mi se čini – možda i griješim – da opredjeljivanje za jednu ili pak za drugu pretpostavku umanjuje i posve suzuje povijesnu stvarnost razvojnog procesa i ukorjenjivanja kršćanskih struktura među Hrvatima. Prahrvati nisu došli u novu domovinu kao formirani narod s razvijenom nacionalnom svijesti u smislu 19. ili pak 20. stoljeća, nego je hrvatski

²⁴⁷ R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 198.

²⁴⁸ J. FERLUGA, *L' amministrazione*, 121-123.

²⁴⁹ Nadbiskupsku titulu i status metropolita nisu zadobili u ovom razdoblju zadarski nadbiskupi, nego tek biskup Lampridije 1154. godine. Iz kojih im razloga to nije uspjelo, pitanje je na koje se teško može dati odgovor. Zadar je pripadao rimskom patrijarhatu pa bi uzdizanje njegova biskupa na čast nadbiskupa i metropolita samo odgovaralo bizantskim političkim tendencijama koje nisu odgovarale rimskom biskupu.

²⁵⁰ Pojednosto donosi na temelju dostupnih vrela Trpimir VEDIŠI, Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metza i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, *Historijski zbornik*, 58, Zagreb, 2005., 1-27, ovdje 7-19.

²⁵¹ Pregled najvažnijih studija i oprečnih razmišljanja donosi Juraj KOLARIĆ, *Historiografija o pokrštenju Hrvata, Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*. Radovi Drugog međunarodnog simpozija o Hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split, 30. rujna – 5. listopada 1985., priredio Drago ŠIMUNDŽA, Split, 1990., 39-54; *ISTI, Povijest kršćanstva u Hrvata*, *Historica Croatica*, knjiga, 17, Zagreb, 1998., 13-16.

narod nastajao kroz stoljeća šutnje stapanjem svih tadašnjih elemenata (Grka, Latina i starosjedilaca), avarskih ostataka i, naravno, nadošlih Slavena.²⁵² Oni su se odmah nakon svog dolaska u novu domovinu susreli s kršćanstvom vjerom, koju su prenosili kršćanski starosjedoci. Sistematskog pokrštenja u tom povijesnom kontaktu nema, nije ga ni moglo biti jer su Hrvati došli na poziv cara Heraklija (610.-641.) kao carski federati, oni su oslobođeni religiozne discipline Carstva,²⁵³ pa se carska politika usredotočila samo na podupiranje kršćanskih zajednica u dalmatinskim centrima; njima je povjerena zadaća neka porade na pokrštenju novih stanovnika. Oni biskupi koji su poslani iz Rima, kako to izvješćuje car Konstantin Porfirogenet (905.-959.),²⁵⁴ nisu došli direktno iz susjedne Italije, nego su to bili biskupi iz dalmatinskih gradova, osobito najvažnijeg centra u Dalmaciji, grada Zadra, zatim grada palače Splita i, naravno, otočnih biskupija Krka, Raba i Osora.²⁵⁵ Njima je u tom delikatnom razdoblju pripala zadaća mirno i bez ikakve prisile prevoditi novonadošle poganske stanovnike

²⁵² Mate Suić tvrdio je kako Hrvati zapravo niotkud nisu došli nego su na formiranje hrvatskog etnosa odigrale najvažniju ulogu skupine Japoda (uglavnom Lika), Liburna (Kvarner, Hrvatsko primorje i Podgorje, Ravni kotari i Bukovica), Delmata (središnja Dalmacija od Krke do Cetine s dalmatinskom zagorom) donekle Ardijejaca (s obje obale Neretve) i Histri. U kulturološkom smislu ukazuje Branka Kuntić-Makvić na antički pečat koji je otisnuo najstariji žig na europskoj iskaznici Hrvata. Mate SUIĆ, Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa, *Naše teme*, 13, Zagreb, 1979., 361-374, ovdje: 367; Branka KUNTIĆ-MAKVIĆ, Grčka i rimska starina, *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, svezak I: *Srednji vijek (VII-XII. stoljeće): Rano doba hrvatske kulture*, uredio Ivan SUPIČIĆ, Zagreb, 1997., 73-91, ovdje: 87; Ivan MUŽIĆ, *Hrvati i autohtonost na teritoriju rimske provincije Dalmacije*, VI. prerađeno izdanje, Zagreb, 1998., 201-247; *ISTI, Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, 75-78.

²⁵³ Radoslav KATIČIĆ, Die Anfänge des kroatischen Staates, *Österreichische Akademie der Wissen, Philo-histor. Klasse, Denkschriften*, B 179, Wien, 1985., 311-312, sada dostupan hrvatski prijevod u: *ISTI, Uz početke*, 37-50. Nasuprot Katičićevoj tvrdnji o federatskom odnosu Hrvata i Bizantskog Carstva Lujo Margetić smatra da je Katičićeva postavka samo konstrukcija koja ne djeluje uvjerljivo. L. MARGETIĆ, O nekim pitanjima, 43.

²⁵⁴ U hrvatskom prijevodu njegov navod glasi: „Car Heraklije ... je doveo iz Rima svećenike i načini od njih nadbiskupa i biskupa, te svećenike i đakone, i pokrstio je Hrvate....“, N. KLAJČ, *Izvori*, 14.

²⁵⁵ Kako izgleda, tijekom 8. stoljeća u Dalmaciji su postojale redovite crkvene strukture. Na takav zaključak upućuju dva izvora: Mihovil Sirijac i akti Sedmog ekumenskog sabora koji je sazvala carica Irena i njezin sin Konstantin VI. u Niceji 787. godine. Ljetopisac Mihovil Sirijac izvješćuje da su dalmatinski biskupi sudjelovali na ikonoboračkom saboru održanom od 10. veljače do 8. kolovoza 754. godine u carskoj palači u Hijereji (Hiereia je bila smještena južnije od Kalcedona). (*Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*. Éditée pour la première fois et traduite en français I-V, priredio Jean Baptiste CHABOT, 1899., 1901., 1905., 1910., 1924., [pretisak 1963.], ovdje vol. II, 520; J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum...*, 12, 575, ne donosi koncilске akte, nego samo ovaj skup kratko naziva “*conciliabulum*”); pojedinosti o carskom saboru 754. godine donosi Hans Georg THÜMMEL, *Die Konzilien zur Bilderfrage im 8. und 9. Jahrhundert. Das 7. ökumenische Konzil in Nikaia 787*, *Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2005., 63-78. Na saboru u Niceji 787. godine sudjelovala su čak četvorica biskupa iz Dalmacije: Ivan iz Splita, Lovrijenac iz Osora, Urso iz Raba i Ivan iz Kotora. Jean DARROUZÈS, *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*, *Revue des études byzantines*, 22, Paris, 1975., 5-76, ovdje: 56-60; R. KATIČIĆ, *Uz početke*, 25-35.

kršćanskoj vjeri. U tom su razvojnom procesu bitnu ulogu preuzele malene kršćanske enklave, koje su bile razasute po „oblasti Marab“ među poganskim Hrvatima diljem Ravnih kotara: Galovac – Crkvina (Sv. Bartolomej), Tinj – Gradina (Sv. Ivan Krstitelj), Sv. Martin u današnjoj Pridrazi, ostatci dviju crkava (geminae) u Podvršju (Glavčine), Zaton – Sv. Jandre (sv. Andrija), Radovin (Sv. Petar), Podgrađe (Asseria) – Sv. Duh, Posedarje – Velika Gospa (Sv. Marija) i dr.²⁵⁶ Ta su mjesta svjedoci kršćanske prisutnosti i pokazuju neprekidni kontinuitet od antike pa sve do razvijenoga srednjeg vijeka te su se upravo preko njih poganski Hrvati odmah nakon svojega dolaska susreli s kršćanstvom. Tako su, prijanjajući uz novu vjeru, pokršteni Hrvati izgrađivali vlastite crkvene strukture i malo pomalo preuzimali od starosjedilaca kultne građevine. S vremenom su podizali i vlastite objekte koji doduše u prvoj fazi nisu pokazivali veliku graditeljsku sposobnost i umjetničko dostignuće, ali ipak pokazuju smjer kojim su krenuli Hrvati u novoj domovini: oni će slijediti grčko-rimsku uljudbu obogaćenu kršćanskom vjerom, koja će postati najvažnijom smjernicom njihove nacionalne i kulturološke svijesti.

6. ZAKLJUČAK

Istražujući *Translatio beati Chrysogoni martyris* kao narativno vrelo rane hrvatske povijesti posve je jasno da ono besprijekorno pokazuje sve značajke srednjovjekovne hagiografske literature. Doprinos prijašnjih stručnjaka – Ćirila M. Ivekovića, te osobito u novije vrijeme Radoslava Katičića, Mate Suića, Mladena Ančića i Ivanke Petrović – i te kako je važan i pokazuje kako tekst translacije prenosi na sebi svojstven način neka povijesna zapažanja važna za ranu hrvatsku povijest, koja nisu sačuvana u drugim izvorima. Na temelju unutarnjih i vanjskih kritičkih spoznaja možemo zaključiti da sama bit pitanja o prijenosu moći sv. Krševana odgovara vremenu druge polovice 7. stoljeća. Prijenos svećevih relikvija zbio se sredinom 7. stoljeća – možda čak i prije – premda je sadašnji tekst sadržajno povezan s gradnjom crkve u svećevu čast. Izvorno se one nisu dodirivale, nego su tek naknadno bile povezane jedna s drugom. Sadašnja literarna forma translacije moći sv. Krševana nastala je znatno kasnije, ona je tijekom minulih stoljeća dorađivana i krajnji je oblik dobila tijekom 12./13. stoljeća. Predaja prenosi u sebi nekoliko zrnaca povijesne istine, koja su i te kako bitna za hrvatsku nacionalnu i crkvenu prošlost prije negoli se hrvatska rodovska zajednica pod franačkim utjecajem preobrazila u kneževinu karolinškog tipa:

1. Moći su sv. Krševana počivale na groblju izvan Zadra, u predjelu današnjih Kolovara, gdje je u svećevu čast bila podignuta crkva. To je zapravo spomenuto mjesto Obrovica, gdje je pobožna Dionita brala zelje, a ono je bilo smješteno istočno od Zadra

²⁵⁶ Kratki pregled donosi A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 45-50.

u predjelu današnjih Kolovara. Groblje nije samo „locus religiosus“ shvaćeno u rimskoj civilno-pravnoj praksi, nego je to mjesto gdje su pokopani posmrtni ostatci mnogih kršćana. Bez dvojbe može se iznijeti pretpostavka da su se upravo na ovom groblju pokapali prvi kršćani Zadra i među njima je kao i u drugim dijelovima Rimskog Carstva bilo mučenika.

2. *Provincia Marab*, odnosno oblast Marab (kako to posve ispravno prevodi Mladen Ančić) nije mogla biti nikako udaljena Moravska kneževina, nego je to područje bilo samo zaleđe Zadra u kojem se koliko-toliko još uvijek očuvala kršćanska tradicija, ali je ona dolaskom novih naroda znatno narušena.

3. Stanovnici oblasti Marab su kršćani, premda je njihovo kršćansko vjerovanje povezano s poganskim praznovjerjem. Pojam „Mirmidonci“ odnosi se na susjedne Hrvate koji obitavaju u zaleđu Zadra, oni su grubi i surovi barbari ali su ipak djelomično već kršćani.

4. Trojica monaha, koja su ukrala moći blaženoga Krševana, zapravo su „lutajući monasi“ i varalice koji su se nadali obilatoj nagradi među novim stanovništvom u zaleđu Zadra. Ono je doduše jednim dijelom prihvatilo kršćanstvo, ali je u svojoj biti još uvijek njegovalo svoje praznovjerne tradicije.

5. U pokrajini Marab organizirane su crkvene strukture, koje pak simbolizira nazočni biskup. Taj biskup mogao je biti samo ninski biskup i on nema onu ulogu koju je imao njegov kolega u susjednom Zadru, nego najvažniju ulogu preuzima stari Mirmidonac, dakle rodovski starješina.

Zvijezdan STRIKA: *TRANSLATIO BEATI CHRYSOGONI MARTYRIS*
AS A NARRATIVE SOURCE OF EARLY CROATIAN HISTORY

Summary

The *Translatio beati Chrysogoni martyris*, which was copied from some older copy by monk Zoilo the son of Ivan in 1498, unifies, as far as its content goes, the familiar features of Medieval hagiographic literature: *inventio – translatio – miracula*. One episode flows into another episode: first the building of the church in honor of the saint which is connected to the discovery and the transport of the saint's reliquaries. The next episode is the theft of the reliquaries which was done by three monks and their fate in the mysterious land of Marab, especially the reaction of its inhabitants who are known as the Myrmidones. A report concerning an Aquila moneyman who out of gratitude bequeaths a rich gift to the building of the church in the saint's honor was incorporated into the tradition. On the basis of inner and outer critical evaluations the hypothesis has been put forward that the saint's reliquaries were transported to Zadar during the 7th or at the beginning of the 8th century but the content itself of the translation has been literarily and stylistically modified and upgraded during the last centuries. The Latin version dates to the 12/13th century. Although written in the traditional genre, *translatio ossis*, the text records in its own distinct fashion historical observations which are significant to early Croatian history: during the early Middle Ages in the Justinian tradition the city bishop in Zadar was the most prominent person in the city and the local aristocracy did not yet manage to impose itself on the city. New peoples, who are partially Christian but are still under the powerful pagan influence of their ancestors, settled the hinterland which the author mockingly designates as Marab land (provincial qui dicitur Marab). Amongst them was a bishop who does not have the dignity nor the role that his colleague had in the neighboring city of Zadar. The said bishop could only have been the bishop of Nin because there was no other place in the hinterland of Zadar with preconditions for the development of the bishop's service. On the basis of this Nin would have had its city bishop earlier than the arrival of the Franks and the Nin bishopric would have existed before them. The clan community was headed by a „senior“ and traditional accounts, in order to humiliate the inhabitants of the Marab province, call him the „old Myrmidone“. He is not an „elder“ in the original sense of the word but a senior in the clan and in no way a duke during the period when Croatia under Frank influence is being transformed into a principality of the Charlemagne type.

Key words: St. Chrysogonus, transport of reliquaries, hagiography, Zadar, Zadar church, early Middle Ages, early Croatian history

